

T●BIAS

Tidsskrift for oslohistorie

2019

KVINNER I ARBEID
OG POLITIKK

TOBIAS

TOBIAS er Oslo byarkivs eget fagtidsskrift om oslohistorie, arkiv og arkivdanning. Tidsskriftet presenterer viktige, nytenkende og spennende artikler, og løfter fram godbiter fra det rike kilde-materialet i Byarkivet. Navnet Tobias kommer fra den tiden da Byarkivet holdt til i ett av rådhusetårnene og fikk kallenavn etter Tobias i tårnet fra Torbjørn Egners barnebok *Kardemomme by*. Akkurat som Tobias er Byarkivet er et sted hvor man kan få svar på det meste.

Løssalg kr 50,-.

Publikasjonen kan lastes ned gratis fra www.oslo.kommune.no/byarkivet

TOBIAS – Tidsskrift for oslohistorie

UTGIVER: Oslo byarkiv

BESØKSADRESSE: Maridalsveien 3

POSTADRESSE: Kulturretaten, Byarkivet,

Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

TELEFON: 21 80 21 80.

I Byarkivets åpningstider 23 46 03 50

E-POST: postmottak@kul.oslo.kommune.no

REDAKTØR: Johanne Bergkvist

REDAKSJON: Caroline Juterud, Cecilie Lintoft, Kirsti

Gulowsen, Line Grønvold, Maria Storhaug-Meyer,

Maylen Moen, Ranveig Låg Gausdal, Torggrim Hegdal,

Unn Hovdhaugen og Øivin Grimsgaard. Korrektur:

Amfinn Løvsletten og Cecilie Lintoft.

UTFORMING: Kristine Steen, 07 Media

ISSN 0804-2454

OPPLAG: 2000

28. årgang

TRYKKERI: 07 Media

LEDER

Kvinner i arbeid og politikk

Tekst: Ranveig Låg Gausdal, byarkivar

Fra 1901 kunne kvinner med en viss inntekt stemme ved kommunevalg. Fra 1907 gjaldt det samme ved stortingsvalg. Stemmeretten ble sterkt utvidet da kvinner fikk stemme på lik linje med menn ved kommunevalget i 1910 og ved stortingsvalg fra 1913. Dette regnes ofte som innføring av alminnelig stemmerett i Norge.

Men alminnelig stemmerett gjaldt ikke for alle! De som mottok fattigstøtte fikk ikke stemme. De fleste av dem var kvinner. Først for hundre år siden, i 1919, fikk også de fattige stemmerett, og vi kan snakke om stemmerett for alle. Dette jubileet er en av grunnene til at årets Tobias handler om kvinner i arbeid og politikk.

Seks kvinner kom for første gang inn i bystyret i Kristiania i 1901, og du kan lese fortellingen om deres første bystyremøte, og portretter av tre av dem.

Akkurat som stemmerett for kvinner i starten var avhengig av deres økonomi, er fortellingen om kvinner i arbeid en fortelling som går gjennom alle samfunnslag, fra forfatter og pedagog Margrethe Munthe til tobakk-arbeidersken Alma Marie Hansen.

Fortsatt ser vi at kampen mot diskriminering – enten det er kvinnekamp eller annen likestillingskamp – ikke er sluttført. Det er nødvendig å minnes de kampene som er kjempet av folk før oss, og ta dem om igjen om nødvendig. Mange av artiklene i årets Tobias minner oss om betydningen av folk som bryter barrierer – eller var det glasstak?

God lesning!

Forsidebilde: Byens løvinner demonstrerer foran Stortinget. To kvinner som sitter på den ene løvestatuen foran inngangsplatået til Stortinget 1. mai tidlig 1980-tall. Fotografiet er fra prosjektet og boka «Oslo-bilder. En fotografisk dokumentasjon av bo og leveforhold i 1981 – 82». Foto: Åsmund Lindal, Oslo byarkiv A-70013/UI/0001/007

INNHold

- 2 Leder: Kvinner i arbeid og politikk**
- 3 Innhold**
- 4 Kvinner i politikk og arbeid?**
Rina Mariann Hansen
- 6 Kristiania morspensjon**
– Norges første kommunale morstrygd
Cecilie Lintoft
- 14 Da kvinnene fikk delta i kommunepolitikken**
Johanne Bergkvist, Unn Hovdhaugen og Øystein Eike
- 22 Nøkkelen til forandring. Intervju med Une Bastholm**
Johanne Bergkvist
- 36 Husmorvikarene**
Maria Storhaug-Meyer
- 42 Da «De kvindelige» inntok Sporveien**
Torgim Hegdal
- 50 Kvinnehjemmet i Akersveien 28**
Kirsti Gulowsen
- 58 Kvinnene på tvangsarbeidsanstalten**
– Prindsen 200 år
Caroline Juterud
- 66 – Ingen barn burde komme inn under slike straffeforhold**
Lise Wenche Karlsen
- 74 Margrethe Munthe som forfatter og pedagog i Kristiania**
Willy Aagre
- 84 Anna Sethne – Minner om en dame med tæl**
Janne Wilberg
- 96 Slit og sang på Langgaards tobakksfabrikk**
Johanne Bergkvist
- 98 Arbeiderminner: 46 år i tobakksindustrien**
Alma Marie Hansen
- 102 Kvinnene i Brugata**
Marthe Glad Munch-Møller og Ida Tolgensbakk
- 114 Uredd kvinneaktivist. Intervju med Fakhra Salimi**
Ellen Røsjø og Sadia Hussain
- 122 Bruk arkivene!**

6

14

42

74

84

98

102

Kvinner i politikk og arbeid?

Selv om kvinnehistorien for alvor kom på banen på 1970-tallet, er det fortsatt nødvendig med målrettet arbeid for å gi kvinnehistorien en integrert plass i byhistorien.

Tekst: Rina Mariann Hansen, byråd for kultur, idrett og frivillighet

ENKELTE HEVDER AT DET ER VANSKELIG Å SKRIVE KVINNERS HISTORIE FORDI KVINNER MANGLER I KILDENE. Et viktig brudd med en slik tanke kom på 1970- og 1980-tallet da norske historikere begynte å se mer enn konger og kriger, og skrev om husarbeid, kjøkken og organisering av arbeiderkvinner. Denne kvinnehistorien var del av den nye sosialhistorien som så på vanlige folk sin historie – kvinner, fattige, arbeidere, minoriteter og barn ble løftet fram, fikk egenverdi og ble integrert i den helhetlige historien.

Byarkivets kilder legger grunnlag for viktige fortellinger om kvinners deltakelse i historien. Tema for årets utgave av Byarkivets tidsskrift er nettopp kvinner i politikk og arbeid. Temaet er spisset til noen aspekter

ved kvinners historie og liv der kvinner som aktører i historien blir løftet fram.

Husflid og nøysomhet, spinning, karding, veving og strikking på 1800-tallet er historien om kvinners plass i samfunnsøkonomien. De store og små fortellingene kan ikke løsrives fra hverandre. Dagligliv handler om samfunnsorganisering. Men slik kvinnehistorie er langt mer enn familiehistorie eller demografi. Det handler om maktfordeling, arbeidsfordeling og handlingsrom. Et historisk perspektiv på kvinner og kjønn er nødvendig medisin mot forestillinger om at «slik har det alltid vært». For hvem var egentlig 1950-tallets husmor? Hva skjuler statistikken av arbeid utført i og utenfor familien, og var husmora ikke egentlig en ny og moderne oppfinnelse?

Kvinnedagen har sin opprinnelse som et masse møte om kvinnestemmerett 8. mars 1908 i New York. Året etter ble det vedtatt en nasjonal kvinnedag i USA, mens en internasjonal dag ble vedtatt i 1910 på den andre internasjonale, sosialdemokratiske kvinnekongressen i København, hvor 130 kvinner fra 16 land deltok. Begrunnelsen for behovet for en slik kampdag var «Vi kvinner trenger også langt mer til at bli befriet enn mennene, fordi vi er langt mer underkuet enn dem».

Det norske Kvinneforbundet var først ikke interessert i en slik dag fordi man heller ville arbeide parallelt med sine menn. Det belyser motsetningene i kvinnebevegelsen, og arbeiderkvinnene arbeidet for allmenn stemmerett, og var svært skuffet over skrittvis stemmerett for kvinner, slik som

Kvinne med bomullstrådsneller.

*Antakelig brukt som illustrasjon
eller tatt med tanke på det.*

*Foto: Atelier Thorsrud/ Nydalens
Compagnie A-10093/Ua/0001/192*

begrenset kommunal stemmerett fra 1901 for kvinner som betalte skatt over en viss sum, eller som var gift med menn som betalte slik skatt. Et viktig poeng er at kvinner ikke er en enhetlig gruppe: Det er forskjell kvinner imellom, og forskjell mellom dagens kvinner og fortidas kvinner.

Mangelen på interesse for 8. mars i 1910 kan også ha handlet om at den allmenne kvinnestemmeretten var nær seier i Norge. Kvinner hadde fra 1910

stemmerett på lik linje med menn ved kommunale valg, og fra 1913 stemmerett på lik linje med menn ved stortingsvalg. Stemmerettskampen er en sentral del av norsk kvinnehistorie, men til tross for seieren i 1913 var stemmeretten fortsatt ikke for alle. Først i 1919 ble grunnlovsbestemmelsen som fratok de som mottok fattigstøtte stemmeretten opphevet av Stortinget.

I 1915 ble kvinnedagen feiret første gang i Norge, der den kjente sovjetiske feministen Aleksandra Kollontaj var hovedtaler på et stort fredsmøte for kvinner i Oslo. Den regelmessige, offisielle feiringen kom først i gang etter annen verdenskrig, med en vitalisering på 1970-tallet med den moderne kvinnebevegelsen. I forbindelse med det internasjonale kvinneåret i 1975 ble 8. mars erklært internasjonal kvinnedag av FN. Likestillingsloven, vedtatt først i 1978 og iverksatt juni 1979, har et virksomt 40-års jubileum i år.

I år ble det satt ny rekord i oppslutning om kvinnedagen. Vi ser at kvinnekampens seire ikke er hugget i stein, men må forsvares igjen og igjen. ●

Kristiania morspensjon

– Norges første kommunale morstrygd

Kristiania morspensjon ble vedtatt i 1919, og gikk til enslige mødre med inntekt under et bestemt nivå. Det var strenge krav knyttet til trygdeordningen, men for de kvalifiserte ga den vesentlig økonomisk støtte. Morspensjonen var den første i sitt slag, og banet senere vei for morstrygd også i andre kommuner. Initiativet kom i første rekke fra arbeiderkvinner, og ble fulgt opp av Arbeiderpartiet i bystyret.

 Tekst: Cecilie Lintoft, leder historisk seksjon i Oslo byarkiv

Kristiania morspensjon var en tidlig forløper for dagens overgangsstønad, som er en ordning som i en begrenset periode sikrer inntekt til livsopphold for enslige foreldre. Tanken om at det var behov for en egen støtteordning for enslige mødre ble reist av Arbeiderpartiets kvinneforeninger allerede i 1913. I fabrikkstrøkene måtte mange enslige mødre gå ut i jobb for å forsørge seg selv og barna. «Mor så knapt ungene sine», skrev Kvinneforeningen Sagene, i følge *Det Norske Arbeiderpartis beretninger 1910–14*:

Om dagen er lang og slitsom, faar de være sammen med barna om aftenen og søndagen. At barn helt faar nyte samværet med mor, det tillater den snaue løn ikke. Ti foruten dagsvirket maa hun utføre alt det huslige arbeide.

Henstilling om en enkepensjon

På oppfordring fra Arbeiderpartiets bystyregruppe, hadde formannskapet i 1917 nedsatt en komité som skulle utrede spørsmålet om kommunal alders- og invalidepensjon. Dette førte til at «Kristiania kommunale pensjonsinnretning» ble vedtatt og trådte i kraft 1. januar 1919, med tilbud om alderstrygd til personer over 70 år. Allerede i oktober 1917 hadde

imidlertid komiteen mottatt en henstilling fra Fellesstyret for Arbeiderpartiets kvinneforeninger, om at også enkepensjon burde knyttes til ordningen. De mente at det var urimelig at aktverdige kvinner skulle henvises til fattigvesenet og dermed miste både verdighet og stemmerett:

Som noget der angaar os kvinder finder vi, at den maate som der sørges for mor og barn ved en ubemidlet arbeiders død, er saa uværdig og ubarmhjertig, at komiteens første opgave bør være at løse enker og barn ut av fattigvæsenet. Naar man ser, hvad der ydes en strævsom mor som støtte for at underholde og opdra

1 2

1. Kvinne og barn på trapp i byggård, ca. 1915. Foto: S. Bienfield, Oslo Museum OMu.NW8229

2. Spedbarnsstell i leilighet, ca. 1950. Foto: Ukjent fotograf, Oslo Museum OB.FS0274

barnet, og ser hvad moren yder av arbeide og slit – savn paa alt som gjør livet attraaværdig, da finder vi kvinder, at fattigvæsenet med dets stængsler i borgerlige rettigheter, ikke er den instans, hvor enkers nødhjælp skal forvaltes. Den dybe kjærlighet, som en mor er benaadet med, bør opelskes og ikke kvæles i ubarmhjertige foranstaltninger.

Vi henstiller derfor paa det indstændigste, at komiteen for pensionsordningens løsning i første rekke ivaretar enkeres berettigede krav om

at bli løst fra fattigvæsenet, for at de i fuldt maal kan bli betragtet som gode samfundsborgere.

En egen morstrygdkomité

Komiteen tok henstillingen fra arbeiderkvinnene seriøst, og ba om at det ble utarbeidet forslag til en egen enkepensjonsordning. I september 1918 bestilte bystyret en slik utredning, og en egen komité ble nedsatt til arbeidet. Den nye morspensjonskomiteen gikk ganske snart ut over det snevre mandatet med å utrede en

ordning bare for enker. Fra 1915 gjorde innføringen av De Castbergske barne-lover at enslige mødre kunne søke kommunen om stønad seks uker før og seks uker etter fødselen – men hva med tiden etterpå? Det viste seg at halvparten av enslige mødre fikk støtte fra fattigvesenet – var det da ikke bedre og mer verdig med trygd? Pengene måtte jo ut av kommune-kassa uansett:

Barn i gråbeingårdene, Lakkegata 71 på Tøyen, ca. 1925-1930. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y5661

Arbeiderpartiets kvindeforeninger nævner i sit forslag kun pensionering av enker – særlig enker med uforsørgede barn; men komiteen blev under sit arbeid straks opmerksom paa, at der i samme forbindelse kunde bli spørsmål om at skape en offentlig forsg ogsaa for andre ensligstillede kvinder med barn – separerte, fraskilte og forlatte hustruer og ugifte mødre – samt for arbeidsuføre mænds hustruer.

I alle disse tilfælder gjælder det det samme, nemlig at frita moren mest mulig for arbeide utenfor hjemmet og gi hende tid og leilighed til at danne et hjem for sine barn og personlig at sørge for disses pleie og opdragelse.

Komiteens innstilling

Bystyrets forhandlinger 1919–1920, sak nr. 30, *Om kommunal morpensionering*, gjør rede for komiteens innstil-

ling av 27. juni 1919. Komiteens utredning skulle gi oversikt over daværende lovgivning, reformbestrebelse i inn- og utland, komiteens egne standpunkter til en morpension, samt et endelig forslag.

Utredningen viste til at det både i utlandet og i Norge var fremmet forslag om offentlig bidrag til uforsørgede barn – uten fattighjelp. Den danske

▲ Det store kommunale kontorbygget i Dittenkomplekset i Akersgata 55. Her var Oslo pensjonsinnretning samlokalisert med blant annet Fattigvesenet, Overformynderiet og Kemneren, 1905. Foto: Anders B. Wilse, A-10001/Ua/0011/063

Andre etasje i Dittenkompleksets nybygg fra 1933, hvor Morspensjonen holdt til sammen med Pensjonsinnretningen og Fattigvesenet. Foto: Byarkitekten, fotograf ukjent, A-20031/Ua/0008/006 ►

enkebørnsloven la til rette for bidrag til trengende enker uten å gå gjennom fattigvesenet, og i Norge var innføring av kommunal enkepensjon foreslått i Stavanger og Fet. Men først og fremst fant komiteen ut at enslige mødre vanligvis var overlatt til seg selv eller til fattigvesenet, bortsett fra den nærmeste tiden før og etter fødselen.

Komiteen var tverrpolitisk, og spesielt under komiteens egne stand-

punkter kommer de politiske skillelinjene fram. Det var enighet om at det burde etableres en morspensjon for enker med uforsørgede barn. Flertallet mente videre at også fraskilte og separerte kvinner burde tas inn i pensjonsordningen. Men når det gjaldt de ugifte mødrene var det diskusjon. Den mest radikale fløyen gikk inn for at alle grupper fattige mødre skulle ut av fattigvesenet og inn under en kommu-

nal pensjonsordning, mens de andre, særlig Høyre, ønsket å skille mellom gruppene. Bak uenigheten lå to forhold. For det første: Hvordan skulle en vurdere hvem som var verdig trengende? Enkene ble regnet som verdige – de hadde allerede kvalifisert seg ved å skaffe et eget hjem. Men ville de ugifte mødrene klare det samme?

«Særlig vil en mor med et eller to barn ikke kunne finde plads for hele sin arbeidskraft i hjemmet og vil ikke engang være tilfreds med at gaa hjemme uten at arbeide for sit og sine barns livsophold.»

[...] Derimot finder mindretalet [...] ikke at kunde foreslaa de ugifte mødre medtat i pensioneringen. [...] Pension til enkerne er samfundets yttelse for at opretholde et gjennom længere tid eksisterende hjem. For de ugifte mødrene en ydelse for at danne et hjem fra nyt av. Hertil kommer at de ugifte mødrene som regel ikke vil kunne danne noget hjem for sig og sit barn. [...] selv om det i ænkelt tilfælde kan hænde at barnet blir anbragt hos morens slegtninger og moren kan faa bo sammensteds, vil barnets pleie og stel utvilsomt overlates til de andre og den unge mor vil væsentlig bli sysselsat med arbeide utenfor hjemmet.

Og for det andre – hvor skulle grensene gå for et offentlig ansvar? De borgerlige var redd for å la samfunnet overta det forsørgeransvaret som fedrene hadde etter loven. Det var viktig å skille mellom offentlige forpliktelser og individenes ansvar:

Men der er et endnu vesentligere moment. Den ugifte mor og hendes barn har en forsørger – enken og

hendes barn har ingen.. Lovgivningen har fastslaat at den ugifte mor har en forsørger og denne forsørgers pligt til at underholde [...] det vilde være urimelig at samfundet i form av en pension skulde overta den levende forsørgers forpliktelser.

Strengte kriterier

Til tross for uenigheter i komiteen fikk Kristiania sin morspensjon med tilbud, ikke bare til enker, separerte og fraskilte, men også til ugifte mødre. Flertallet i komiteen mente at de ugifte mødrene måtte tas med, «av hensyn til den store samfundsmæssige betydning det har at skaffe saa mange som mulig av de barn som er født udenfor egteskap et godt hjem og en mors opdragelse». Saken ble lagt fram for bystyret 25. september 1919. Det ble enstemmig vedtatt at de fremlagte vedtektene for morspensjon skulle gjelde fra 1. januar 1920.

Kriteriene for morspensjonen var strenge. Moren måtte ha hjemstavn i Kristiania, og hun måtte ha vært bosatt der i de siste femten årene. Barna måtte være under femten år,

og bo hos moren. Trygden var behovsprøvd, og skulle bare utbetales hvis inntekten var under et visst nivå. Summen som ble utbetalt var videre så lav at mødrene vanskelig kunne klare seg uten å ha en annen inntekt ved siden av. Med morspensjonen ble det altså ikke fastslått at kvinnes fulle arbeidsplass var hjemmet. Snarere tvert om, ble det argumentert for at mødrene selv foretrakk å ha noe arbeid utenfor hjemmet: «Særlig vil en mor med et eller to barn ikke kunne finde plads for hele sin arbeidskraft i hjemmet og vil ikke engang være tilfreds med at gaa hjemme uten at arbeide for sit og sine barns livsophold.»

De ansatte og brukerne

Det var Kristiania kommunale pensjonsinnretning som forvaltet morspensjonsordningen. Det skulle føres kontroll med at pensjonen ble hensiktsmessig brukt, at mødrene levde ordentlige liv og at hjemmene ikke ble forsømt, for eksempel på grunn av for mye arbeid. Det ble rekruttert kvinnelige assistenter, som skulle holde oppsyn med pensjonsmottakerne. Tanken var at kvinner ville kunne nå

▲ Morstrygden i Kristiania var den første i sitt slag, og banet veien for morstrygd i andre kommuner. Bildet viser barn i lek i Torshovparken i 1926. Foto: Neupert, Oslo byarkiv A-20145/Ua/0005/094

lettere inn til brukerne enn menn. De ansatte i morspensjonen kunne gripe inn overfor dårlige mødre, og om nødvendig frata dem både barn og trygd. Barnehjemmene Breidablikk og Fagerholt i Hakadal ble opprettet i forbindelse med innføringen av morspensjonen. I et brev til styret sitt, begrunnet kontorsjefen i pensjonsinnretningen behovet for flere barnehjems plasser:

Morspensioneringen medfører at pensionsindretningen i en række tilfælder maa ta sig av barna og søke disse anbragt i forpleining. Mangelen paa barnehjem er imidlertid saa stor, at der praktisk talt ikke er en ledig barnehjemsplads at opdrive. [...] Vedtægtens § 11 bestemmer, at styret kan inddra pensionen, naar en mor ikke yder barnet tilbørlig hjemlig pleie, eller forsømmer dets opdragelse, og kan tilby moren i stedet at la barnet

anbringe paa barnehjem [...] Denne bestemmelse, der paa en virkningsfuld maate hindrer misbruk av pensioneringen, kan under de nuværende forhold vanskelig praktiseres. Man har saaledes allerede ca. 40 tilfælder med til sammen ca. 70 barn, hvor kravet paa pension paa grund av morens forhold burde ha været avslaat og barna søkt anbragt paa barnehjem.

Morspensjonen skulle sikre inntekt for enslige mødre som sto i fare for å havne i fattigdom. Foto av mor med seks barn i Vogtsgate på Torshov i 1911. Foto: Arbeiderbladet/ Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek AAB 0035677

Men det var også knyttet omsorgs- aspekt til stillingene – de ansatte kunne bidra med barnepass og stell hvis moren ble syk eller trengte avlastning. Men det er vel likevel ikke sikkert at holdningen til pensjonsmottagerne alltid var like forståelsesfull. Bertha Utvik (født 1906) arbeidet i Oslo kommunale pensjonsinnretning i begynnelsen av 1930-årene, under Ragna Bugge, fullmektig Mors-

pensjoner. I 1932–1933 var Bertha innlagt på Vardåsen tuberkulose-sanatorium, og hun skrev dagbok under oppholdet. Beskrivelsen av en tidligere klient, som nå kom som ny pasient til sanatoriet, kan beskrives som noe avmålt:

15/3-33 Ny beboer i 3-sengen. En fra-skilt frue på 29 år med 5 barn – har morspensjon – jeg husker at jeg tok

▲ **Bertha Utvik** (1906–1935) var ansatt i Oslo kommunale pensjonsinnretning på begynnelsen av 1930-tallet, og jobbet i «Morspensjonen». Dagbøkene hennes skildrer både kollegaer og pensjonsmottagere. Bertha var også artikkel-forfatterens grandtante. Foto: Privat

imot ansøknings skjemaet for henne, temmelig ubehjelpelig utfyllt, husker jeg. Det forekom mig at hun blev litt usikker da hun kjente mig igjen, det har, hvis jeg ikke husker feil, vært en masse tøis med henne. Hun skvaldrer og flirer hele dagen, hvad hun enn sier, småflirer hun av sig selv. Blir nokså gjør lei i lengden, tror jeg. Prater hele dagen og særlig om disse småtrollene sine, det er Vesla, Dutte, Nusse og Tulla

til stadighet, «det har dem fått, sån har dem det og sån gjør dem». Vi andre innskrenker oss til å innskyte et nei og ja og forbauset utrop efter som vi synes det passer. Det er vel og bra å være glad i unga sine, men det får være grenser, mannen har vært ute og festa med andre og hu satt og venta på at'n skulde komma full hjem. Nei, da har hu det mye bedre når hu er åleine me'n pappa som kjøper sko til a Nusse og m.m. Ja, det er jo så forunderlig med den morskjærligheten, har jeg hørt.

Denne kommentaren er kanskje uttrykk for en generelt noe nedlatende holdning til pensjonsmottagerne. Det er likevel mye i dagboka som tyder på at Bertha var stolt av jobben i Morspensjonen, at hun så den som viktig og meningsfull, og at hun savnet både den og kollegene sine:

25/10-1932. Har fått brev fra L.S. og R.H. Et riktig morsomt og humørfyllt brev og Johs er heldigvis fattet – men blek. Den nye dama gjør meg ikke rangen stridig [...]. Jeg lengter meg grønn efter kontoret. Tenk om jeg aldri kommer tilbake dit.

5/5-1933. Nu har jeg snart ikke tålmodighet, tid og råd til å være gjester her. Hvor godt hadde jeg det ikke da jeg var frisk og kunde gå til mitt

arbeide hver morgen, heve mine velfortjente (?) penge hver måned, betale for mig hjemme.

Den første i sitt slag

Morspensjonen i Kristiania var den første i sitt slag, og den banet senere vei for morstrygd også i andre kommuner. At enker med barn fikk en slik trygd var ikke så overraskende – men at også ugifte mødre skulle få den var omdiskutert, og radikalt i europeisk sammenheng. På den annen side ble den lave trygdesummen etter hvert et diskusjonstema. I Aker kommune hevdet man i 1937 at oslomodellen var dårlig – morspensjonen burde være så romslig at den ga mødrene mulighet til å vie all sin tid til barnet. Aker vedtok en slik pensjon. Men ti år senere, da man sto foran kommunesammenslåing av Oslo og Aker, ble oslomodellen forsvart. Argumentene for å beholde den var for det første at mange kvinner ønsket å ha arbeid, for det andre at dette også var i samfunnets interesse i en periode hvor man trengte kvinnene i arbeidslivet. Synet på morsrollen var med andre ord konjunkturbetinget:

I denne tid, hvor man trenger kvinnene i arbeidslivet, er det ikke rimelig at en mor med et barn under alle omstendigheter skal ha pensjon for at hun den hele dag kan ta seg av barnet. ●

Kilder

Utvik, Bertha (1932-1933): *Dagbøker fra opphold på Vardåsen tuberkulosesanatorium*

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker Kristiania kommune, 1919-1920, sak 30

Aktstykker Kristiania kommune, 1919-1920, sak 12

Aktstykker Kristiania kommune, 1948-1949, sak 105

Oslo kommune (1934): *Kommunal håndbok for Oslo 1932-1934*

Oslo kommune (1952): *Beretning om Oslo kommune for årene 1912-1947*

Slekt og data (2017): *Ugifte mødres historie*

Store norske leksikon (2016): *Oslostrygden*

Seip, Anne-Lise og Ibsen, Hilde (1989): «Morsøkonomi, familieøkonomi og samfunnsøkonomi. Barnetrygden i historisk perspektiv». I: *Historisk tidsskrift 1989/4*

1 | 2

1. I 1901 vedtok Stortinget endringer i Formannskapsloven som ga kvinner begrenset stemmerett ved kommunevalg, i 1910 på lik linje med menn. Endringene i Formannskapsloven gikk dermed foran endringene i Grunnloven som ga kvinner begrenset stemmerett ved Stortingsvalg i 1907 og på lik linje med menn i 1913. Stortinget, ca. 1900. Foto: A-70091/Ua/0001/161

2. I 1901 fikk de første kvinnene stemme ved kommunevalg. I 1910 fikk kvinner for første gang stemme på lik linje med menn ved kommunevalg. Bildet viser den første kvinnen som la stemmeseddelen i urnen ved kommunevalget i 1910, Valgkrets Akershus festning. Oslo Museum OB.F03475b

Da kvinnene fikk delta i kommunepolitikken

I 1902 tok seks kvinner sete i Kristiania bystyre for første gang. Adgangen til kommunepolitikken var blitt åpnet for kvinnene.

Tekst: Øystein Eike, historiker ved Oslo byarkiv

‘Velmødt’

Ordfører Andersen Aars åpnet Bystyrets møte 30. januar 1902 med følgende hilsen: «Idet vi nu for første gang efter det sted-fundne valg gaar til vore forhandlinger, maa det være mig tilladt at udtale et ‘velmødt’ til kommunestyrets samtlige medlemmer og særlig ønske de kvindelige repræsentanter, som vi nu for første gang ser blandt os, et velkommen i våre rækker».

Kvinner fikk stemmerett i 1901, og ble valgbare til kommunestyrene. I Kristiania ble seks kvinner valgt inn ved valget samme år. Det var Elise Heyerdahl og Sofie Borchgrevink, som representerte Høire, Margaretha Strøm og Martha Tynæs for Arbeiderpartiet, og Anne Holsen og

Ragna Nielsen møtte for Kvindestemmeretsforeningen. I Aker ble det ikke valgt inn noen kvinner i 1901, men tre kvinner var suppleanter. Det var Dina Larsen Hovind (Venstre), Mariane Sophie Mathiesen (Høire), og Karen Mathilde Berntsen (Arbeiderpartiet).

En milepæl

Det tok enda mange år før kvinner fikk stemmerett ved Stortingsvalg, i 1913. Men stemmerett ved kommunale valg var en milepæl og en seier. Riktignok var det en sensusbegrensning, som innebar at man måtte ha en viss inntekt for å kunne stemme dersom man ikke hadde en ekte-mann som betalte skatt. Inntektsgrensen

3

var likevel lav, og relativt mange kvinner fikk stemmerett. 20 807 kvinner hadde stemmerett ved valget i 1901. 3745 kvinner fikk stemmerett kun på grunnlag av egen inntekt, mens resten hadde stemmerett gjennom sine menn.

Da valglokalene ble åpnet for kvinnene i 1901, kom det som en overraskelse på kvinnene. Det var ikke så mange år siden den organiserte og systematiske kampen for kvinners politiske rettigheter var begynt. Norsk Kvindesaksforening ble dannet i 1884, og det var en sensasjon da Gina Krog og Laura Rømcke argumenterte for saken i Studenterksamfundet samme år. For kvinnesakskvinnene var det viktig å vise at kvinner hadde nådd den politiske modenheten som de selv mente var påkrevd, og at kvinner over hele landet sto samlet om kravet om stemmerett. I alle partier var det mannlige støttespillere. Flest i Arbeiderpartiet og Venstre, men også i Høire. At flere av de mest aktive kvinnesaksforkjemperne, som Fredrikke Marie Qvam og Randi Blehr var politikerfruer, hjalp også for saken.

3. Noen få kvinner på et mannstungt møte i Kristiania bystyre i Losjens gamle festsal. Losjebygningen på Grev Wedels plass 2 fungerte som bystyresal fra slutten av 1800-tallet til 1947. Bildet ble brukt i kommuneberetningen fra 1887–1911.
Foto: Anders B. Wilse, Oslo byarkiv A-10001/Ua/0011/065

Kvinner i alle partier

Kvinnene ble valgt inn fra listene til nesten alle partier. I tillegg stilte Kvindestemmeretsforeningen egen liste i Kristiania. Det skulle være en upolitisk liste, ifølge foreningen, og gikk ut i avisene med en appell: *«Efter vor Mening bør det kommunale Arbeide helst ikke ha noget med politiske Partier at gjøre. Hvad vi Kvinder forhaabentlig vil stræbe efter, er med Økonomi, Forstand og Omtanke at arbejde for de Enkeltes og det hele Samfunds Gavn, uanseet politisk Partistandpunkt. Men skal vi kunne haabe at udrette noget og faa nogen Indflydelse i Samfundet, maa vi Kvinder slutte os sammen.»* Dannelsen av et kvinneparti ble kritisert av kvinner utenfor foreningen, og førte til en splittelse mellom kvinnesaksforkjemperne.

Det er vanskelig å trekke noen konklusjoner om betydningen av kvinnes inntreden i politikken. For kampen for stemmerett ved stortingsvalg, var nok 1905 viktigere. Det ble satt igang en underskriftskampanje som samlet 279 878 underskrifter fra kvinnene til støtte for Stortingets 7. juni-beslutning. Det var en kraftig demonstrasjon av viljen til politisk deltakelse. Betydningen av 1901 er kanskje først og fremst at kvinner nå kunne delta i lokalpolitikken.

Dessuten ble mannlige skeptikere beroliget ved å se at kvinnene fordelte seg langs etablerte politiske skillelinjer. 1901 innebar altså ingen radikal omveltning i praktisk politikk på kort sikt. En grundigere studie ville kanskje kunne fortelle hvordan kvinner satte sitt preg på den politiske hverdagen.

Litteratur og trykte kilder

Akers kommunale kalender 1903.

Aktstykker for Kristiania kommune 1902.

Gamme, Anne (2001): «Mandstemmer har vi saa evigt nok af fra før.» Perspektiver på stemmerettsdebatt for kvinner i Norge 1898–1913, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo

Hagemann, Gro (1997): *Det moderne gjennombrudd 1870–1905*. Aschehougs norgeshistorie bind 9, Oslo

Hagemann, Gro (1999): «De stummes leir? 1800–1900», i: Blom, Ida og Sølvi Søgner, red. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*, Oslo

Kjeldstadli, Knut (1990): Den delte byen. Fra 1900 til 1948. Oslo bys historie bind 4, Oslo

Statistisk aarbog for Kristiania by 1901

MARTA TYNÆS

– «Hvorfor staar kvinderne saa sløve og ligegyldige...?»

Marta Tynæs fra Arbeiderpartiet var den første av de seks nyvalgte kvinnene som tok ordet i Bystyret, i det første møtet 30. januar 1902.

SAMMEN MED MARGARETHA STRØM VAR MARTHA TYNÆS (1870–1930)

den ene av de to kvinnene av fjorten representanter fra Arbeiderpartiet. Martha Tynæs representerte Arbeiderpartiet i Kristiania bystyre i perioden 1901 til 1919. Ved kommunevalget i 1907 ble hun kumulert inn som nummer en på lista. Fra 1908 til 1919 satt hun også i Formannskapet. I 1909 var hun den første norske kvinnen som stilte på førsteplass som stortingskandidat, i Hammersborg krets, men ble da ikke valgt inn.

På det første bystyremøtet der de seks nyvalgte kvinnene møtte, 30. januar 1902, stilte hun krav om at arbeiderkvinner skulle være representert i vergerådene, forløperen til barnevernet. Hun argumenterte for at det var nødvendig fordi det var arbeiderklassens barn som ble tatt, og hevdet

slik arbeiderkvinnenes kompetanse både som kvinner og klasse:

«Fru Tynæs vilde tillade sig at foreslaa valgt frøken Helga Nilsen og fru Ovidia Ernæshagen. Det var jo her arbeideres børn, som skulde værges og tages hensyn til, og da fandt tal. det nødvendigt, at ogsaa arbeiderne blev repræsenteret i værgeraadet.»

Martha Tynæs var engasjert i arbeiderbevegelsens kvinnesak. I 1895 var hun med og stiftet den første sosialdemokratiske kvinnebevegelsen, og i 1901 Arbeiderpartiets kvinneforbund, som hun var leder i 1904–1905 og fra 1906 til 1920.

Martha Tynæs ledet den lokale kvinneforeningen på Grünerløkka og ble mye brukt som taler og agitator i arbeiderbevegelsen. På kvinnedagen 8. mars 1915 talte hun sammen med den russiske bolsjeviken og feministen

▲ *Martha Tynæs* var den første av de seks nyvalgte kvinnene som tok ordet i Bystyret. Fra 1908 satt hun også i Formannskapet. Foto: Formannskapet, Oslo byarkiv

Martha Tynæs var første kvinne til å ta ordet i Bystyret etter at kvinner var valgt inn etter kommunestyrevalget i 1901. I 1972 fikk hun veien Martha Tynes' vei i bydel Stovner (offisiell skrivemåte). Foto 2012: Stig Rune Pedersen, Lokalhistoriewiki.no

Aleksandra Kollontaj på fredsmøte i Folkets hus, med over tusen fram-møtte. Hun ble for alvor kjent da hun talte på Arbeiderpartiets landsmøte i 1899, da hun spurte «Hvorfor staar kvinderne saa sløve og ligegyldige overfor arbeiderbevegelsen og samfundsspørmaalene?». Svaret var ikke tenkeevnen, men at kvinner ikke ble verdsatte som politiske vesener. Marta Tynæs argumenterte for hvor livsviktig det var for partiet å ha kvinnene med i det politiske arbeidet, og uttrykte skuffelse over motstanden kvinner også møtte blant sine egne sosialdemokratiske partifeller.

Marta Tynæs startet sin politiske karriere som småbarnsmor og ble enke tidlig. Hun var assistent ved underfogdens kontor, hvor hun arbeidet med barnebidragssaker, noe som preget hennes politisk engasjement for kvinner og barn. Hun var sakkyndig for Sosialdepartementet under utarbeidningen av de Castbergske barnelover, hvor barn født utenfor ekteskap fikk samme rettigheter til arv og navn som barn født innenfor ekteskap.

I 1972 fikk hun veien *Martha Tynes' vei* i Bydel Stovner oppkalt etter seg.

Martha Tynæs og ektemannen Lars Tynæs i valgmanntallet for 1901 i Haslunds gate 4 i Paulus Nordre krets. Hele fire personer har stjerne foran navnet sitt bare på samme sida som Martha er oppført, noe som betydde at flere av naboene var suspendert fra å stemme, mest sannsynlig fordi de mottok fattigstøtte. Kilde: Magistraten, Kommunalt manntall 1901 ►

Kilder

Oslo byarkiv, Magistraten, Det kommunale Mandtal for Kristiania 1901, Paulus nordre krets

Oslo byarkiv, Folkeregisteret, Folketelling for 1901, Haslunds gate

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker for Kristiania kommune 1902.

Flatøy, Kirsten (1982): «Utviklingslinjer innen Arbeiderpartiets Kvindeforbund fra 1901 til 1914». I: Blom, Ida og Gro Hagemann, red. *Kvinner selv: sju bidrag til norsk kvinnehistorie*

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (2001): «Arbeiderpartiets kvinnebevegelse gjennom 100 år. Perioder og ledere». I: *Arbeiderhistorie: Årbok for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek 2001*

Tynæs, Martha (1899): «Hvorfor staar kvinderne saa sløve og ligegyldige overfor arbeiderbevægelsen?». Tale på Arbeiderpartiets landsmøte. Lest på: Virksommeord.no

▲ *Elise Heyerdahls* portrett fra Formannskapet. Hun ble valgt inn i Bystyret som en av to kvinner på kumulert plass i 1901. Senere var hun med å stifte Høires kvindeklubb. Foto: Formannskapet, Oslo byarkiv

ELISE HEYERDAHL

– Mobiliserte til Høyres kvinnekupp

Elise Heyerdahl mobiliserte til masse møte for konservative kvinner i 1901, og var den mest aktive høyrekvinnen i Bystyret i Kristiania og den første kvinnen i Formannskapet.

DA ELISE HEYERDAHL (1858–1921) BLE VALGT INN I KOMMUNESTYRET

i Kristiania som en av seks kvinner i 1901, var hun 43 år og hadde mange år som lærer bak seg, både i folkeskolen og ved Nissen pikeskole. Hun bodde i Frognerveien 18, og delte leilighet i tredje etasje med moren som levde på legater og sin ugifte søster som også var lærerinne, i tillegg til en tjenestejente.

Høyre hadde vært skeptisk til allmenn stemmerett for menn, og var heller ikke noen forkjemper for kvinnestemmeretten. Men da Stortinget endret Formannskapsloven i mai 1901, lå det an til et kvinnekupp for Høyre. Den begrensede stemmeretten gjaldt de med en viss inntekt, og gavnet derfor særlig de mer bemidlede velgerne. For å kapre stemmene ble det derfor under ledelse av frøken Elise

Heyerdahl avholdt et masse møte på Eldorado i Torggata. Hele tre tusen konservative kvinner møtte fram, og dermed hadde Høyre sikret seg en ledende posisjon blant Kristianias stemmeberettigede kvinner. I bytte for sitt engasjement fikk kvinnene to kumulerte plasser på valglisten til Høyre, det var frøken Heyerdahl og fru Sophie Borchgrevink. Begge ble innvalgt i det nye bystyret. Høyre gjorde et svært godt valg og fikk rent flertall med 48 av 84 mandater, men kun to av disse var kvinner.

Som mange andre kvinnelige lærere var Elise Heyerdahl ugift – frøken – og vi finner henne i bystyresakene som Frk Heyerdahl. Samtidig som hun ble valgt inn i Bystyret ble hun også som første kvinne valgt inn som andre suppleant til Formannskapet. Formannskapet utgjorde en

1. Elise Heyerdahl fra Høyre (til venstre i bildet) møtte som første kvinne i Kristiania formannskap. Bilde fra et møte i Formannskapet i Logen (formannskapssalen) brukt i kommuneberetningen fra 1887–1911. Foto: Anders B. Wilse, Oslo byarkiv A-10001/Ua/0011/066

2. Manntallet for i Uranienborg og Frogner krets fra 1901. Kilde: Magistraten, Kommunalt manntall 1901

fjerdedel av Bystyrets medlemmer og mange saker ble kun ført her. Formannskapet var derfor en viktig posisjon. Ved valget i 1904 ble Elise Heyerdahl valgt inn som fast medlem av Formannskapet

I de to periodene Frk Heyerdal satt i Bystyret, hadde hun tjue debattinnlegg. Av høyrekvinnene var hun den klart mest aktive, fru Sophie Borchgrevink holdt kun ett innlegg i den samme perioden. Første gang frk Heyerdal tok ordet i en bystyredebutt var 6.mars 1902, da hun argumenterte for å bevilge støtte til *Den kristelige forening for unge menn i Kristiania* til deltakelse i en internasjonal kongress, med et stikk til sosialdemokratene og

Arbeiderparti-representantene
Fernanda Nissen og Carl Jeppesen
for deres motstand mot å støtte slike
unglingeforeninger.

Ved valget i 1907 trakk Frk Heyerdal sitt kandidatur, og begrunnet det med at hun ville gi plass til andre kvinner i en tid da det ikke var så mange kvinner som fikk politiske verv. Hun fortsatte likevel sitt politiske arbeid og ble valgt inn i Høyres sentralstyre i 1909 som første kvinne, og var med å starte *Høires kvindekлубb* i 1910. Her ble hun valgt til leder og var det i ti år. Formålet med foreningen var «å samle konservative kvinner til møter med foredrag og diskusjon om politiske og sosiale spørsmål». ●

Kilder

Oslo byarkiv, Magistraten,
Det kommunale Mandtal for
Kristiania 1901, Uranienborg
og Frogner krets

Oslo byarkiv, Folkeregisteret,
Folketelling for 1901, Frognerveien
18

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker for Kristiania kommune
1902.

Bolstad, Gunnar (2015):
«Kommunevalget 1901: Høyres
kvinnekupp». Lest på Oslohistorie.no

Brevig, Sverre (1959): *Oslo Høyre 1934-1959*, Oslo

Anne, Loennechen (1983): *Kvinners kommunepolitiske aktivitet i Kristiania fra 1901–1907*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen

▲ **Portrett av kvinnesaksforkjemperne Vilhelmine Ullmann og Ragna Nielsen, mor og datter.**
Foto: Daniel Georg Nyblin,
Nasjonalbiblioteket NB 04057

RAGNA NIELSEN

«– *hvis Kvinderne bare selv vil*»

Ragna Nielsen fra Kvindestemmeretsforeningen var sammen med frøken Anna Holsen fra samme liste, den mest aktive kvinnelige debattanten i Bystyret 1901–1904.

RAGNA VILHELMINE NIELSEN

(1845–1924) var lærerinne, skolebestyrer og kvinnesakskvinne. I 1884 var hun med å grunnlegge *Norsk Kvindesagsforening*, hvor hun var formann i årene 1886–1895.

Kvinnefrigjøring, fremtidsoptimisme og sosialt ansvar preget Ragna Nielsens arbeid. En viktig kampsak var kvinners rett til fri adgang til alle yrker og utdanningsfelt, og full juridisk og samfunnsborgerlig likestilling mellom kvinner og menn. Hun talte særlig de ugifte kvinnes sak, om hvordan de var avhengige av slektninger og levde et «kummerligt og slitsomt Liv og arbeidete som Tjenestepiger uden at have en Tjenestepiges Løn».

Ragna Nielsen var en av de første profesjonelt skolerte lærerinnene, og ble den første kvinnelige gymnasbestyrer i Norge. Hun startet som

lærerinne allerede som femtenåring for å hjelpe moren i den økonomisk vanskelige situasjonen da foreldrene skilte lag. Selv var hun gift en kort periode, men ekteskapet ble oppløst i 1888.

Ragna og moren Vilhelmine Ullmann bodde sammen store deler av livet, blant annet tjue år på Ragna Nielsens skole i Nordahl Bruns gate 22.

Ragna Nielsen støttet en stemmerettsløsning med en inntektsgrense for kvinner i 1901 og talte også mot alminnelig kvinnelig stemmerett i 1898, noe som plasserte henne med de konservative kvinnesaksforkjemperne. Hun fant ikke kvinnene modne og samfunnsbevisste nok og refset sine medsøstre, men stilte spørsmål til kvinner i år 2000 om å svare på hennes spørsmål: «I Fremtiden kan ogsaa Kvinderne være med i Historien, hvis Kvinderne bare selv vil. *Men vil de?*»

Ragna Nielsen i manntallet fra 1901 fra Trefoldighets krets. Hun støttet selv inntekstbegrenset stemmerett for kvinner i 1901.

Kilde: Magistraten, Kommunalt manntall 1901 ►

▲ Ragna Nielsen nummer tre fra venstre med sine elever ved Fru Ragna Nielsens skole – Ragna Nielsens latin- og realskole, artiumkullet fra 1893 i Karl XII gate 5. Foto: Daniel Georg Nyblin, Nasjonalbiblioteket NB 06329

Som ung støttet Ragna Nielsen partiet Venstre, men ble valgt inn i Bystyret i 1901 fra Kvindestemmeretsforeningens partipolitisk nøytrale liste. Hun ble valgt inn sammen med frøken Anna Holsen. De to var kvinnene med flest debattinnlegg i Bystyret i perioden 1901–1904.

I 1955 ble *Ragna Nielsens vei* på Tonsenhagen oppkalt etter henne. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Magistraten*, Det kommunale Mandtal for Kristiania 1901, Trefoldighets krets

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret*, Folketelling for 1901, Nordahl Bruns gate 22

Litteratur og trykte kilder

Arnesen, Anne Benedicte (1997): «Enslige kvinner av den dannede classes kår». I: *St. Hallvard* 1/1997, Oslo Byes Vel

Lokalhistoriewiki.no/Ragna Nielsen

Nielsen, Ragna (1904): *Norske Kvinder i det 19de Aarhundrede*, Kristiania

Nøkkelen til forandring

– Tippoldemor Anna Henriette Svendsens kamp for de fattiges stemmerett

Une Bastholm er i dag stortingspolitiker, men hennes tippoldemor ble for hundre år siden nektet å stemme ved valg – fordi hun mottok fattigstøtte.

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv. Basert på en samtale med Une Bastholm 7. mars 2019

I 1919 vedtok et enstemmig Storting å oppheve Grunnlovsbestemmelsen som tok fra de som mottok fattigstøtte demokratisk deltakelse. Et enstemmig Storting har vedtatt å feire dette 100-års jubileet for den egentlige innføringen av allminnelig stemmerett.

En viktig grunn til at stemmerettssaken kom opp på Stortinget var en klage ved kommunevalget i 1916, der seks fattige kvinner klaget på at de var fratatt stemmeretten. En av dem var kjernemaker ved Låsefabrikken, Anna Henriette Svendsen. Hundre år etter sitter hennes tippoldebarn Une Bastholm på Stortinget for Miljøpartiet De Grønne. Byarkivet har tatt en prat med Une, om hennes tippoldemor og kampen for de fattiges stemmerett.

– Visste du at det var en personlig tilknytning for deg da jubileumssaken var oppe på Stortinget?

Une: *Jeg kjente til Anna Henriette Svendsen, min tippoldemor, og ikke minst kjente faren min godt til henne fordi han er opptatt av slektsforskning. Men vi visste ingen ting om at hun hadde vært en av seks kvinner som klaget i lokalvalget i 1916 og på den måten var viktig for en demokratisk milepæl i norsk historie. Det er mange dører som har åpnet seg for meg etter at jeg har fått lest meg opp på min tippoldemors liv.*

En aksje i fortellinga om det norske demokratiet

– Et enstemmig Storting har gått inn for å markere jubileet som et nasjonalt

viktig jubileum for den allmenne stemmeretten. Har historien om din tippoldemor Anna Henriette fått deg til å se annerledes på din egen rolle på Stortinget i dag?

Une: *Ja, absolutt. Det er mye oslohistorie i historien til Anna, og også industrihistorie og fortellinger om urbaniseringa av Norge. Urbaniseringen, sammen med svake rettigheter for arbeidsfolk, førte med seg mye fattigdom og nød i byene, og på toppen av dette fikk fattigdom store demokratiske følger for mange. Alt dette kommer tettere på når det er min egen tippoldemor det handler om, og jeg føler oftere nå på takknemlighet og ydmykhet for alt det som tidligere generasjoner har kjempet for. For meg som stortingsrepresentant fra Oslo,*

En ung og håpefull Anna Henriette Svendsen
med foreldrene Ole og Andrine Hansen og broren
Harald. Foto: Privat i Stein Hansens eie

med et sterkt samfunnsengasjement og et sosialt engasjement, blir jeg også stolt av å ha en aksje i fortellinga om det norske demokratiet. Det gjør himmelen høyere over mitt arbeid for rettferdighet i dag. Jeg har også blitt enda sterkere knyttet til Oslo med Annas historie, selv om jeg selv er innflytter. Oslo blir ofte bare sett på som hovedstaden i Norge, mens en glemmer at Oslo har en egen byhistorie og identitet som bør fortelles og kan gi oss som bor her tilhørighet og fellesskap. Vi på Oslo-benken er nok de politikerne på Stortinget som er minst opptatt av å løfte fram vårt distrikt og tale Oslo-innbyggernes sak, og det vil jeg gjøre noe med.

Innføringen av allmenn stemmerett for menn i 1898, og for kvinner på lik linje med menn i 1913, er to demokratiske milepeler i det norske samfunnet. Men da stemmerettsseieren for kvinner ble feiret i 1913, var fortsatt en betydelig del av befolkningen ikke regnet som skikket til å delta i valg. Da allmenn stemmerett for menn ble innført i 1898, ble det lagt til en paragraf 52 d i Grunnloven om at stemmeretten ble tapt «ved at nyde eller i det sidste Aar før Valget, at have nydt Understøttelse af Fattigvæsenet». Senere ble det presisert et familieperspektiv, det var

husholdet, ikke individet, som fikk fattigstøtte, og suspensjonen gjaldt dermed ved fattigstøtte til en selv, ektefelle og barn under 15 år. Det er en udemokratisk historie som befestet den fattiges mindreverdige stilling i samfunnet, men den er likevel skrevet lite om

– Hva tenker du om mangelen på interesse for de fattiges historie?

Une: *At det mangler interesse er en måte å se det på, en annen måte er at vi rett og slett ble veldig glad i ideen om 1913, sannsynligvis fordi det var dette året den brede kvinnebevegelsen fikk sitt gjennomslag. Det møter man*

ganske ofte, at man har forelsket seg i en historiebeskrivelse og så sliter man med å justere den. Jeg lærte på skolen at det var i 1913 alle fikk stemmerett, selv om det på ingen måte stemmer, siden mange fattige ble holdt utenfor demokratiet fortsatt. Jeg håper historiebøkene skrives om nå, for vi kan jo faktisk ikke snakke om en reell allmenn stemmerett før i 1919.

En stjerne i manntallet

I 1900, det første stortingsvalget etter innføringen av stemmerett for menn, var det 23 000 personer som på landsbasis ikke fikk stemme på grunn av fattigstøtte, altså fem prosent.

24 TOBIAS 2019 | OSLO BYARKIV

traff de man egentlig ville treffe, som skulle være folk som drev dank og sløste bort pengene, folk som en mente ikke fortjente å ha stemmerett fordi de ikke bidro til fellesskapet. Min tippoldemor var jo stort sett i full jobb etter hun ble enke og sleit så svette og blod rant, men likevel fikk hun det ikke til å gå rundt med seks barn og svake rettigheter. Hun ble et godt eksempel på hvor urimelig og tilfeldig suspensjonsparagrafen i Grunnloven rammet.

I valgmanntallet fra kommunevalget i 1913 er *Svensden, Anna Henriette*, 72, *fabrikkarbeiderske* oppført med stjerne i margin. Hun hadde også en stjerne foran navnet i 1910-manntallet, fra det første kommunevalget hvor kvinner kunne stemme på lik linje med menn, og ved Stortingsvalget i 1915. For de andre årene mangler valgmanntall, men ut fra saken vet vi at hun ikke fikk stemmerett før ved valget i 1919. Hun var altså en av de aller siste som ble fratatt stemmeretten på grunn av fattigstøtte. Vil du reflektere rundt hva det betyr å være en av de aller siste, for det er jo stadig færre denne bestemmelsen rammet fordi man gjorde noen moderasjoner av den?

Une: *Hvis jeg skal sette meg inn i hvordan hennes situasjon var, så hadde hun gått gjennom veldig mye. Hun var på det tidspunktet enke med seks barn, hun var i jobb, men fikk det likevel ikke til å gå rundt. Hun hadde sannsynligvis*

Kristiania i årene rundt 1916 var preget av dyrtid, matmangel og bolignød. Fattigdom rammet mange. Her fra køen utenfor Provianteringsrådet i 1919. Foto: A-20156_Ua_0001_082

ganske lav lønn, kvinner hadde jo lavere lønn enn menn. Så hun trengte hjelp fra fattigkassa, og det står vel til og med i den klagen som hun leverte at hun fikk understøttelse for sykdom, så kanskje hun ikke hadde vært i stand til å jobbe i en periode. Jeg tenker at det at man hadde hatt kvinnestemmerettskampen, og vunnet den allerede, må ha gitt blod på tann, ekstra motivasjon og gjort forargelsen over å miste rettigheter enda sterkere. Og så dette at man egentlig var ganske nærme målet. Til sammen gjør det at når man er som Anna og kommer fra en ganske

politisk engasjert familie, så tenker du vel da, at dette skal jeg søren ikke finne meg i! Og hun ble nok støttet av faren sin, som var aktiv i Kristiania arbeiderparti.

Brevet i posten

I juni 1916 sendte Kristiania kommunale folkeregister og statistiske kontor ut et brev til Fattigvesenet med 2500 blanketter under overskriften «Fattig-understøttelse med suspenderende virkning», der alle som hadde fått fattigstøtte i tidsrommet 4. desember 1915 og til og med til 3. desember

▲ En stor overvekt av de som ble fratatt stemmeretten på grunn av fattigstøtte var kvinner. Her stemmer en kvinne ved kommunevalget i Kristiania i 1910, hvor kvinner fikk stemme på lik linje med menn for første gang. Foto: Oslo Museum OB.F03475b

1916 skulle føres inn. 1740 personer fikk deretter et brev fra Folkeregister om at de var suspendert fra å stemme ved det kommende kommunevalget i Kristiania dette året. Anna Henriette var en av dem som fikk dette brevet:

«De underrettes herved om, at Deres stemmerett vil bli suspendert i kommune-mandtallet iaar, da De efter oplysning fra fattigvæsenet har erholdt fattigunderstøttelse i løpet av det sidste aar. Hvis De mener at der foreligger nogen av de i grundlovens §52d nævnte fritagelsesgrunde, maa oplysning herom gives snarest mulig ... senest inder 12. oktober d. a.»

Mens nærmere åtte prosent av de stemmeberettigete i Kristiania var fratatt stemmeretten på grunn av fattigstøtte ved kommunevalget i 1913, var situasjonen en annen ved kommunevalget i 1916. Nå var bare 1,5 prosent suspendert fra å stemme. Årsaken var endringer i Grunnlovens bestemmelser om hva slags fattigstøtte som skulle føre til suspensjon. Arbeidsledighet, forsørgelse ved sykdom eller skolemateriell, sammen med sykehusinnleggelse og spesialundervisning for barn, førte ikke lenger til stemmerettstap. De som fortsatt tapte stemmeretten var de som på grunn av lav lønn eller andre forhold ikke klarte

å forsørge seg selv eller sine barn. Enslige forsørgere, både enker og ugifte kvinner med barn, var derfor spesielt utsatt for stemmerettstap, samtidig som samtiden i økende grad fikk øynene opp for deres problemer.

Det var store motsetninger i samfunnet. I både Høyre og Venstre var det kraftig motstand mot at de fattige skulle få stemmerett, mens Arbeiderpartiet sammen med deler av Venstre, også regjeringen, ønsket å oppheve grunnlovsbestemmelsen.

Kommunevalget i 1916 ble oppfattet som et skjebnevalg for både Høyre og Arbeiderpartiet. Ved valget

i 1913 hadde Arbeiderpartiet vunnet stemmene, men ikke kretsene, men nå telte alle stemmene for første gang like mye. Endringer i stemmerettsreglene gjorde at antallet suspenderte var betraktelig lavere, og flere arbeiderklassevelgere kom til, men partienes største fiende var hjemmesitterne. Resultatet av valget ble Kristianas første sosialdemokratiske ordfører, børstemakeren og avismannen Carl Jeppesen. Avisforsidene valgdagen 4. desember 1916, er et kikkhull inn i en annen tid, Social-Demokraten som var blitt arbeiderbevegelsens store dagsavis og Aftenposten som var høyrebastionens avis. Begge har en skjebnetung beskrivelse av valget og kampen om de 84 plassene.

Listebærerne fra de fire partiene Det norske arbeiderparti, Frisinnede venstre, Høyre og Venstre ventet utenfor valglokalene som var spredt utover byen. Aftenposten beskrev valgdagen i nedslående vendinger: «*Det blev en sur valgdag. Snart regner det, sner det og sluder, gjør det ikke nogen av delene, saa er det graat og surt alligevel... Gråveiret og surheden gjorde ikke listebærernes iver til at byde frem sine lister mindre. De holdt dem opp som varmekilde.*»

Stortinget vedtok enstemmig 17. juli 1919 å oppheve Grunnlovens paragraf 52 d som fratok de fattige stemmeretten. Stortinget i 1915.
Foto: Oslo Museum OB.F11930a ►

Aftenpostens varsel om en sur dag var ikke bare en dystre værrapport, men en advarsel til alle borgerlige velgere om den sosialistiske truselen som kom med den økte valgdeltakelsen blant byens arbeiderbefolkning. Avisa Social-Demokraten forside på valgdagen slo mot arbeiderklassens likegyldighet: «*Har du stemt i dag? Hvis ikke saa skynd deg til valglokalet! ... Kom ikke for sent. Det gjælder dine livsinteresser. Frem for de smaa hjem. Frem for barnas og de gamles sak. Frem til kamp mot bolignøden og dyrtiden.*»

Det må jo ha vært tøft for Anna Henriette, som var politisk engasjert, å få brevet om at hun var suspendert fra å stemme. Det må ha føltes som om hun ikke hadde muligheten til å være med og forandre samfunnet.

Une: Som politiker ser jeg det store maktsillet her. På Stortinget, og særlig i Oslo, var den store kampen mellom Høyre og Arbeiderpartiet. Partiet Høyre ville da ikke gi flere stemmerett, men for Arbeiderpartiet var dette en kjempeviktig kamp. De hadde fra starten arbeidet for allmenn stemmerett for alle, og suspensjonsspørsmålet var også viktig for dem fordi de som var fratatt stemmeretten, var jo gjerne folk som ville stemme Arbeiderpartiet. Det ble særlig viktig i Oslo, hvor det var så mange i de arbeidertunge bydelene som ikke kunne stemme, og som heller ikke kunne stå opp for de rettighetene de hadde og de behovene de hadde for politisk endring.

Arbeiderpartiet leverte først en klage til Valgstyret på vegne av elleve personer som hadde fått melding om at de var suspendert ved dette valget.

Anna Henriette Svendsen var da en av dem. Etter gjennomgangen og forhandlinger med partiene i valgstyret fikk fem av de suspenderte medhold, mens suspensjonen ble opprettholdt for seks kvinner. Det gjaldt da arbeider ved låsefabrikken Anna Henriette, sammen med vaskekone Trine Johannessen, vaskekone Karoline Emilie Larsen, enke Thea Emilie Mathisen, vaskekone Anna Marie Amundsen og Thora Svendsen.

Stridsspørsmålet var for flere av de som klagde om fattigstøtten var gitt fordi de var syke, og da med de nye bestemmelsene ikke skulle ha ført til suspensjon av stemmeretten.

Anken til Stortinget

Nå anket Arbeiderpartiet suspensjonen av de seks kvinnene til Stortinget:

«Klager fra det norske arbeiderparti til kommunemanntallet i Kristiania 1916

Vaskekone Trine Johannessen f. 80, Nordre gate 11- Susp. – Er skatlagt 1916/17. Ikke faat understøttelse paa ca. 2 Aar. Hun opholder sig selv, er separert fra sin mand.

Vaskekone Karoline Emilie Larsen f. 62, Tøiengt. 47II – Susp. Har faaet delvis understøttelse grundet sygdom og arbeidsledighet.

Anna Henriette Svendsen f. 72, Sanner gata 30 – Susp. faat understøttelse grundet sygdom.

Enke Thea Emilie Mathisen f. 72, Bakkegata 11 – Susp. Siger ikke at ha understøttelse.

Vaskekone Anna Marie Amundsen f. 69, Dannevigsgveien 7IIIC – Susp. Er bevilget hjælp til 3 barn, men intet til sig personlig.

Thora Svendsen f. 68, Bergensgata 3 – Susp. separert fra manden, har 5 barn at forsørge, faat hjælp til hus av fattigvesenet, er sykkelig.»

Felles for dem er at alle seks var typiske representanter for den fattige, kvinnelige arbeiderklassen. Alle var enslige forsørgere, fire var enker og to var fraseparerte. De var sykelige og hadde store forsørgelsesproblemer. De var dermed også representative for dem som arbeiderbevegelsen mente hadde rett på samfunnets hjelp og ikke skulle bli straffet for å motta den.

Une: *Anna Henriette hadde jo en arbeidsstolthet, hun arbeidet som kjernemaker ved Låsefabrikken på Grünerløkka og laget låsekjernene, som var et presisjonsarbeid. Hun var allerede enke, og sleit og gjorde alt hun kunne for å understøtte de seks barna sine. Den eldste datteren bodde hos besteforeldrene. Det var mange i hennes situasjon, som jobbet hardt,*

og så skulle man ikke engang få stemmerett. Det må ha vært fortvilende, og jeg ville vært ganske forbanna.

Vi vet jo ikke hvor mye det var min tippoldemor som tok initiativet til klagen, og hvor mye det var Kristiania arbeiderparti som tok initiativet, eller den lokale foreninga i Arbeiderpartiet. For de fleste av disse damene var fra arbeiderstrøkene Sagene, Grønland, Grünerløkka, og det kan ha vært en koordinert kampanje.

Uansett er det neppe tilfeldig at det var de elleve og siden de seks damene som klaget, for de er gode eksempler på hvor urettferdig det kunne være. Bestemmelsen skulle egentlig ramme dem og ta stemmeretten fra de som ikke bidro til fellesskapet, som drev dank, og så rammet det kvinner som var i full jobb med seks barn og som hadde vært litt syke.

Stortingets konstitusjonskomité avviste slik som valgstyret klagen fra Kristiania arbeiderparti i juli 1917, og suspensjonen ble opprettholdt for Trine Johannessen, Karoline Emilie Larsen, Anna Henriette Svendsen, Thea Emilie Mathisen, Anna Marie Amundsen og Thora Svendsen. Om den da 44 år gamle Anna Henriette Svendsen var begrunnelsen «enke siden 1907. Hun har gjennom en rekke av år hatt stadig understøttelse, der er at betrakte som hjelp til oppfostringen av hennes uforsørgete barn. Hun har nå 2 ukonfirmerte barn igjen og opebærer

▲ **Anna Henriette Svendsen kom fra en politisk og klassebevisst familie.**

Her demonstrerer kvinner og barn i arbeiderbevegelsen 1. mai 1915. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek AAB-000575

som hjelp til disses underhold kr. 10 månedlig samt skotøy. Hun har selv hatt stadig arbeid ved Låsefabrikken her i byen og tjener 19 a 20 kroner uken. Understøttelsen er ikke forandriget ved sykdom og kan suspensjonen av hennes stemmerett således ikke oppheves.»

Ikke verdig?

Selv hevdet Anna Henriette at hun hadde mottatt fattigstøtte på grunn av sykdom. Et problem er at vi ikke finner denne fattigstøtten igjen i kildene. På folkeregisterkortet hennes er siste påføring for fattigstøtte i 1910, mens skattebetalingen ble påført for årene hun ikke fikk stemme. I Fattigvesenets

hjemstavsregistre finnes heller ingen oppføring av fattigstøtte etter at mannen døde i 1907.

– Hva tenker du om livssituasjonen til din tippoldemor etter det som står om henne i avvisningen av klagen? Kan man tenke seg det i dag, å leve det livet de levde?

– Hun hadde ikke en krone etter mannen da han døde, i skiftet i 1907 sto det at han «eide intet».

Une: *Jeg har et lite barn nå selv, og tenker at hun jobbet så mange timer og var sannsynligvis utslitt. Hun hadde ikke en krone etter mannen da han døde, i skiftet i 1907 sto det at han «eide intet». Han reiste mye rundt på slutten for å prøve å finne jobb og var på en forferdelig arbeidsanstalt rett før han døde av sykdom. Fy søren, så mye hun har vært gjennom, og jeg tror det gjaldt veldig mange på hennes tid. Hun er sånn sett bare et vindu inn til en situasjon mange var i på den tida, særlig kvinner som ble alene.*

– Familien har foto og kilder som ikke finnes i de offentlige arkivene. Fotoene av Anna Henriette bryter med den triste historien, da hun har en optimist, selvsikker og stolt holdning. Til tross for store sorger i livet beholdt hun dette optimistiske smilet. Identifiserer du deg med henne?

Une: *Ja, men det er jo kanskje noe jeg tillegger i ettertid når jeg kjenner historien. Vi vet at hun vokste opp med musikk rundt seg. Faren til Anna var smed, ble smedmester etter hvert, men var også god på fiolin. Det preget hjemmet, og det preget også oppveksten til Annas eldstedatter, min olde-*

mor Ågot, som vokste opp hos beste-foreldrene. Familien hadde et sterkt samfunnsengasjement. Faren, Ole Hansen, var politisk aktiv i arbeiderbevegelsen, noe som ikke var populært hos arbeidsgiverne, og han mistet jobben en gang på grunn av at han leste høyt fra Social-Demokraten til sine kollegaer. Han var også med å stifte den lokale arbeiderforeninga på Rodeløkka. Han sendte brev til kommunestyret og var blant annet opptatt av de fattiges kår og hvordan arbeidsanstalten fungerte. Han mente det hadde vært bedre om folk fikk vettugt arbeid etter evner og muligheter. Det er et sterkt politisk og sosialt engasjement rundt henne og som hun vokste opp med, og det kan jeg også kjenne meg igjen i.

Særlig etter krakket i 1899 var det vanskelig for en sadelmaker og tapetserer. Når det blir byggestopp blir det heller ikke flere utstoppete sofaer eller tapet å levere. Årene etter krakket var det stor utvandring til Amerika. Annas ektemann Karl Lauritz kom til Farsund for å søke jobb. Det er vanskelig å fortelle en kvinnes historie uten å fortelle om ektemannens liv, for det påvirket henne i stor grad. Farsund

fattigvesen sendte regning til Kristiania fattigvesen for penger til å reise videre. Her står det at han sto på kontoret til fattigvesenet i Farsund med fagforeningsboka i handa og viste til at han var fagarbeider, at han var organisert.

Karl Lauritz ble satt inn flere ganger med administrative vedtak på Arbeidsanstalten, hvor det var hardt og monotont arbeid tolv timer om dagen. Han var en person som ble rammet hardt, og det må da ha rammet Anna Henriette også. Forstanderen ved anstalten, Arne Omsted, sa at her kom ingen umerka ut. Karl Lauritz kom dit på begynnelsen av 1900-tallet, da anstalten akkurat hadde begynt å innføre et bad og klesskift i løpet av oppholdet. Han var der tre måneder i strekk. Det var fysisk og psykisk nedbrytende å være der. Det var en nedadgående spiral. Vi kjenner ikke årsaken til at han kom inn, eller om han hadde et alkoholproblem som mange av byens arbeidsløse hadde. Men kanskje det lå bak at han i 1896 ble dømt til fengsel på vann og brød for tyveri?

... Anna Mathilde, 66, hm.
 Vedding, Ingeborg Theodora, 85, emaljefærd.
 Eng, Hans Martin, 67, møbelhandler.
 Carlsen, Bernt Fredrik, 71, lagermand.
 Carlsen, Ovidie Mathilde, 75, hm.
 Bjørndahl, Johan Alfred, 87, kjørekar.
 Bjørndahl, Margit Alvilde, 88, hm.
 Eng, Emil Elias, 58, mekaniker.
 Eng, Maren Louise, 38, hm.
 Engelsen, Jørgen Bernh., 76, bryggeriarb.
 Engelsen, Maren Othilie, 77, hm.
 Engelsen, Karl Johan, 32, flyv. vognumand.
 Eng, Karl August, 73, skrædder.
 Eng, Gunda Marie, 80, hm.
 Eng, Sofie, 79, hm.
 Eng, Mar Mathilde, 71, hm.
 Eng, Vikal Hansen, 70, kjørekar.
 Eng, Kristian Ferdinand, 80, malersv.
 Eng, Ida, 81, hm.
 Eng, k. Wilhelm, 76, blikkenslager.
 Eng, sine, 77, hm.
 Eng, Kristoffersen, 67, vognfører.
 Eng, vise, 67, hm.
 Eng, Hjelmine, 57, enke.
 Eng, helm, 86, barber.
 Eng, 32, enke.
 Eng, engjøringskone.
 Eng, 50, borsmagler.
 Eng, 81, murer.
 Eng, tze, 78, hm.
 Eng, r, 80, snekker.
 Eng, e, 81, hm.
 Eng, ersvend.
 Eng, unpskibsmaskinist.
 Eng, rikdame.
 Eng, kdame.
 Eng, yske.

... 60, hm.
 ... 71, hm.
 ... 79, hm.
 ... 74, murarbeider.
 ... 69, hm.
 ... 66, tommermand.
 ... 66, hm.
 ... 71, sadelmakersvend.
 ... 78, hm.
 ... 85, fabrikararbeider.
 ... 69, garnsmittet.
 ... 67, hm.
 ... 78, rengjøringskone.
 ... 71, murarbeider.
 ... 69, hm.
 ... 88, naglearbeider.
 ... 63, urnmakersvend.
 ... 78, hm.
 ... 72, fabrikararbeider.
 ... 77, hm.
 ... 86, fabrikararbeider.
 ... 79, rorlaggerarb.
 ... 67, hm.
 ... 58, enke.
 ... 65, murer.
 ... 69, hm.
 ... 71, hm.
 ... 84, møllearbeider.
 ... 82, hm.
 ... 38, enke.
 ... 59, bryggeriarb.
 ... 71, hm.
 ... 82, løsarbeider.
 ... 84, tjenestepike.
 ... 73, hm.
 ... 46, maler.
 ... 85, møllearbeider.
 ... 87, knækkebrodarb.
 ... 61, mekanisk arbeider.
 ... 47, hm.
 ... 85, fabrikarb.ske.

... 79, handelsberettiget.
 ... 85.
 ... 56, skotoiarbeider.
 ... 38, hm.
 ... 74, naatlærsk.
 ... 50, enke.
 ... 59.
 ... 87, buntmakerarb.ske.
 ... 68, tommermand.
 ... 72, hm.
 ... 83, tekstilarbeider.
 ... 84, hm.
 ... 87, løsarbeider.
 ... 79, kjørekar.
 ... 80, hm.
 ... 63, vaskekone.
 ... 77, hm.
 ... 79, enke.
 ... 38, murer.
 ... 84, løsarbeider.
 ... 84, hm.
 ... 85, smand.
 ... 81, hm.
 ... 77, løsarbeider.
 ... 81, hm.
 ... 80, hm.
 ... 65, hm.
 ... 83, dagarbeider.
 ... 79, hm.
 ... 79, møllearbeider.
 ... 82, hm.
 ... 81, enke.
 ... 65, arbeider.
 ... 72, fabrikarb.ske.
 ... 77, dagarbeider.
 ... 64, bryggearbeider.
 ... 65, hm.
 ... 56, hm.
 ... 84, sæpearb.
 ... 72, hattemaker.
 ... 71, hm.
 ... 57, plåtearbeider.
 ... 71, hm.
 ... 82, vaskekone.
 ... 60, fabrikarbeiderske.

Stort bilde: Anna Henriette Svendsen er oppført med stjerne i margin i valgmanntallet for 1913. Kilde: Valgmanntall for Kristiania 1913

Små bilder: Une Aina Bastholm med kildene til sin tippoldemor Anna Henriette Svendsens liv på Oslo byarkiv. Foto: Caroline Juterud, Oslo byarkiv

▲ **Anna Henriette Svendsen med barnebarna Knut og Reidun**
på hytta på Movatn. Foto: Privat i Stein Hansens eie

Une: Et fiffig tyveri. Han jobbet som tapetserer og møbeltapetserer, og hadde tatt inn noen møbler. Istedenfor å ordne og levere de tilbake, så solgte han – eller pantsatte dem for å få ut noen penger. Det er det jo umulig å ikke bli tatt for, så han må jo ha trengt de pengene veldig, men så vet vi jo ikke om det var familien som trengte de pengene eller om han drev med andre ting, drakk eller at pengene forsvant på annen måte. Det hadde sagt ganske mye om Anna Henriette om vi hadde visst mer om hvordan de hjalp hverandre eller kanskje motsatt. Vi vet han ble straffet for flere lovbrudd, men vi vet jo ikke sannheten.

Det kan hende han var en som kranglet litt. Argumenterte og krevde sin rett. Hvis noen med innflytelse ville ta ham og fant på en svindlerhistorie, var verken fagforeningene eller retts-sikkerheten sterk på den tida.

Karl Lauritz døde på Arbeidsanstalten i 1907. Den straffen som skulle være for de arbeidsuvillige og arbeidsføre rammet de syke og nedbrutte. Dette setter hele historien i perspektiv, hvem skal gjøre disse avgrensingene, hvem er det som er syke og friske og verdige og uverdige. Det var Anna Henriette som meldte dødsfallet og i skiftet står det «eier intet» som en brå slutt.

Dramatisk vending

De kommunale folketellingene kan ikke fortelle om sorgen, men de årlige skjemaene forteller likevel at Karl Lauritz død førte til en brå vending for den unge enka. Hun gikk fra å være hustru i 1907 til yrkesaktiv i 1908, der hun var fabrikkarbeider. Hun fikk nå inn losjerende, og eldstedatteren Ågot bodde hos besteforeldrene. I 1910 flyttet Anna og barna til Sannergata 30, øverst på Grünerløkka. Her bodde hun og de seks barna på ett rom og kjøkken, og hun begynte å jobbe på Låsefabrikken i Helgesens gate.

Gjennom folketellingene kan man følge hennes liv, man kan se at hun hadde noen til å passe barna, hun hadde losjerende, hun hadde en fattig-understøttet som bodde hos seg. Det er sånn vi vet at eldstedatteren bodde hos besteforeldrene mye av oppveksten, selv om det egentlig er husholdsoversikter bare. Da vet vi at hun sto som ullveverske det ene året, bare som arbeidende, og så begynte hun å jobbe på Låsefabrikken, og der hadde hun fagarbeid som kunne være mer betalt enn en støper fordi hun lagte kjernen til låsesylinderne.

Une: *Da kom det godt med at faren var smed, og det var broren også. Det er jo mye industrihistorie også i denne familien, for Anna Henriette begynte å jobbe med metall og støperi som ble stort på begynnelsen av 1900-tallet og fram mot første og andre verdenskrig, mens Karl Lauritz var tapetserer og møbelsnekker, som var veldig sårbart for svingninger i økonomien. En luksusting folk ikke tok seg råd til i dårlige tider, mens metallindustrien i Oslo vokste veldig.*

Det kan tenkes at det var en del politisk engasjement på arbeidsplassen til Anna Henriette på Låsefabrikken. En ting var familien, men på Låsefabrikken var det mye arbeidsfolk og helt sikkert mye snakk om betydningen av lokalvalget i 1916, hvor Arbeiderpartiet kunne vinne.

Et enstemmig Storting opphevet 17. juli 1919 grunnlovsparagraf 52 d, selv om noen i konstitusjonskomiteen hadde noen forbehold: «*Det er ganske visst personer i vort land, som ved egen skyld har bragt det derhen, at de må ha fattighjelp, og som ikke har dypere ansvarsfølelse, end at de fortsætte med at leve på samfundets direkte bidrag, men det må andtages, at deres andtal er helt ubetydelig sammenlignet med dem, som på grund av ulykke eller sykdom eller andre årsager, de ikke kan avhjelpe, er blitt fattige, og det vil i ald fald være forbunden med store praktiske vanskeligheter at skille denne klasse understøttede ut fra dem, som efter gjeldende grundlov beholder sin stemmerett til tross for at de ikke er selvhjulpne. Ved den i 1916 vedtagne grundlovsforandring kommer man i det hele ind på distinksjoner som vanskelig lar seg forsvare og som vil lede til usikkerhet og tvil.*

Klagene fra hele landet gjorde også at det ble en stor jobb å administrere suspensjonen. Komiteen argumenterte også for hvor vanskelig det var å skille de verdige – eller uforskyldte fattige fra de selvforskyldte. Dette skillet mellom de verdige og uverdige, har vi i dag fortsatt en arv fra dette tanke-settet?

Une: *Det tenker jeg at vi absolutt har, kanskje ikke på stemmerett, men for eksempel rusavhengige som bor på gata, som det er mange av. Jeg tror det ligger dypt i vår kultur at vi ser på dem som selvforskyldt i situasjonen, selv om de fleste har sterke personlige historier med sammensatte lidelser, traumer og personlige kriser, mange har hatt en dårlig oppvekst og kanskje blitt sviktet av fellesskapet og velferdsstaten før de havnet utpå. Når vi i dag har så mye kunnskap om hvordan rusmidler påvirker hjernen, og hvordan avhengighet gjør deg syk, hvorfor er det så vanskelig å akseptere rusavhengighet som en sykdom snarere enn selvforskyldt kriminalitet?*

Det er også slående at begrunnelsen for å fjerne ikke var prinsipiell, at alle måtte få stemme uansett, men mer pragmatisk og byråkratisk. En mente det var for vanskelig å definere de uverdige trengende i lovverket, så da ble det lettere å bare fjerne hele greia. Det kjenner jeg igjen fra politikken i dag også. Det er noen ganger slik at det er enklere å vinne en debatt med praktiske argumenter, som for eksempel at noe skal være vanskelig å gjennomføre, enn prinsipielle eller moralske argumenter. Det er synd, for det er fortsatt stort behov for moralske og prinsipielle debatter i dag i alt fra sosialpolitikk til klimapolitikk, men også i debatten om hvem som skal få ha statsborgerskap i landet vårt.

◀ **Anna Henriette Svendsen på eldre dager på hytta på Movatn.**

Foto: Privat i Stein Hansens eie

Hele debatten om verdige og uverdige trengende den gang viser noe ved oss mennesker som fortsatt gjelder i dag, nemlig flokkdyret i oss. Vi vil gjerne tilhøre en flokk, og for å få vite hva den flokken er og skape et fellesskap oss imellom, trenger vi en fiende eller noen som står utenfor som minner om hva vi ikke er. Det er jo dessverre vanlig å bruke dette bevisst i politikken, noe historien har stygge eksempler på. Andre ganger er vi urettferdige mer fordi vi har vanskelig for å endre oss, og vi finner komfort i hverandres sendrektighet. Det tar lang tid å jobbe fram demokratiske rettigheter. I dag er det jo et kjempeparadoks at vi ikke gjør mer for å hindre klima- og natur-

krisene som rammer både kulturarven vår og våre egne barn og barnebarn og deres muligheter.

Endring nedenfra

I internasjonal sammenheng kom opphevelsen tidlig, i 1919. Klagene kom fra dem som var berørt selv. Til sammenlikning fikk sosialhjelpsmottakere i Danmark først stemmerett i 1965 etter at Danmark ratifiserte Europarådets Sosialkonvensjon fra 1961 som slo fast at borgerne har rett til sosiale- og helseytelser uten å miste politiske og sosiale rettigheter. Likevel ble ikke den danske grunnloven endret, noe som sier noe om hvor skjørt det er, slik at bestemmelsen

her formelt fortsatt står. Det er kanskje da den store forskjellen at dette ble et avsluttet kapittel i Norge, og at presset kom nedenfra. Tror du det har hatt noe å si for det norske samfunnet?

Une: Ja. I likestillingsspørsmål er faktisk danskene fortsatt mer konservative, og de taper ofte i nordiske konkurranser når man sammenlikner landene på likestilling. Kvinner ble som kjent rammet hardere av suspensjonsparagrafen enn menn i Norge, og kanskje gjaldt det også Danmark. Det var nok viktig i Norge at det var de fattige innbyggerne selv som vant kampen, det gjør jo at vi eier denne seieren mer selv. Men dessverre har vi ingen garanti mot at politikere i dag kan foreslå at noen grupper fattige, som for eksempel utlendinger som ikke er i jobb og som får sosialhjelp, skal fratas demokratiske rettigheter, med en begrunnelse om at de snylter på den norske velferdsstaten og at staten må være gjerrig på rettighetene for å motivere til arbeid og innsats. Jeg ser jo tendensene fra enkelte partier. Jo flere i dag som kjenner til kampen for de fattiges stemmerett, og Grunnlovsendringen i 1919, desto flere vet at dette ikke er noe en kan ta for gitt, og vil stå parat til å forsvare stemmerett for alle neste gang noen prøver seg.

Kjernemaker ved Låsefabrikken, Anna Henriette Svendsen, var en av mange mennesker som skapte endring, gjennom små og store handlinger. Hun skrev ikke leserinnlegg, holdt taler eller sto på noen valglistor, men likevel, den klagen hun leverte, hadde en nøkkelbetydning i samfunnet. Det er kravene fra enkeltpersonene, og deres styrke gjennom å tørre å bære en slik sak som førte til en politisk kamp på stortingsnivå. Nøkkelen til forandring lå i hennes lille klage på uretten mot de fattige.

Une: *Jeg og min far visste jo ikke tidligere at hun hadde vært fratatt stemmeretten, eller klaget på det. Så selv om jeg tror og håper hun var stolt over det hun fikk til, så kan det jo hende at det også var stor skam å motta fattigstøtte og være blant få som ikke fikk stemme, og at Anna Henriette derfor ikke fortalte all verden videre om det. Jeg lurer også på om de seks kvinnene den gangen så hvor viktige deres saker var for at Arbeiderpartiet i neste omgang fikk gjennomslag på Stortinget. Sånn er det jo fortsatt i dag, at de ekte, menneskelige eksemplene, de spiser vi politikere til frokost. Når det blir nært, og en urettferdighet får et fjes og et navn på seg, da får det den ellers trege politikken til å bevege seg. Politikk er nok mer følelsesdrevet enn mange liker å tro.* ●

Kilder

Interkommunalt arkiv i Vest-Agder, *Fattigvesenet i Farsund*, Manntall 1901–1916 og kopibok 1904, Karl Lauritz Svendsen

Oslo byarkiv, *Fattigvesenet*, Hjemstavnsforhør 83-328, Karl Lauritz Svendsen

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret*, Folketellinger Kristiania 1907-1916

Oslo byarkiv, *Valgstyret*, Protokoll over kommunevalget 1916

Private dokumenter og foto i Dag Bastholm og Stein Bastholm Hansens eie

Statsarkivet i Oslo, *Folkeregisteret*, Hovedkort, Anna Henriette Svendsen D 857-47

Statsarkivet i Oslo, *Oslo skifterett*, Dødsfallsprotokoll, 1905-1907, s. 241, løpnummer 662

Statsarkivet i Oslo, *Oslo tingrett*, Straffesaker, Forhandlings- og domsprotokoller 1896-1899, Domsprotokoll for meddomsrett 7.12.1896

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten 4.12.1916 «I den 9de time».

Bergkvist, Johanne og Unn Hovdhaugen (2019): «Deres stemmeret vil bli suspendert». Seks fattige kvinners kamp for allmenn stemmerett». I: *Arbeiderhistorie* 2019, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Omsted, Arne (1949): *Fra Mangelsgården til Sing Sing. Iakttagelser og erfaringer hjemme og ute*, Oslo

Social-Demokraten 4.12.1916 «Har du stemt i dag?».

Statistisk sentralbyrå. Norges offisielle statistikk. V. 137. Kommunevalgene 1910, 1911.

Stortingsforhandlinger (1917): Efters. 13. juli 1917: Indstilling fra fuldmagtskomiteen angaaende en del til Stortinget fremkomne klager og anker vedkommende kommunevalgene 1916.

Stortingsforhandlinger (1919): Efters. 17. juli: Ang. ophævelse av grundlovens § 52 d: susp. av stemmeretten paa grund av fattighjælp. Oslo: Stortinget.

Husmorvikarene

– en betydningsfull ressurs i et samfunn i endring

Husmorvikaryrket oppsto i en brytningstid da samfunnet vårt gjennomgikk en enorm utvikling. Yrket besto i knappe 40 år, men var til gjengjeld av svært stor betydning i perioden. For mens bosettingsmønstre og husstandenes sammensetning hadde endret seg markant, og tilgangen til barnehager, halvfabrikata og tekniske hjelpemidler i hjemmet ennå var liten, var det tøft å være hjemmearbeidende husmor. Ble hun attpåtil syk, kunne hjemmet midlertidig gå i oppløsning.

Tekst: Maria Storhaug-Meyer, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv

VED INNGANGEN TIL 1900-TALLET
BESTO MAJORITETEN AV HUSSTAN-
DENE I NORGE AV ET EKTEPAR MED
BARN, OFTE FORELDRE, SÅ VEL SOM
UGIFTE SØSKEN OG UNGE I TJENESTE.

I løpet av de første tiårene av århundret førte endrede bosettings- og selsettingsmønstre til at familiene fikk færre voksne til å dele på husarbeidet. Utdannings- og yrkesmulighetene for kvinner ble mer varierte, og stadig færre valgte å bli tjenestejente. Ugifte søsken flyttet ut, og husholdet ble etter hvert begrenset til kjernefamilien. Dette gjorde familien sårbar når husmoren ble alvorlig syk.

Under gjenoppbyggingen av landet etter andre verdenskrig, ble den dyktige og altoppførende husmoren kvinneidealet i store deler av samfunnet. For ikke bare skulle det bygges hus og industri. Like viktig var det å fostre sunne og sterke borgere som kunne bidra til et nytt og sterkere samfunn, og da måtte man starte med samfunnets grunnleggende enhet; familien. Ifølge bestyrer Sverre Torp ved Arbeidskontoret i Oslo utgjorde verdien av hjemmearbeidet i Norge mer enn en milliard kroner per år. Likevel var arbeidsvilkårene betydelig dårligere enn i andre yrker. «Jeg skulde anta at det er få andre

yrker hvor prosenten av nervøse og slitte, for ikke å si segneferdige utøvere, er så stor», skrev Torp til Sosialrådmannen i 1946. Etter fem lange år med krig mente han og mange andre at det var på tide å vise husmødrene den respekten de fortjente. Opprettelsen av en kommunal husmorvikartjeneste var et viktig ledd i denne prosessen.

Først og fremst skulle tilgangen til vikarer bedre husmødrenes arbeids- og livsvilkår, men tjenesten skulle også fungere som forebyggende helsearbeid for hele familien ved å spre kunnskap, gode vaner og et sunt kosthold.

1. Husmorvikarens arbeidsdag. Middagsbord i 1946. Foto: Leif Ørnelund, Oslo Museum OB.Ø47/0374h

2. Husmorvikarens arbeidsdag. Husmorvikar kler på liten gutt i Stavangergata på Bjølsen i november 1946.

Foto: Leif Ørnelund, Oslo Museum OB.Ø47/0374b

Dessuten mente man at det ville kunne motvirke den fremvoksende ungdomskulturen, som virket truende mot det tradisjonelle kvinne- og familieidealet. De eldre generasjonene så med gru på det moralske forfallet blant unge kvinner. De var blitt for frie, de var for sent ute og de nye populære danseartene førte med seg lettsindig omgang mellom unge kvinner og menn. Ved å bedre husmødres arbeids-

og livsvilkår og heve husmoryrkets status, skulle unge kvinner oppmuntres til å velge familie og barn fremfor yrkeskarrierer og popkultur. Dette skulle også forebygge barnebegrensning. Men om husmorvikarene ofte ble kalt «hjemmets reddende engel», så viser arbeidsvilkårene at de ikke ble opphøyd på samme måte som husmødrene ble.

Krevende arbeidsforhold

Husmorvikaren skulle være husmorens stedfortreder når hun selv ble alvorlig syk og annen hjelp ikke var tilgjengelig, og småbarnsfamilier skulle ha førsteprioritet. Arbeidsoppgavene besto av forefallende daglig husarbeid, som nødvendige innkjøp, matlaging, stell av barn og syke, rengjøring, reparasjon av tøy, med mer. Vikarene skulle være fritatt for hovedrengjøring

Far med tvillinger i barnevogn 1939.

Foto Rigmor Dahl Delphin, Oslo Museum OB.

AK0211j ►

og andre større prosjekter. Oppdrag i de enkelte familiene skulle ikke vare lenger enn strengt nødvendig, som regel to til tre uker. Deretter skulle vikaren til en ny familie.

I og med at familier uten andre muligheter til hjelp skulle prioriteres, ble vikarene i stor grad satt inn i hjem som var økonomisk vanskeligstilte. Da var det avgjørende at de viste forståelse og ansvar for familiens økonomi, og kunne utnytte ressursene best mulig både når det gjaldt innkjøp og bruk av dagligvarer. Mange hjem manglet helt grunnleggende redskaper, som visp eller tilstrekkelig med kjeler, noe som kunne gjøre arbeidet ekstra tungvint og utfordrende. Det var mulig for familiene å søke Arbeidskontoret om ekstra økonomisk støtte, men dette måtte i så fall gjøres på forhånd. Det finnes ikke noen oversikt over hvor mange som søkte om slik støtte, eller i hvilken grad kommunen opplyste om muligheten. Vi vet imidlertid at det ble ansett som essensielt at tjenesten ikke skulle «smake av forsorg» - hvilket var årsaken til at den ble plassert under Arbeidskontoret, og ikke Forsorgsvesenet. I praksis var det dessuten ikke uvanlig at vikarene så seg nødt til å gjøre innkjøp med egne penger. Dette var en praksis

Arbeidskontoret mislikte sterkt, og i en periode ble det stadig hengt opp oppslag om at utlegg ikke ble refundert.

Arbeidsvilkår og forhandlinger

Da de første husmorvikarene i Oslo kommune ble ansatt, var arbeidstiden fastsatt til minst ti timer, inkludert spise- og hvilepauser på til sammen inntil to timer. Lørdag ettermiddag og søndag skulle de i hovedsak ha fri. I tillegg fikk de én virkedag fri per måned, for å ha mulighet til å gjøre private innkjøp og ærender. Fridagen og ferier kunne bare tas ut mellom to oppdrag. Julen var intet unntak, for som vikarene ble minnet om hver

høst: «Hjemmenes interesser må selvsagt gå foran husmorvikarenes.» Det tok imidlertid ikke lang tid før Arbeidskontoret innså at det var utfordrende å få gjort alt av private ærender på én dag per måned. Våren 1948 skrev bestyrer Sverre Torp derfor til Sosialrådmannen og ba om at vikarene skulle få økt til to virkedager fri per måned. Hjemkonsulentutvalget støttet forslaget enstemmig, men det ble blankt avslått av Sosialrådmannen. Torp ga seg riktignok ikke så lett, og etter fire år med samme forespørsel ble to fridager endelig innvilget fra 3. november 1952.

Stell av lite barn på Oslo kommunale husmorskole i Borggata 2B på Grønland i 1936. Skoleelev i skoleuniform og munnbind. Foto: Louis Eriksen, Oslo byarkiv A-40210/Ua/0002/008

Grunnlønnen fra 1947 utgjorde 266,67 kr per måned. Fordi husmorvikarene skulle ha fri kost i hjemmene i arbeidstiden, ble det trukket et kostfradrag på 30 kr fra lønnen. Dette var halvparten av kostfradraget til andre kommunale funksjonærer, noe som var rimelig fordi

kostholdet i hjemmene ofte kunne være dårlig. Overtid var utbredt, men til forskjell fra andre kommunale funksjonærer i Oslo hadde ikke husmorvikarene kontraktsfestede overtidsbetingelser. I stedet kunne de, mellom to oppdrag, få tilsvarende antall timer tilbake i form av avspasering.

I 1960 fikk tjenestemenn i Oslo kommune redusert arbeidstiden fra 48 til 45 timer per uke. Husmorvikarene ble utelatt fra reduksjonen på grunn av de to virkedagene med fri de hadde hver måned. Kommunen mente de to dagene utlignet seg mot timeantallet, slik at de samlet sett hadde 45 timers uker. Bestyrer Torp, som hadde støttet kravet om to dager fri, holdt denne gangen med kommunen, og viste til at Oslo var den eneste kommunen i Norden hvor husmorvikarene hadde to dager fri per måned.

Hovedkasserer i Norsk Kommuneforbund, Jens Torp, uttalte i 1962 at det var flere forhold som gjorde det vanskelig å forbedre lønns- og arbeidsvilkårene til husmorvikarene. De var i liten grad organisert; bare rundt 500 av landets rundt 1500 husmorvikarer var fagorganisert. Ofte kunne det dessuten virke som om motparten i tarifforhandlingene ikke helt visste hva yrket var, og viste liten forståelse for hvor krevende arbeidet var både fysisk og psykisk. Men om husmorvikarene slet med å få innvilget kravene sine, led kommunen vel så mye

under at arbeidsvilkårene ikke var så attraktive. Det var alt for få husmorvikarer, og rekrutteringen var vanskelig. Kvinnene som tok husmorvikarkursene hadde jevnt over svært gode karakterer, og kunne enkelt velge andre yrker med bedre vilkår. Flere så husmorvikarstillingen kun som en midlertidig jobb, mens de etter hvert ønsket seg over til blant annet sykepleie eller barnevern. Samtidig gikk mange ut av arbeidsmarkedet etter kort tid, for disse kvinnene var ettertraktete på «giftemarkedet». For idealet var jo at kvinner skulle slutte å jobbe når de giftet seg, og sågar skattesystemet belønnet hjemmeverende mødre. Paradoksalt nok kan man altså si at verdiene og idealene som var opphav til yrket, også medvirket til at det var vanskelig å holde det i live, og i takt med at kjønnsnormene endret seg ble etterspørselen på husmorvikarer mindre.

Kjønnsnormer eller profesjonskriterier

I etterkrigstiden skulle unge kvinner *utdannes* til husmødre. Skulle arbeidet deres bli ansett som et yrke på lik linje med mennenes, kunne det ikke være slik at mannen bare kunne steppe inn og ta over. Arbeidet skulle profesjonaliseres, og dermed krevdes det en utdannet husmorvikar til å overta når husmoren selv var syk. Likevel ble både husmødre og vikarene deres vurdert ut fra kjønnsnormer heller enn fra omfanget av utdanningen.

Husmorvikarenes ønske om bedre arbeidsforhold var på mange måter i konflikt med samtidens kvinneideal. Kvinnen skulle være hardtarbeidende, utholdende og selvoppofrende, og arbeidet hennes skulle være mest mulig usynlig for mann og barn. Men skulle husmorvikarene kunne bedre arbeidsvilkårene sine måtte de både synes og høres, og arbeidsgiverne måtte vite hvor viktig arbeidet deres var. Det var lettere å få gjennom en lønnsøkning enn å regulere arbeidstiden. Husmødrene hadde jo ikke fri selv om det var helg eller høytid; tvert imot hadde de mer å gjøre da, og hensynet til hjemmene måtte «selvsagt» veie tyngst. Om husmorvikarene presset for hardt for å bedre arbeidsvilkårene sine, avvek de fra kvinneidealet. Dermed ble de også mindre egnet som husmorvikarer. Som en moderlig kvinne skulle de alltid sette seg selv sist. En lønnsøkning, derimot, var ikke i konflikt med kjønnsidealet på samme måte, men kunne innvilges som en bekreftelse på hvor viktig husmorens arbeid var.

Husmorvikaryrket kan på mange måter ses som et slags eksperiment, der det var mange og til dels kolliderende visjoner. En omfattende utdanning var nødvendig for å vikariere for en profesjonell husmor. Men i den grad Arbeidskontoret prioriterte de med minst ressurser, så var det ikke husmødrene med husmorskole bak seg som oftest fikk innvilget vikar.

De mest trengende husmødrene hadde sjelden slik utdanning. Tilgangen på vikarer skulle gjøre det mer attraktivt å være hjemmевærende husmor, men av samme grunn forsvant de fleste husmorvikarene så fort de giftet seg. Og som et yrke basert på idealene om den selvoppofrende, hjemmевærende husmoren, var det utvilsomt mindre attraktivt for kvinner som faktisk ønsket seg en karriere. Kravene som ble stilt til husmorvikarer sto dårlig i forhold til hvor attraktivt yrket var. Men for de heldige familiene som fikk innvilget en vikar i to uker eller tre, kan betydningen neppe overvurderes. ●

Demonstrasjonstog 1. mai 1969 i Oslo sentrum. Parolen er: Utbygg barnetrygden til husmorlønn. Foto: Arbeiderbladet/Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek 0039929

Litteratur

Haugdal, Birger (1998): *I mor sitt sted: husmorvikaryrket – idealer og praksis*, Institutt for Kulturstudier og Kunsthistorie, Universitetet i Bergen

Kilder

Oslo byarkiv, Husmorvikarkontoret, sakarkiv og avisutklipp

Da «De kvindelige» inntok Sporveien

Mandag morgen 20. mars 1916 låste Margit Preede døra til leiligheta si i Geitmyrsveien 54, og spaserte de få kvartalene fra Lindern og ned til Sporveisgata. Hun kjente på både spenning og ærefrykt. Den aller første prøveturen for jentene fra konduktørkurset, og til og med pressen skulle visstnok være tilstede!

Tekst: Torggrim Hegdal, arkivar ved Oslo byarkiv

I 1950 ansatte AS Oslo Sporveier kvinner i faste konduktørstillinger for første gang. Dette skjedde til tross for djup skepsis fra mannlige kolleger og fagforeningene. Men over 30 år tidligere hadde det altså vært et «tidsvindu» for kvinnelige konduktører – langt forut for sin tid. Den nye tid inntok hovedstaden og nå skulle damene til og med overta konduktørrollen på trikken. Ved hjelp av datidas aviser kan vi rekonstruere hva som hendte disse hektiske vårdagene 1916, mens verdenskrigen raste ute i Europa. Ørebladet skrev 19. februar følgende om saken: «Det heder, at den nye Ordning er at betragte som et Eksperiment. Vi tillader os i den Anledning at spå: Eksperimentet vil falde daarlig ud.» Andre var mer positive. Norske Intelligenssedler kunne samme dato melde dette:

«Som bekjent har man i flere av de krigførende land i længere tid benyttet kvindelige sporveiskonduktører. De har vist sig at passe udmærket til dette arbejde. (...) Vore kvindelige sporveiskonduktører vil selvfølgelig fylde sin post ligesaagodt som sine søstre i udlandet».

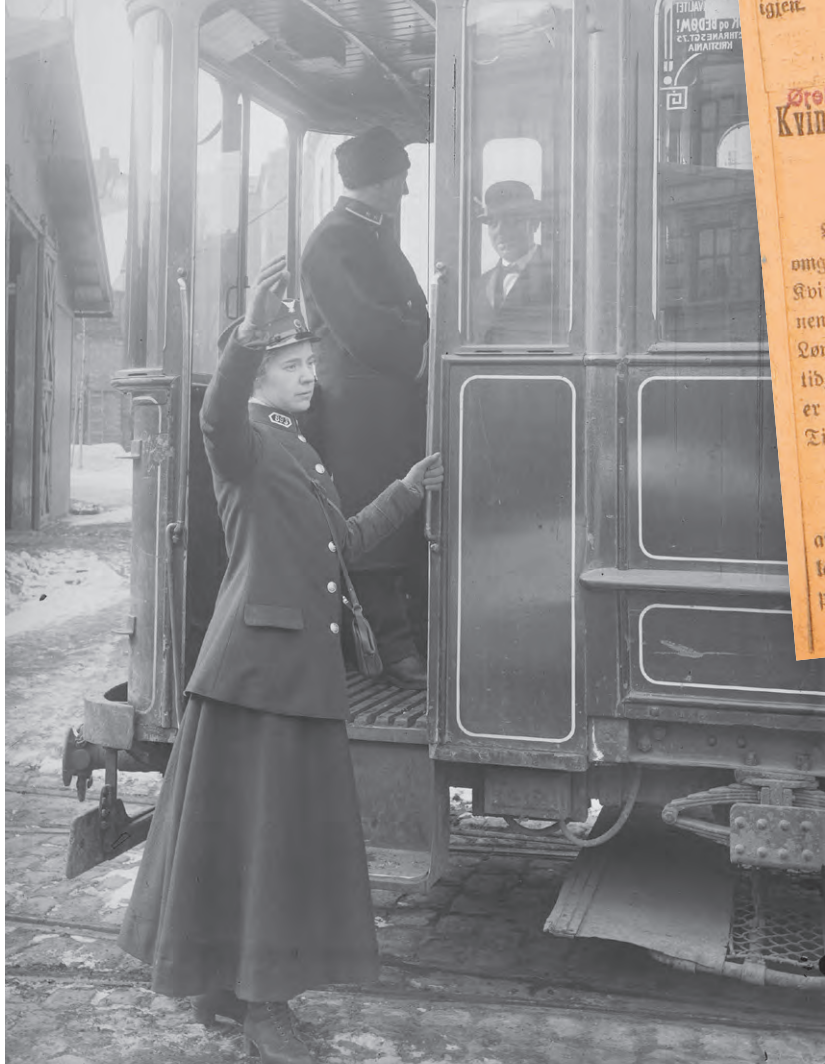
Konduktricerne

Saken skapte stor debatt i avisene i tida som fulgte, og til og med uniformene kvinnene skulle bruke ble gjenstand for interesse. Tidens Tegn viste 26. februar en flott illustrasjon av ei dame i uniform, og kunne fortelle at publikum om kort tid ville møte synet av kvinnelige konduktører i «flunknye» uniformer. Uniformene var på dette tidspunktet under utforming, og skulle ligne mest mulig på de mannlige uniformene, med uniformslue og jakke med blanke knapper. Buksa skulle

naturligvis erstattes med skjørt, men ellers var selskapene positivt innstilt til damenes personlige smak når det gjalt «dragstens snit».

Det hele starta med fellesmøtet mellom Kristiania Elektriske sporveis (blåtrikken) og Kristiania Sporveisselskabs (grønntrikken) direksjoner 14. februar 1916, der det ble vedtatt «...at engagere kvinder som konduktører...». Vedtaket fra 14. februar fikk raskt konsekvenser. Innen få uker arrangerte sporveisselskapene konduktørkurs for sine kvinnelige konduktøraspiranter. Dette var for øvrig første gang i sporveiens førtiårige historie at konduktørene ble kursa. Fagforeningene fikk dermed plutselig gjennom et krav de hadde hatt i mange år.

Det var grønntrikken som var først ute og samla 12 kvinnelige aspiranter på loftet over sporvogns-

Ørebladet 1916 nr. 49. 19/2
**Kvindelige Sporveiskonduktører
 i Christiania?**

Dyens to Sporveisselskaber skal omgaaes med Planer om at ansætte Kvinder som Konduktører paa Sporvognene. Disse Kvinder skal have samme Løn, og formodentlig samme Arbeids-tid, som de mandlige Konduktører. Det er ikke bestemt, naar den nye Tingenes Tilstand skal indtræde.

Det heder, at den nye Ordning er at betragte som et Eksperiment. Vi tilføjer os i den Anledning at sige: Eksperimentet vil falde haardt ud.

▲ Skepsisen var stor da «kondukticene» ble ansatt våren 1916.
 Kilde: Ørebladet 19.02.16

◀ **Margit Preede** (f. Nilsen)
 (24.09.1886 – 14.09.1974). I aksjon
 20.03.1916. Foto: Narve Skarpmoen,
 Nasjonalbiblioteket

hallen i Sporveisgata den 13. mars 1916. Første prøvetur med lærer ble altså foretatt ei uke seinere, mens første dag på jobb var torsdag 29. mars. Blåtrikken fulgte opp med første kurs 5. april for 13 kvinner og første ordinære tur 11. mai 1916.

De kvinnelige konduktørene, eller «kondukticene», som de snart ble kalt, ble visstnok ansatt på samme

vilkår og med samme lønn som sine mannlige kolleger, og søknadene kom strømmende.

Absolut friske damer

Aller helst ville sporveisselskapene ansette «...ugifte, absolut friske damer over 25 aar», men også gifte kvinner kunne bli vurdert for ansettelse. På det meste var det nærmere 150 kvinnelige

konduktører på trikken, hvorav to tredjedeler jobba på grønntrikken. Når en går inn på enkeltskjebnene så ser en at det ikke var ei ensarta gruppe, og at dette var kvinner som måtte ta flere radikale valg i livet.

Margit var altså en av aspirantene på vei til første prøvetur med grønntrikken. Hun var med på den aller første prøveturen for kvinnelige konduktører og må ha deltatt på det første kurset i mars 1916. Hun var født 30 år tidligere i Kristiania, men bodde kanskje deler av oppveksten hos moras familie på Stord. Som ung emigrerte

hun til Pennsylvania, der hun gifta seg med sin Wilhelm, også han emigrant, fra Østerrike. De slo seg ned i Philadelphia, fikk to unger og Wilhelm fikk ei ansvarsfull stilling innen jernbanen. Idyllen ble brutt da Wilhelm ble utsatt for ei togulykke og døde kort tid etter. 25 år gammel kom Margit tilbake til Kristiania som enkefru Preede med de to små ungene. Hun flytta inn hos familie på Lindern og ble «frihandlerske» som mora. Dette var nok en usikker geskjeft, og da hun så annonsen fra sporveisselskapet tok hun det radikale valget.

En helt annen bakgrunn hadde **Aasne** som vokste opp på gården Midtre Berdal i Vest-Telemark, men også hun utvandra til USA, og bodde hos slektninger i New York. Hun kom også tilbake og slo seg ned i Kristiania,

26 år gammel, omtrent på den tida Kristiania Sporveisselskap averterte etter konduktører.

En annen med utenlandsk bakgrunn var **Therese** som vokste opp på et lite torp utafor Uddevalla. 23 år gammel kom hun til Halden-området. Som så mange svensker i Norge reiste hun rundt dit det var arbeid å få. Blant annet til Nedre Eiker før hun endte opp på Bryn i Østre Aker sommeren 1916. Hun ble konduktør ikke lenge etter og jobba med dette et par år.

Svanhild vokste opp som pleiedatter i Trondheim. Som 21-åring ble hun gift med Ole Bredesen, og de bodde en periode i Solør, der han kom fra. Derfra kom de til Urtegata på Grønland sommeren 1916. De fikk to sønner mens de bodde der, før Ole døde i februar 1918. Det var kanskje da

hun fikk sporveisjobben, siden hun da hadde fylt 25 og hadde blitt enke.

Trikinene kommer!

De mannlige sporveisfunksjonærene var ikke fornøyde med utviklinga. På folkemunne ble de kvinnelige konduktørene nedlatende kalt «trikiner». Norske Intelligenssedler kunne 30. mars 1916 avsløre at «Damerne faar en kjølig modtagelse av sine mandlige kolleger» og spekulerte på om kvinnene ville bli møtt med «latter og flirt» på sin nye arbeidsarena. De mannlige funksjonærene hadde holdt to masse-møter om saken og var misfornøyde med den nye satsinga. For det første så de på ansettelsen av kvinner som et bevisst trekk fra sporveisselskapene, og mente kvinner skulle fungere som «lønnstrykkere». De så heller ikke for

seg at anstendige kvinner ville være interesserte i arbeidet siden ingen som hadde noen ære å tape frivillig ville utsette seg for latter og flørt, eller stille seg til «offentlig beskuelse og almen forlystelse». De frykta at det bare ville være byens «løse fugle» som ble ansatt som konduktører, på grunn av mangel på mannlig arbeidskraft som følge av dårlige lønns- og arbeidsforhold. Disse uttalelsene ble sterkt fordømt i media og omtalt som sjikane av de anstendige kvinnene som hadde søkt seg til sporveien. Det ble også satt spørsmålstegn ved kvinnes evne til å håndtere potensielt brutale passasjerer og til å holde disiplin i vogna der som uro skulle oppstå. Men for kvinnesaksbevegelsen var dette en stor seier.

De kvindelige

Motstanden ebba imidlertid ut etter som kvinnene ble en kjent og kjær del av byens kollektivtilbud. Det sto stadig artikler i avisene om «De Kvindelige», for eksempel når det gjaldt utviklinga på uniformsfronten, som overgangen fra ukledelig uniformslue til en nett liten hatt i 1917. Det kunne også være positiv omtale av det gode arbeidet kvinnene utførte på sitt høflige, elskverdige og hjelpsomme vis. Til og med den kvinnelige diksjon ble rost, og Aftenposten kunne 30. mars 1916 melde at «De kvindelige» ikke som sine mannlige kolleger led av «grødet og utydelig udtale [...] som af og til kan skake op de reisende på en forskrækkelig maade...», når Tordenskjolds plads ble til «To som slaas!», mens Trefoldighedskirken ble til «Der falder kirka!».

1. Tre spente damer. Før avreise på første kursdag 20.03.1916. Foto: Narve Skarpmoen, Nasjonalbiblioteket

2. Det var Kristiania Sporveisselskab som var først ute med å kurse de kvinnelige konduktørene. Foto: Narve Skarpmoen, Nasjonalbiblioteket

3. Fotoet ble brukt i en bildereportasje i bladet Urd 01.04.2016 med følgende bildetekst: «Vær's'go – overgang ved Grand!» Foto: Narve Skarpmoen, Nasjonalbiblioteket

4. Aasne Swahn (f. Berdahl) (09.09.1891 – 25.05.1977). Hun jobbet ikke lenge på trikken, men var seinere stolt av sporveisportrettet sitt.

5. Svanhild Bredesen (f. Nilsen) (08.11.1893 – 22.12.1938). Ektemannen som overlevde henne, Karl fra Vål'enga, sa mange ganger at «Sporveien tok seg godt av a'Svanhild».

Alkohol i arbeidstida
– og fullt lovlig i følge
Tyrihans. Kilde: Tyrihans
05.08.16. ►

Konduktricheatten
ble raskt populær blant
de kvinnelige
konduktørene.
Kilde: Norske
Intelligenssedler
26.05.17. ►►

De kvinnelige konduktørene viste seg å være oppgaven moden, og håndterte både ufine passasjerer og omkobling av vogner med stor profesjonalitet. Både publikum og ledelsen i sporveisselskapene var svært tilfredse med arbeidet de utførte, og også i Bergen begynte det å heve seg røster for utskiftning av de unge skjødesløse guttene med kompetente kvinner, siden dette hadde vært så vellykka både i Kristiania og utenlands.

Prisvekst og lønnsstopp

Det var ingen tilfeldighet at fenomenet kvinnelige konduktører dukka opp i 1916. Med 1. verdenskrig som bakteppe var det allerede mange land ute i Europa hvor kvinner rykka inn i tradisjonelle mannsbastioner. Erfaringene var så gode at selv norske sporveissel-

skaper ville forsøke. Men mens det på kontinentet ble sendt ut hundretusener av unge menn som kanonføde, var lille Norge et nøytralt land som slapp unna det meste av krigens redsler. Men et nøytralt land må vokte sin nøytralitet og mange yrkesaktive menn ble sendt ut på nøytralitetsvakt. Disse måtte erstattes når de forsvant fra arbeidslivet. Det er denne årsaken som blir trukket fram i de få tekstene som er skrevet om emnet. Interessant da, at hvis en går til samtidis aviser så står det ikke et ord om nøytralitetsvakt som årsak. I den grad beveggrunner nevnes så er det mer strukturelle og økonomiske forklaringer.

Som nøytrale stater i mange kriger opplevde også Norge en høykonjunktur under 1. verdenskrig. Produksjonsutstyr ble ødelagt i de

krigførende land slik at Norge måtte produsere det remmer og tøy kunne holde. Dette medførte prisvekst og for sporveisselskapene dyrere materiell. Men siden sporveistakstene lå fast var det ingen større inntjening og dermed ingen lønnsvekst.

Dette var et tiår med rivende utvikling innen norsk industrireiseing. Ikke minst gjaldt dette for *Norsk Hydro-Elektrisk Kvælstofaktieselskab* (seinere Norsk Hydro) – landets største industriforetak. 1. verdenskrig sendte prisene på nitrat til himmels etter flere magre år. Hydros salpeterfabrikker på Rjukan utvida produksjonen i to trinn hvorav andre byggetrinn sto ferdig i 1916. Hydro vokste etter hvert til over 3000 arbeidsplasser med stort behov for arbeidskraft. Menn i arbeidsfør alder strømmen til fra hele landet, også

▲ Konduktør Elisabeth Løken, vognfører Johansen på linje 9, Rodeløkka-Skillebekk over Munkedamsveien trolig 1916. Foto: A-70036/Ub/0010/213

Sporveisdirektør Jørgen Flood Sandberg Barth fikk gjennomgå i satirebladene da han ansatte kvinnelige konduktører. Kilde: Veslefrisk 01.04.16. ►

Damernes Snur-Barth er for Tiden Kristianas lykkeligste Mand. Han er simpelthen Kvindernes Afgud, og det er i Grunden ganske rimeligt, thi hvem har gjort mere for Kvinden end Barth? — Paa vor Tegning kan man ogsaa tillige se, hvor omhyggelig de steller med ham. Herefter blir der ikke tale om at se Hr. Barth ufriseret eller med

Knapper ude af Vest og Jakke. Nei, Godtfolk, Trikkepikene vil værne om sin kjæreste Snur-Barth. Han er Deres Yndling; og vi andre Mandfolk maa være taknemlig, saalænge Trikkepikene med et blidt Fjæs tillader os at gaa af og paa for ti Øre.

fra hovedstadens sporveisselskaper, for å jobbe for adskillig høyere lønn enn de var vant til.

Sett fra de sporveisansattes side var det absolutt ikke gode tider. Mens lønningene steg i andre bransjer sto de på stedet hvil i sporveien, mens prisene steg. Så rekrutterte sporveisledelsen kvinnene. Dette ble av fagforeningene sett på som en strategi fra ledelsen for å holde lønningene nede. I samtidas aviser ble det alltid understreka at kvinnene skulle få samme lønna som sine mannlige kolleger. Men i originalvedtaket fra 14. februar 1916 ble det slått fast at kvinnene skulle engasjeres på samme vilkår som reservebetjening og ha ei timelønn som dem, altså 50 øre. «Spøragsmaalet om fast ansættelse for kvindelig betjening vil senere bli optat til prøvelse». Dette ble aldri

tatt opp til vurdering, og det synes som realitetene var at kvinnene aldri var likestilte med sine mannlige fast ansatte kolleger.

De virkelige pionerene

«Kondukticerne» fra 1. verdenskrig var utvilsomt pionérer både når det gjaldt yrkesvalg og likestilling. Nøster vi oss enda lenger bakover i sporveishistorien, kommer vi til ei kvinnelig yrkesgruppe som aldri ble utsatt for hets eller sjikane på samme måte som «kondukticerne». De hadde de elendigste arbeidsforholdene, kun nattarbeid, og den usleste betalinga. Det var ingen menn som ville gjøre *vognvaskerne* rangen stridig.

Dette var de virkelige pionérene, som både vant viktige seire gjennom streik og som danna sporveiens første

fagforening for kvinner. Allerede tre år før de kvinnelige konduktørene begynte i jobben, 1. juli 1913, ble Kristiania Elektriske Sporveis vaskebetjeningsforening stifta. Året etter forsøkte sporveisledelsen seg på det som kanskje var et av de første forsøk på *outsourcing* – et reingjøringsfirma skulle overta ansvaret for vaskinga. Etter flere sympatistreiker fikk damene fullt gjennomslag og to ukers ferie med full lønn!

Men et tiår før denne hendelsen var det allerede 14 kvinner som vaska trikker. Og helt fra oppstarten av elektrisk sporveisdrift i hovedstaden, altså for 125 år siden, var det fire damer ansatt som vognvaskere om natta. Dette ser ut til å være de absolutt første kvinnene som jobba innen sporveissektoren i Norge.

1. Vognvaskersker gyver løs på en Høka-trikk.

De første vognvaskersker ble imidlertid ansatt 70 år før dette bilde ble tatt. Foto: A-70036/Ub/0012/706

2. To «konduktreiser» på jobb. Fra venstre Therese Stenersen (f. Karlsson)

(19.12.1889 – 09.06.1971) og Aasne Swahn på Sagene Ring ved Sagene kirke. Eier: Johnny Vaaga

Inn i solnedgangen

Etter den første verdenskrigen slutta sporveien å ta inn flere kvinnelige konduktører. Arbeidet var blitt såpass attraktivt og godt betalt at det ble forbeholdt mennene som hovedforsørgere, mens «konduktreiserne» på sin side måtte søke sporveisselskapene om lov dersom de ville gifte seg.

Hva skjedde så med «våre» konduktører? De møtte svært ulike skjebner.

Svanhild ble etter hvert gift igjen, med sporvognsfører Karl Fløisbonn fra Vålerenga. De flytta ut av «byen» til Lille Tøyen i Østre Aker, for deretter å slå seg ned på Sagene i 1925. Etter mye problemer valgte de å flytte til Drangedal i Telemark. Der døde Svanhild bare 45 år gammel.

Sommeren 1917 flytta **Therese** fra Bryn til Torshov, der hun fortsatte

som konduktør. Våren 1918 flytta hun til Sagene, stadig aleine. Det spesielle var at hun i hele denne perioden var gift med Hans Stenersen. Beholdt hun etternavnet sitt og bodde aleine for å beholde sporveisjobben? Paret holdt i hvert fall sammen, og våren 1923 ble de småbrukere utafor Halden. På begynnelsen av 1970-tallet døde de begge der.

I 1917 ble **Aasne** gift med den svenske «chauffeuren» Eric Swahn. Han var privatsjåfør for grosserer Harald Sundt i den staslige Villa Malakov i Madserud allé. Aasne slutta trolig som konduktør ved giftemålet, og flytta inn hos Eric i 2. etasje på Malakov. Deretter bodde de både i Thomas Heftyes gate og nederst i Maridalsveien. Hun flytta til Skien på sine gamle dager og døde der på slutten av 1970-tallet. Det ble ei kort

karriere i Sporveien, men hun var stolt av uniformsportrettet sitt.

Margit er den som beviselig jobba lengst i sporveisselskapet. Hun hadde en omflakkende tilværelse som aleinemor i Kristiania. Det var flytting fra Lindern til Torshov, videre til Majorstua og så til Sagene bare i løpet av et par år. Men så seint som jula 1919 var hun fortsatt konduktør. Hun bodde seinere i Nedre Eiker, men døde i Oslo på midten av 1970-tallet.

Tida gikk og det la seg et glemselens slør over denne uvanlige perioden. Det skulle altså ta over 30 år, før kvinner igjen kunne iføre seg sporveisuniform og det ble legitimt for kvinner å bli yrkesaktive. Nå har de fleste glemt at i noen få år var disse kvinnene med på å skape Oslo-historie, for ikke og å si Norges-historie. ●

◀ **Margit Preede med billettveske mars 1916** da kvinnelige konduktører ble kurset. Bildet er tatt foran Kristiania Sporveisselskaps vognhall i Sporveisgata 8. Gården i bakgrunnen er i Pilestredet. Foto: Johan Markus Holmsen, Oslo Museum OB.F04219b

Kilder

Oslo byarkiv, *Kristiania sporveisselskap A/S*, Aa0005, Za0005

Oslo byarkiv, *Kristiania elektriske sporveier A/S*, Za0002

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten (30.03.16):

«De kvindelige i fuld sving paa Sagene Ring»

Dagbladet (25.02.16): «Kvindelige konduktører paa sporvognene»

Danielsen, Arne (2000): *Sporveisarbeiderne*, Oslo

Danielsen, Arne red. (2016):

T-banen 50 år, Oslo

Fasting, Kåre (1975):

Sporveier i Oslo gjennom 100 år, Oslo

Iversen, Paal red. (1994):

Bare trøkk på..., Oslo

Kjelstadli, Knut (1990): *Den delte byen*, Oslo bys historie IV, Oslo

Norske Intelligenssedler (19.02.16): notis

Norske Intelligenssedler (30.03.16):

«De kvindelige Sporveiskonduktører»

Norske Intelligenssedler (26.05.17):

«Konduktricehatten»

Social-Demokraten (18.03.16):

«Sporveisfunktionærenes stilling til de kvindelige konduktører»

Svensden, Georg (1950): *Oslo*

sporveisbetjenings feriehjem, Oslo

Tidens Tegn (26.02.16): «Vore første

kvindelige sporveiskonduktører»

Ørebladet (19.02.16): «Kvindelige

Sporveiskonduktører i Christiania?»

Kvinnehjemmet i Akersveien 28

I en fredelig og grønn krok av Oslo, i ly av de store løvtrærne ved foten av Gamle Aker kirke, ligger en rød, lavmælt murbygning med langstrakt fasade mot Vår Frelses gravlund. Oslo Kvindelige Handelsstands Forenings Alderdomshjem sto ferdig i 1936. Det var da et moderne, funksjonelt hybelhus for eldre kvinner, tegnet av arkitekten Borghild Synnæs. Veien hit hadde vært lang og tornefull, og preget av en enorm innsatsvilje fra de mange medlemmene i foreningen.

Tekst: Kirsti Gulowsen, kunsthistoriker i Oslo byarkiv

slo Kvinnelige Handelsstands Forening ble stiftet i 1890 og sprang ut av Norsk Kvinnesaksforening.

Mot slutten av 1800-tallet økte antall kvinner ansatt i butikk- og kontorarbeid kraftig. Det skjedde en eksplosjonsartet utvikling i antall ansatte i bransjen totalt, men ikke minst kvinneandelen. I 1865 var det 105 kvinner mot 1030 menn som var klassifisert som butikk- og kontorpersonele i Christiania, i år 1900 var det økt til 4967 kvinner mot 5502 menn. Altså var det en økning av kvinneandelen fra ti prosent av de ansatte til nesten 50 prosent. Og ennå hadde ikke kvinner fått rett til å gå på handelsgymnas på lik linje med menn, den retten kom først i 1903.

Oslo Kvinnelige Handelsstands Forening

Den første store kampsaken for foreningen var minstelønn og maksimal arbeidstid. En kvinnelig kassererske tjente 20 til 30 kroner i måneden, som var omtrent det samme som fyrstikkarbeider-skene som de i denne sammenhengen sammenlignet seg med. Disse hadde gått til storstreik året før, i 1889. Foreningen satt i alle år i det statlige minstelønnsrådet og sloss for en minstelønnslov, men ga i 1925 opp den kampen da Stortinget vedtok en lovbestemmelse om at kommuner kunne oppnevne en nemnd for fastsettelse av minstelønn og arbeidstid.

I 1894 opprettet foreningen en understøttelseskasse. Formålet var å hjelpe medlemmer ved sykdom, ufor- skyldt arbeidsledighet og med årlige

bidrag i alderdommen. Kvinnene var i hovedsak «ugifte, enker eller forlatte hustruer» og dermed uforsørgede, *selverhvervende* titulerte de seg. Understøttelseskassen ble til å begynne med finansiert gjennom en avsetning på 25 prosent av det årlige netto overskuddet til foreningen. Denne hjelpekassen vokste raskt, godt hjulpet av gaver fra byens forretninger og inntekt fra egne basarer, for ikke å glemme oppstartgaven fra kong Oscar II på kr 400. I 1916 hadde understøttelseskassen 46 000 kroner, og i 1940 en kapital på 142 000 kroner.

Ekspeditrisene hadde vanligvis en arbeidsdag på 12 til 15 timer, og måtte ofte arbeide søndagen også. I 1894 fremmet foreningen et forslag til Stortinget om å innføre en maksimal arbeidstid på 68 timer i uken.

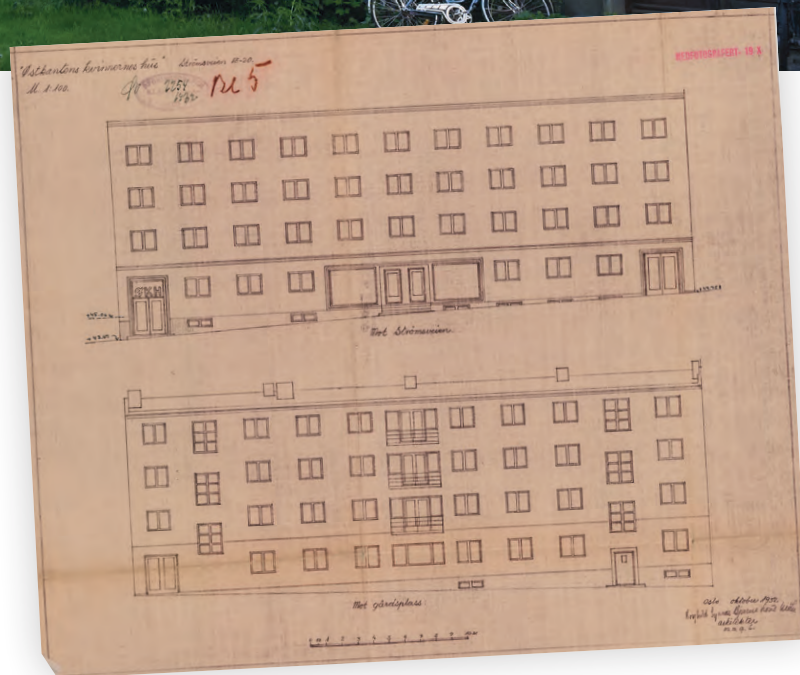
▲ **Akersveien 28 i dag.**

Foto: Kirsti Gulowsen, 2019

Østkantens Kvinnernes Hus. Oslo byarkiv, Plan og bygningsetaten, byggesaksarkivet 232/280 ►

Endelig i år 1900 kom det til et vedtak, som ga kommunene rett til å vedta lokale lukningstider.

Oslo Kvinnelige Handelsstands Forening (OKHF) vokste seg etter hvert til en viktig fagbevegelse, som brydde seg om alle kvinners kår. Det ble først leiet, så innkjøpt en hytte på Lillevann, Lillevandsbråten, for at kvinnene skulle ha råd til å komme ut av byen hvis de var så heldige at de hadde litt ferie. Foreningen drev i det hele tatt utstrakt fondsforvaltning til gode formål for å bedre kvinnes kår.

Drømmen om et hjem for gamle forretningsdamer

I denne ånden ble ideen om et *alderdomshjem* for enslige kvinner født. Det hele begynte som en idé på et medlemsmøte i 1926, og en spontan gave på tusen kroner. Det var mange penger den gangen. Sakte, men sikkert, over år, vokste fondet. Det var små og store gaver, og basarer og utlodninger. Man håpet også at «byen ... vilde ha forståelse og hjertelag når det gjelder ensligstilte gamle utslitte forretningsdamer, som helst skjuler sin fattigdom så godt som det er mulig å få gjort det og bærer sin lidelse i stillhet for sig selv.», som det sto i medlemsbladet i juni 1936. Det ble nedsatt en egen huskomité. Til å begynne med kom inntektene fra en syklubb som «tryllet frem de deiligste broderier», etter hvert var det tre selvstendige syklubber. Ved 150-årsjubileet for Tiedemanns Tobaksfabrik i 1928, ga Johan H. Andresen 20 000 kroner. Alle tenkelige metoder ble brukt for å samle inn penger – utlodninger, basarer, foredragskvelder og tombolaer. Tilslutt, i 1933, var det samlet inn over 52 000 kroner, og styret mente at man nå kunne gå i gang med å finne et hus. Planen var til å begynne med å kjøpe en eldre villa og innrede hybler etter hvert som det ble økonomi til det.

I mellomtiden ble Østkantens Kvinnernes Hus bygget i Strømsveien 20, tegnet av arkitektene Borghild Synnæs og Hugo Lous Mohr. I lys av at enslige kvinner på denne tiden ofte bodde til leie privat på ett rom, uten tilgang til å lage mat eller vaske sitt tøy, fremsto dette hybelbygget som ren luksus. Her fikk de en hybel på hele 15 kvadratmeter med et bittelite tekjøkken. De 17 hyblene i hver etasje delte tre toaletter og to bad, det var fellesvaskeri i kjelleren og alle hadde tilmed en liten kjellerbod. Som det fremgår av Kvindelig handelsstands Blad i januar 1934, da hjemmet var nytt, fremsto dette som ren luksus: «Østkantens Kvinnernes hus er nu ferdig og innflytning fant sted straks før jul. Bygget er et vakkert og moderne hus hvor alle de *selverhvervende kvinner hygger sig og gleder sig over sitt eget lille hjem.*»

Tanken på nybygg vokste, og OKHF engasjerte Borghild Synnæs som rådgiver ved utvelgelse av tomt. Det var ønskelig med en forholdsvis sentralt beliggende kommunal tomt, med plass til en frittstående bygning. Valget av Borghild Synnæs var naturlig.

Arkitekt Borghild Synnæs (1882–1939)

Borghild Synnæs tilhører den aller første generasjonen av kvinnelige arkitekter. Hun gikk ut av Tegneskolen i 1903, og etter videre studier, reiser og assistentstilling i åtte år hos Holger Sinding-Larsen, ble hun ansatt i Kristiania kommune i 1916. Hun arbeidet elleve år hos kommunens boligdirektør. I 1927 gikk hun over til reguleringsvesenet. Som de fleste kvinnelige arkitekter tegnet hun en del privat villabebyggelse. Etter at hun hadde tegnet Diakonissenenes aldershjem i Lovisenberggate 13, som sto ferdig i 1928, gikk veien videre med denne typen bygninger.

Borghild Synnæs må ha hatt et meget praktisk grep om arkitektgjerningen, og et blikk for husarbeid som samtiden tilskrev som kvinnelig egenskap. I 1931 kom hennes bok «Når man bygger sitt eget hus». Den vakte oppsikt i fagkretser, fikk strålende anmeldelser og kom i nytt opplag i 1936. I boken gikk hun detaljert løs på alle aspekter ved boligbygging, fra forholdet til det kommunale bygningsrådet og utvelgelse av tomt, til praktiske detaljer i kjøkkeninnredningen, så som skuffenes høyde og gryteskapets plassering. Heller ikke klestørken på loft eller i kjeller unngikk detaljert diskusjon av mulige praktiske

Byggekomiteen. Ved enden av bordet sitter lederen, Nanna With og på hennes venstre side arkitekt Borghild Synnæs. Fotograf ukjent, OKHF's arkiv, Kvinnemuseet/Anno Museum

løsninger. Hennes omsorg for detaljene speiler nok at hun som kvinne var fortrolig med hjemmets gjøremål på en annen måte enn de fleste av hennes mannlige kolleger. Hennes oppfatning av tidens funksjonalismeideal gikk også i litt mer håndfaste baner enn de toneangivende mannlige teoretikerne som var mest opptatt av den overordnede planløsningen.

Som hun selv skrev i boken: «Mens tidligere all modernisering og alle fremskritt i det vesentlige bygget på *tradisjon*, søker man nu mest mulig uavhengig herav å nå frem til hvad der passer best til tidens krav – eller for hver ting til dens spesielle *funksjon*. Man forsøker å tenke helt fritt uten å være bundet av gamle former.»

Som arkitekt var Synnæs anerkjent og respektert i samtiden. Hennes engasjement i Østkantens Kvinnerenes Hus og nettopp hennes blikk for kvinnerenes behov i dagliglivet den gang, har nok bidratt sterkt til at OKHF ønsket henne som arkitekt. Kvinnerenes behov og ekspertise i utformingen av deres egen arbeidsplass i hjem og institusjoner, var åpenbart generelt lite respektert. Hverken i Oslo bygningsråd

eller i byggekomiteen for arbeidsanstalten på Valle i Østre Aker var det noen kvinnelige representanter. Dette ble tatt opp av Oslo Kvinneråd i en henvendelse til Oslo formannskap:

«Vi henstiller på det alvorligste at der nu innvelges et passende antall kvinner i vårt boligråd og i alle bygningskomitéer. Vi støtter fru Schønberg Jacobsens forslag om at der ved vedtekt bestemmes at detaljbehandlingen av kjøkkenet går inn under bygningsrådet. Den kvinnelige innsikt må ikke savnes i nogen byggekomité.

Erfaring viser at der ofte innrettes uhensiktsmessige kjellere, spiskammere, og ofte kjøkkener med. Her trenges der så visst at husmødre med sin praktiske erfaring tas med på råd.»

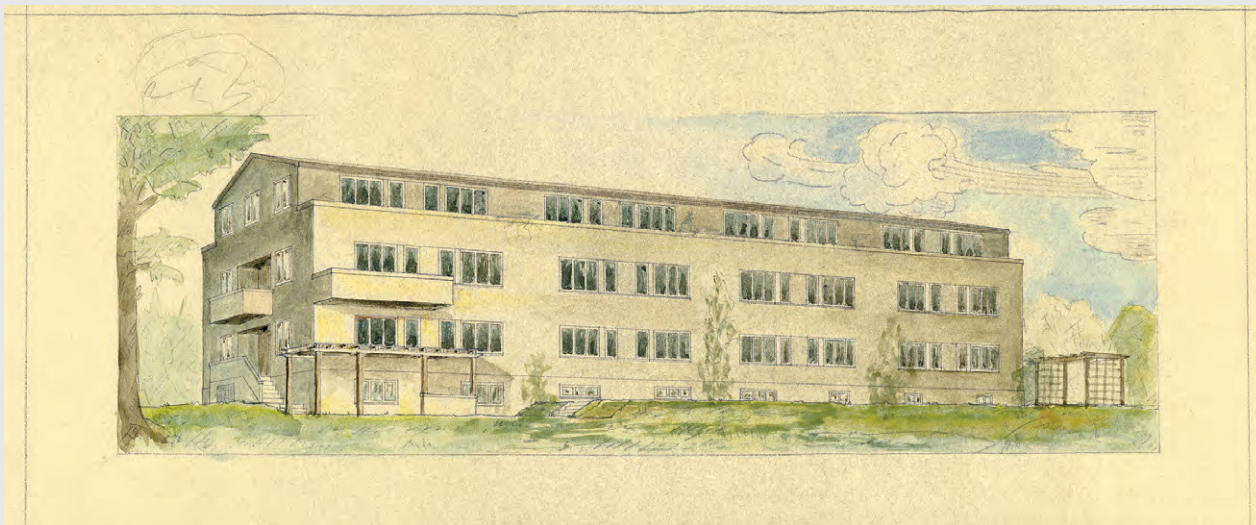
Slik sett var Borghild Synnæs en gavepakke.

På vei mot et eget hjem

I 1933 søkte OKHF kommunen om gratis tomt, lånegarantier og fritagelse fra å betale eiendomsskatt. Bystyret vedtok den 28. september 1933 at OKHF skulle få tomten de ønsket seg i Akersveien. Betingelsen var at de klarte å skaffe flere midler til veie og at selve byggearbeidet var oppstartet innen 1. juli 1935. Det var så vidt, Arbeiderpartiet stemte i mot slik de hadde gjort i formannskapet, og satt med 41 av bystyrets 84 plasser. Deres begrunnelse var at de anså dette som et privat foretak, i og med at ikke kommunen ville kunne kjøpe plasser slik de gjorde i andre aldershjem. Dermed hadde ikke kommunen noe direkte interesse i hjemmet.

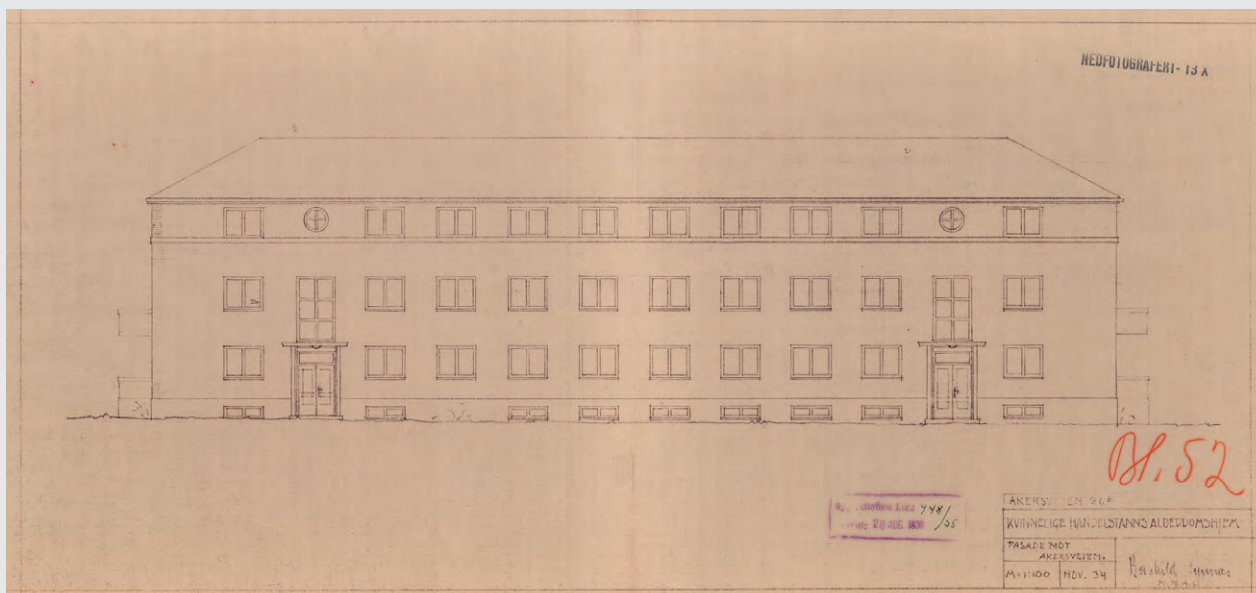
Kvinnene hadde nå litt over ett og et halvt år på å skaffe til veie ytterligere finansiering og komme i gang med selve byggingen. Målet var i sikte og

▲ **Arkitektens prospekttegning** for aldershjemmet, sett fra hagesiden. Kvinnemuseet/Anno Museum, OKHF's arkiv: E 02/5

▼ **Fasaden til Akersveien 28**, byggesakstegning. Oslo byarkiv Plan- og bygningsetaten, byggesaksarkiv 218/30

det ble fart i innsamlingen igjen. Syklubbene sydde på spreng for utlodning under medlemsmøtene, og en stor tombola ble arrangert, i tillegg kom testamentariske gaver fra kvinnene selv. Innen april 1935 hadde OKHF samlet til sammen 81 780 kroner, og med såpass egenkapital på plass kunne de søke om byggelån og igangsette prosessene med oppstart av arbeidene.

Når bygningen sto ferdig i 1936 fikk OKHF innvilget fritak fra eien-
domsskatt.

Aldershjemmet

Den frittstående bygningen er langstrakt og lav, i tre etasjer. De to nederste etasjene er kledd i teglsten mens den tredje etasjen er inntrukket, med pusset fasade og små altaner. Dermed blir den enkle, horisontale blokkmessige virkningen forsterket. Vinduene ligger med regelmessig avstand mot gaten, og i tidens karakteristiske flaskegrønne, sammenhengende vindusbånd mot hagen, typisk for funksjonalistisk arkitektur.

Over de tre etasjene var det fordelt 34 små hybel-leiligheter på ett rom med tekjøkken, rennende kaldt og varmt vann og utslagsvask. Det var ett bad og to WC i hver etasje, nedkast-sjakt for søppel og i tillegg et felles oppholdsrom, sydvendt på hjørnet mot hagen, den beste beliggenheten i

huset. I kjelleren var det en egen liten bod til hver hybel og rom for fyr, brensel, redskap og søppel. Det var selvfølgelig et stort vaskerom, og så var det innrettet åtte tørkeboder som kunne låses og en rommelig rullebod. I tillegg var det lagt en stor, felles peisestue i kjelleren. Vaktmesterleiligheten på to rom lå i første etasje, med ringeklokke fra alle leilighetene.

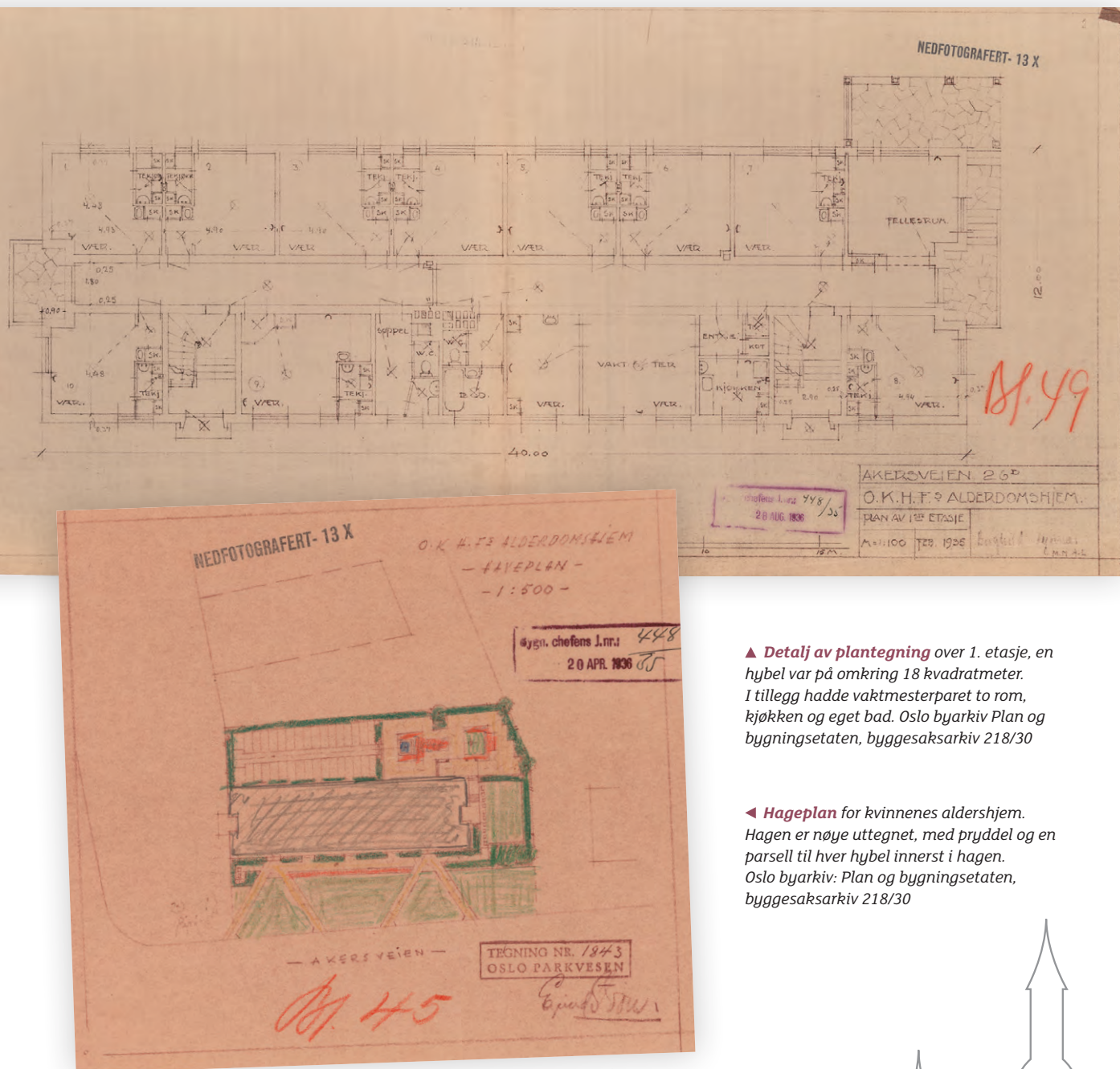
Selve hagen var nøye uttegnet. Den var todelt, med en prydhage utenfor fellesrommene og kjellerstuen. På et høyere nivå, fire trappetrinn opp og innerst i hagen var det anlagt en parsellhage, med parseller der hver leieboer kunne dyrke litt grønnsaker, bær og rabarbra etter egen flid og evne. Her var det tilrettelagt for matauk. Kvinnene hadde svært trang økonomi, og på 30-tallet sto kolonihage- og parsellhagebevegelsen sterkt. Parsellhageideen har trolig arkitekt Synnæs hatt med seg fra sitt arbeid i Oslo kommune, hos Boligdirektøren. Her var hennes aller første oppdrag å være delaktig i prosjektering og gjennomføring av vei og beplantning i Ullevål Haveby. Der finnes også leiligheter uten direkte tilgang til hage, og det ble opprinnelig avsatt en parsell til alle boenheter uten direkte tilknytning til bygningen. Ideen om matauk og selvberging har ligget nedfelt i hennes tankegang. I sin håndbok for

husbyggere bruker hun plass på å plassere hønsehus og grisehus, tørkeplass og søppelkasse før hun går løs på plassering av flaggstang, valget mellom nettinggjerde eller trestakitt og postkassens plassering og utseende. Hun avslutter: «Når den tid kommer, at ens egne plantninger står i blomst, og grønnsaker og frukt for første gang skal innhøstes, vil den, som har lagt sin have fornuftig an, få lære å kjenne den særegne, umiddelbare glede, som kommer av et vellykket arbeide med egen jord.» Hageanlegget er dessverre borte, men den hellelagte trappen og avtrykket av nivåforskjellen er der fremdeles.

Oppholdsrommene i andre og tredje etasje ble snart gjort om til leiligheter, behovet var stort! Byggesak var allerede i gang på tomten bakenfor, der Borghild Synnæs nå tegnet et Vestkantens Kvinnenenes Hus. Dette var samme type hybelhus, nærmest tegnet som en kopi.

Beboerne

Hvem flyttet inn? De fleste beboerne var i sekstiårene, den eldste var 75 år gammel. Ifølge den kommunale folketellingen for 1937 levde tre av de seks som hadde nådd pensjonsalder av pensjon, en levde av en livrente, en oppga å være handelsberettiget og hadde kanskje en liten inntekt, og en

▲ **Detalj av plantegning** over 1. etasje, en hybel var på omkring 18 kvadratmeter. I tillegg hadde vaktmesterparet to rom, kjøkken og eget bad. Oslo byarkiv Plan og bygningsetaten, byggesaksarkiv 218/30

◀ **Hageplan** for kvinnenes aldershjem.
Hagen er nøye uttegnet, med pryddel og en
parsell til hver hybel innerst i hagen.
Oslo byarkiv: Plan og bygningsetaten,
byggesaksarkiv 218/30

var «*forhenværende bokholder*».

Denne siste oppgave ikke om hun mottok alderstrygd eller ikke. Vi skal ikke utelukke at det fremdeles fulgte skam med å be om pensjon, trygd eller annen støtte. I Oslo var behovsprøvet alderspensjon innført i 1919 for de som hadde bodd i byen i over ti år. Det var ikke automatikk i ordningen, alle måtte fremme krav på et eget søknadsskjema og den beskjedne pensjonen ble nøye utregnet, med fradrag for annen arbeidsinntekt og renteinntekter. Det store understøttelsesfondet som OKHF hadde bygget opp var fremdeles veldig viktig for de svakere stilte av medlemmene, som herfra mottok hjelp til husleie og det aller nødvendige. I 1954, året for den siste kommunale folketellingen, var beboerne hovedsakelig i samme aldersgruppe, og syv var de samme, selv om en hadde flyttet ned fra tredje til første etasje. Den eldste var nå 85 år gammel. I 1954 oppgave nesten alle å leve av alderspensjon.

Sammen med den generelle utviklingen av alderspensjon, andre velferdsordninger og et mer regulert arbeidsliv, sank nå medlemstallet i OKHF. I 1968 fikk kvinner også adgang til medlemskap i Oslo Handelsstands Forening, som hittil hadde vært forbeholdt menn.

På 1960-tallet var det åpenbart gått noe nedover med hjemmet også. I løpet av 1950-tallet sank antallet omtaler i medlemsbladet, og årsrapportene og generalforsamlingsreferatene ble kortere. Hjemmet gikk med underskudd hvert år. Rommene og fasilitetene holdt nok ikke lenger en standard som var tidsmessig, og rehabilitering var det ikke økonomisk rom for. Det ble klaget på brudd på ordensregler, manglende respekt for hverandres privatliv og stadig svinn av toalett-papir. Samtidig var det åpenbart svikt i søkningen til hjemmet.

Behovet for de særskilte kvinnehjemmene sank med tiden, og i 1986 ble hjemmet solgt. Med salgssummen som grunnkapital ble OKHF omgjort til en stiftelse som nå hovedsakelig deler ut støtte til kvinnelige gründere, men også yter støtte til tidligere medlemmer av foreningen.

Aldershjemmet ble skapt i en tid hvor ugifte, arbeidende kvinner ofte hadde det svært vanskelig. Etterhvert som rettigheter og sosiale ordninger vokste frem, løp tiden fra Oslo Kvinnelige Handelsstands Forening og alderdomshjemmet i Akersveien 28. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Finansrådmannen*, saksarkiv Db 366/2/2

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret*, kommunale folketellinger for Akersveien 28: 1936, 1937 og 1954

Oslo byarkiv, *Plan og bygningsetaten*, byggesak gnr/bnr 218/30 (Akersveien 28), 218/192 (Westye Egebergs gate 7C) og 232/280 (Strømsveien 18-20)

Kvinnemuseet/Anno Museum, *Oslo Kvinnelige Handelsstands Forenings arkiv*

Litteratur og trykte kilder

Altern, Manny og Bergliot Lie (1940): *Oslo Kvinnelige Handelsstands Forening 1890–1940*

Kvinnelig Handelsstands Blad, 1927–1966

Oslo kommune, bystyresak 19/1933–34; 117/1935–36

Oslo kommune (1952): *Beretning om Oslo kommune for årene 1912–1947*, bind 1

Røsjo, Ellen (1994): «Kolonihager til pyrd og nytte». I: *Tobias* 1994: 2

Synnæs, Borghild (1931): *Når man bygger sitt eget hus*

Kvinnene på tvangsarbeidsanstalten

På tvangsarbeidsanstalten i Storgata 36 arbeidet kvinner og menn i et århundre på ordre fra politi og fattigvesen. Tvangsarbeidet skulle fungere opplærende og disiplinerende, og ikke minst holde dem vekk fra det offentlige rom. Det er skrevet lite om disse menneskene og deres livshistorier, kanskje aller minst om kvinnene. Hvem var de og hvorfor skulle akkurat disse kvinnene tuktes med arbeid?

Storgata 36 sett fra luften, januar 1950.

Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek AAB-106143

Anstalten Prinds Christian Augusts Minde i Storgata 36, som hadde blitt opprettet i 1819 for å gi arbeid til byens fattige, var raskt blitt et internat for fattige som skulle tvinges til å arbeide. Gjennom hele 1800-tallet var eiendommen kjent som Mangelsgården, etter en av de rike eierne på 1700-tallet. I tillegg til den stadig voksende tvangsarbeidsanstalten ble det i 1829 innrettet dollhus-avdeling som senere skulle bli Kristiania kommunale sinnssykeasyl. Dette var i tillegg til fattigsykehus, tvangsskole og stiftelsen Alderdommens Hvile, som alle holdt til på eiendommen.

Da forstander Kloumann ble bedt om en uttalelse om muligheten for å opprette en avdeling for frivillige arbeidere i 1855, var han skeptisk og svarte at folk flest så på anstaltens innsatte som «Drukkenbolte og gamle offentlige Fruentimmer». En hver som tilbrakte tid på Prindsen ville altså, uansett om han var der som frivillig arbeider, bli «betragtet som henhørende til en af de ovennævnte Klasser af Ulykkelige». I følge forstander Kloumann ble altså de kvinnelige tvangsarbeiderne betraktet som prostituerte eller tidligere prostituerte. Vi kan ane et stort stigma for kvinnene som ble innsatt på kvinneavdelingen. Ikke skulle det være særlig hyggelig

▲ I følge forstanderne Kloumann og Omsted besto de kvinnelige innsatte hovedsakelig av prostituerte.
Foto: Politilægens venteværelse av Christian Krohg, Nasjonalmuseet

å være innsatt på avdelingen heller. Forstander Omsted ga følgende beskrivelse av kvinneavdelingens tilstand da han var forstander fra 1898 frem til anstaltens nedleggelse i 1915:

«Dennes belegg bestod så godt som utelukkende av prostituerte, og de aller fleste av disse la for dagen en likefrem utrolig råhet og brutalitet. Det er ganske betegnende at uaktet der var over tre ganger så mange

menn som kvinner i anstalten blev der i tiden 1903 til 1907 (da kvinneavdelingen ble nedlagt) på menn avgitt 89 meldinger for disiplinærforseelser, men i samme tidsrum blev 214 kvinner anmeldt. Og enda gir dette ikke på langt nær uttrykk for hvor meget mere usømmelig tvangsarbeiderskene opførte sig enn mennene.»

I følge Omsted var også de innsatte kvinnene hovedsakelig prostitu-

erte. De var i tillegg spesielt rå og brutale, og oppførte seg mye mer usømmelig enn mennene. Han mente kvinneavdelingen var mange ganger verre enn mannsavdelingen når det kom til disiplinen. Antallet konflikter og brudd på regelverk skal altså ha vært høyt i kvinneavdelingen, og dette skyldtes, skal vi tro Omsted, typen kvinner som ble innsatt i anstalten.

1848

Både politiet og fattigvesenet kunne sende kvinner til arbeidsanstalten. For å finne ut mer om kvinnene har jeg undersøkt individlistene fra arbeidsanstalten for året 1848. Disse listene gir en oversikt over alle innsettelsene på anstalten, hvilken myndighet som står bak innsettelsen, og på hvilket grunnlag. Året 1848 hadde Fattiglovene av 1845 trådt i kraft og de aller fleste innsettelsene er begrunnet med brudd på paragrafer fra Fattigloven for kjøpstedene. Det var de tre paragrafene: §37, §44 og §45 som tillot innsettelse i tvangsarbeidsanstalten. Hoveddelen av innsettelsene er etter paragraf 45, en bestemmelse som tillot innsettelse for drukkenskap og løsgjengeri på administrativt vedtak, altså uten domfellelse. Fordi det ikke foreligger noe dom i disse tilfellene er det vanskelig å vite årsaken bak innsettelsen. For å undersøke hvor mange av de innsatte kvinnene som hadde bakgrunn fra prostitusjon har jeg gjennomgått politilegens fortegnelser over prostituerte. Denne undersøkelsen viser at under halvparten av de innsatte kvinnene i året 1848 finnes igjen i politilegens fortegnelse. Det var altså under halvparten av de innsatte kvinnene som var prostituerte ved innsettelsen. Undersøkelsen fanger ikke opp om noen av kvinnene senere gikk over i prostitusjon etter innsettelsen i arbeidsanstalten.

De prostituerte

67 av de 150 innsatte kvinnene i året 1848 finnes altså i politilegens fortegnelse over prostituerte. Selv om dette er en betydelig andel støtter det ikke oppunder de to forstandernes utsagn om kvinneavdelingen. Marthe Serine Thorjusdatter var, med sine 37 år, den eldste av de prostituerte som ble innsatt i 1848. Gjennomsnittsalderen var lav og de fleste var i tjueårene ved innsettelsen. Hele 60 av de 67 innsatte ble innsatt under paragraf 45 for ørkesløshet og drukkenskap. Det var altså denne paragrafen politiet brukte for å regulere prostitusjonen i byen. Dette blir tydelig ettersom alle de 67 innsettelsene ble gjort av politiet. I utgangspunktet var det i følge Straffeloven av 1842 fengsel eller straffarbeid for kvinner: «der holder sit Legeme tilfals til Utugt. Da hennes adfærd er saa fordærlig for Sædeligheden at hun derfor bør straffes.» Det var allikevel ikke mange som ble dømt etter denne paragrafen og politiet valgte å tilside-sette loven og heller forsøke å regulere prostitusjonen i byen.

Det største problemet med prostitusjonen, slik politiet og stadsphysikus så det, var spredningen av veneriske sykdommer. Det ble derfor i 1840 opprettet obligatorisk visitasjon av byens prostituerte for å få bukt med smitten av først og fremst *Syphilis* og *Gonorea*. Alle de offentlig prostituerte måtte møte til gynekologisk undersøkelse hver åttende dag hos politilegen. Var de syke ble de sendt til Rikshospitalet for

behandling, var de friske skrev politilegen dette i deres visitasjonsbok, der også reglene for hvordan de skulle oppføre seg sto oppført:

«Besidderinden er paalagt i alle Dele at holde sig de hende af Politiet meddelte Ordre efterrettelig, at afholde sig fra al Støi og fra Alt, hvorved offentlig Forargelse vækkes, hvortil regnes at vanke i Gaderne ved Nattetider og at tage Bopæl i de bedre Dele af Byen eller i Nærheden af offentlige Stiftelser. Fremdeles maa hun ingensinde skifte Bopæl uden i Forveien at have meldt det for Politiet og ikke udeblive fra den anordnede Visitasjon. I overtrædelses-tilfælde fratages Bogen hende, og hun bliver da efter Omstændighederne indsat i Arbeidsanstalten eller afstraffet efter Lovens Strenghed. Bogen medbringes, hver gang hun møder paa Politikammeret.»

Det var nok brudd på en av disse bestemmelsene som gjorde at Sophie Christensdatter ble innsatt i arbeidsanstalten 17. februar 1848. Hun hadde tidlig fulgt sin storesøsters fotspor inn i prostitusjonen. Allerede i 1844 ble hun skrevet inn i politilegens fortegnelser over prostituerte og underlagt visitasjon.

Da 23 år gamle Sophie ble innsatt i februar i 1848 var det hennes første innsettelse i arbeidsanstalten. Før det hadde hun rukket å bli dømt til Tukthuset tre ganger. Første gang for tyveri og deretter for løsgjengeri.

„Ih! Du min Gud, sikke no'et skrekkelig no'et!“

▲ Da Harald Meltzer, etter et langt liv som politi i Christiania, skrev sine politinotiser laget Andreas Bloch og A. Bohr Olsen denne illustrasjonen av to «gråtekoner».

Randi Sophie Christensdatter

var på arbeidsanstalten for første gang i 1848. Hos politilegen står hun skrevet inn med kallenavnet Skjønheten. Foto: Ukjent/ Justismuseet- Nasjonalt museum for politi, rettsvesen og kriminalomsorg

I tillegg hadde hun blitt innlagt seks ganger på Rikshospitalet for behandling av venerisk sykdom. Det var heller ikke første gang hun besøkte Storgata 36 denne dagen i februar. Hun hadde vært der jevnlig etter at visitasjonsværelset til politilegen ble flyttet dit året før. Mangelsgården var godt kjent blant de prostituerte og de fleste tilbrakte i hvert fall noen måneder av sitt liv i anstalten. For Sophie ble innsettelsen en av mange i årene som skulle komme. Hun var tilbake allerede i august for en ny måned med tvangsarbeid. I merknadsfeltet skrev forstanderen om hennes tilstand ved innsettelsen: *fordrukken men godt kledd*. Godt kledd var også hennes

søster Anne Christine da hun ble satt inn i tvangsarbeidsanstalten fjorten dager etter Sophie.

Den store andelen prostituerte i anstalten tyder på at arbeidsanstalten ble brukt som et nyttig verktøy for politiet i å regulere prostitusjonen og at et eller flere opphold her var en naturlig del av de prostituertes tilværelse, sammen med visitasjonene og innleggelsene på Rikshospitalet. Anstalten fungerte som en trussel, og kanskje også som nødhjelp for de prostituerte i perioder hvor de ikke klarte å skaffe inntekter nok til å overleve. Dette påvirket ryktet til kvinneavdelingen, og vi kan se for oss at det påvirket tilværelsen for de innsatte også.

Betlerne

De prostituerte var altså en betydelig andel av de innsatte på anstalten, men de var ikke hoveddelen av de som ble satt til tvangsarbeid. Så hvem var alle de andre kvinnene? Og hvorfor skulle de straffes? En gruppe som ikke finnes blant de prostituerte er betlerne, det vil si tigge. Kun åtte av innsettelsene var etter denne paragrafen, til tross for at avskaffelse av betleriet hadde vært et av hovedargumentene for opprettelsen av anstalten. Tabellen viser at betlerne hadde mye høyere gjennomsnittsalder enn de andre innsatte, hele syv av de innsatte var over 50 år. I følge paragraf 44 av Fattigloven skulle betlere forhøres

Livet som tjenestejente kunne være både hardt og monotont.

Foto: Chr. Wærnskjold/ Norsk Folkemuseum, Norsk Folkemuseum NF.09657-005

og dømmes før de kunne innsettes i anstalten. Som følge av dette vet vi mye mer om dem enn om de som ble innsatt for løsgjengeri, som ble innsatt uten dom. Betlerne var mange og det var forskjellige årsaker til betlingen. Noen ganger kunne det være enker som i utgangspunktet var ansett som verdige fattige, men hvor understøttelsen var så liten at den ikke strakk til. Eller fattige og vanføre som var i så dårlig tilstand at de ikke så annen utvei enn å tigge for å ikke sulte i hjel. I utgangspunktet arbeidsuføre og

Tvangsarbeiderne produserte mange ulike produkter under sitt opphold i anstalten. Produktene ble solgt i butikksalget som vendte ut mot Storgata. Foto: Ludvig Forbech for Fengselsstyret i 1914, Riksarkivet RA/ S-1043/1/U/Ua/L0005/003

verdige fattige ble gjennom å tigge sett på som uverdige og ble straffet med tvangsarbeid.

De hjelpeløse

Paragraf 37 i Fattigloven for kjøpstene fra 1845 åpnet for at fattigforstanderne kunne sette inn på tvangsarbeid fattige som de vurderte som uverdige til å motta fattigunderstøttelse, men som likevel var så dårlig stilt at de trengte hjelp. Gjennom å arbeide på arbeidsanstalten kunne de dermed gjøre seg «fortjent» til den lille summen de tjente her. Fjorten kvinner ble innsatt etter denne paragrafen i 1848. Samtidig ble elleve av de kvinnene som ikke var i politilegens fortegnelser og to av kvinnene som var i politilegens fortegnelser innsatt som

hjelpeløse, fjantet, fjollet og lignende. Både paragraf 37 og de hjelpeløse var nok kategorier som omfattet kvinner som var dårlig stilt, men som ikke var verdige til fattigunderstøttelse etter loven. Trolig var også de hjelpeløse personer som politiet hadde funnet på gaten ute av stand til å ta vare på seg selv.

Ut å finne tjeneste

Den aller største gruppen innsatte, blant kvinnene som ikke finnes i fortegnelsen over prostituerte, er innsatte etter paragraf 45 for drukkenskap og løsgjengeri. Selv om noen av disse kvinnene var over femti år, var det i hovedsak snakk om unge kvinner i tjuetretti-årene, akkurat som hos de prostituerte som ble innsatt under den

samme paragrafen. Dette kan tyde på at kvinnene ble innsatt for løsgjengeri, altså brudd på tjenestetvangen som var nedfelt i lov med Tjenesteforordningen for kjøpstedene av 1776. Fram til 1854 var det allmenn tjenestetvang, noe som innebar at personer uten fast og sted-bunden tjeneste eller arbeid ble regnet som løsgjengere. Alle måtte ta det arbeidet de ble tilbudt, og barn av husmenn skulle ikke bo hjemme lenger enn til de var 16, mens barn av bønder var tvunget til å søke seg arbeid fra fylte 18 med mindre de trengtes til driften av plassen eller gården. I 1848 var det fortsatt tjenestetvang i Christiania, selv om man var på vei mot å oppheve denne bestemmelsen.

Yrkesmulighetene var ikke mange for ugifte kvinner på denne tiden. Etter konfirmasjonen var det vanlig å gå ut i tjeneste som tjenestepiker. I følge Sølvi Sogner og Kari Telste i boken *Ut og søkje teneste* utgjorde tjenestejentene 46 prosent av den yrkesaktive kvinnelige befolkningen i Christiania i 1875. Tjenestejentene skulle: ta storvasken, vannbæring, renhold, matlaging, barnepass, stell av parafinlamper, koks- og vedbæring, ovnspuss, teppebanking og servering. Dagene var lange og de var helt underlagt husfruen og husfarens disiplin. Enker etter håndverkere, kjøpmenn og forretningsmenn kunne få tillatelse til å ta over mannens bedrift etter hans død. De kunne også få tillatelse til å gå rundt med kurv og selge. Søm, vask og annet tekstilarbeid ble også en måte

for unge ugifte kvinner å få inntekt på, men fortjenesten var liten og det var vanskelig å tjene nok til livets opphold. En siste utvei var fabrikkene som etter hvert dukket opp langs Akerselva, og som tilbød lange dager, men frihet fra husfar og husmors hustukt. Arbeidsplassene i fabrikkene var få og tjenestepikeyrket fortsatte å dominere som ernæringsmuligheten til ugifte kvinner. Det var kun tillatt å bytte arbeidsgiver på bestemte faredager to ganger i året. De som sluttet i tjenesten utenom disse dagene, og heller ikke hadde ny tjeneste etterpå, kunne innsettes i tvangsarbeidsanstalten for løsgjengeri. Mulighetene var altså få for å kunne forlate en arbeidsplass der forholdene var elendige og utilfredsstillende.

Ikke bare prostituerte

Påstanden fra forstanderne Kloumann og Omsted om at de kvinnelige innsatte nesten utelukkende var prostituerte, stemmer altså ikke. Hovedvekten av de innsatte kvinnene hadde ikke bakgrunn fra prostitusjon og ble innsatt av helt andre årsaker. Trolig henger deres innsettelse sammen med den sårbare stillingen enslige kvinner hadde i samfunnet på 1800-tallet. Den strenge tjenestetvangen og de få yrkesmulighetene gjorde det svært vanskelig for kvinner å ernære seg. Spesielt for de kvinnene som ikke ønsket og/eller evnet å underkaste seg det harde livet som tjenestepiker. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Prinds Christian Augusts Minde, Arbeidsanstalten og Dollhuset*, Individliste 1848.

Statsarkivet i Oslo, *Oslo politikammer*, Sedelighetsavdelingen. Fortegnelse over Prostituerte 1843-1867.

Litteratur og trykte kilder

Bentzen. G. (1881): «Historiske Oplysninger om Prostitusjonsvæsenet i Christiania». I: Beretning om Folkemængden og sundhedstilstanden i Christiania i Aaret 1880. Kristiania: Chr. Schibsteds Bogtrykkeri

Juterud, Caroline (2013): Man kan ikke lade dem dø af Hunger, Fattigkommisjonen, politiet og arbeidsanstalten i Christiania året 1850. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo

Mordt, Gerd (1993): *Kvinner og næringsrett, Kvinneparagrafene i håndverksloven av 1839 og handelsloven av 1842*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo

Omsted, Arne (1911): *Prinds Christian Augusts Minde, en historisk fremstilling*. Dokument nr. 15. I: Aktstykker for Kristiania kommune

Omsted, Arne (1949): *Fra Mangelsgården til Sing Sing, Iakttagelser og erfaringer hjemme og ute*. Oslo: H. Aschehoug & Co

Sogner, Sølvi og Kari Telste (2005): *Ut og søkje teneste – historia om tjenestejentene*. Oslo: Det Norske Samlaget

Prindsen 200 år

1809–1915 Tvangsarbeidsanstalt og sinnssykeasyl

Stiftelsen Prinds Christian Augusts Minde ble dannet i 1809 for å opprette en arbeids og forsørgelsesanstalt. I 1811 ble eiendommen Mangelsgården i Storgata 36 kjøpt inn, og i 1819 ble det bestemt at det i tillegg til å være arbeidshus skulle være internat for de fattige som måtte tvinges til å arbeide. I regi av kommunen ble det drevet tvangsarbeidsanstalt og mange forskjellige virksomheter her frem til nedleggelsen i 1915.

1. Fra Dollhus til Kristiania kommunale sinnssykeasyl

I 1829 ble det innredet en egen dollhusfløy med ni plasser til byens sinnssyke. Som et av landets aller første fikk anstalten autorisasjon etter sinnssyke-loven 17. mai 1850 og ble Kristiania kommunale sinnssykeasyl. Ferdig utbygd var asylet først i 1862, da var det plass til 120 stykker. Kristiania kommunale sinnssykeasyl ble nedlagt og flyttet til Dikemark i Asker i 1908.

Tegning av P. Holtermann 1859, fra Byarkivets tegningssamling A-10344.

2. Fattigsykehuset

Allerede i 1828 ble det opprettet 36 plasser for byens fattige syke på eiendommen. I årene 1838 til 1840 ble et nytt fattigsykehus bygget. Fem år etter ble det nedlagt til fordel for kjøpte plasser på statens Rikshospital. Da flyttet de kvinnelige tvangsarbeiderne, Asyllets kvinneavdeling og gamle hjemmet Alderdommens hvile inn.

Foto: Ludvig Forbech for Fængselsstyret i 1914, Riksarkivet RA/S-1043/1/U/Ua/L0005/0009

3. Politilegens visitasjonskontor

I 1847 flyttet politilegens visitasjonsværelser til eiendommen. Visitasjonen (obligatorisk gynekologisk undersøkelse) av byens prostituerte ble startet i 1840 og avsluttet i 1889. Hensikten med visitasjonen var å få kontroll med smitten av venerisk sykdom.

*Politilegens visitasjonsstol.
Foto: Ukjent/Justismuseet-Nasjonalt museum for politi, rettsvesen og kriminalomsorg*

1915–2009 Sosialomsorgstiltak i regi av Oslo kommune

I 1915 gjenåpnet eiendommen som husvilleavdeling, arbeidsavdeling og pleieavdeling underlagt Oslo fattigstyre. I århundret som fulgte har eiendommen blitt brukt til flere forskjellige sosialomsorgstiltak i regi av Oslo kommune. Hovedbygningen Mangelsgården fra 1600-tallet ble fredet av Riksantikvaren allerede i 1927. I 2009 ble også resten av eiendommen og dets bygninger fredet.

1. Utsalget

I 1841 ble venstrefløyen på hovedbygningen gjort om til utvalg. Her skulle alle produktene laget av tvangsarbeiderne selges til byens befolkning. Disse lokalene ut mot Storgaten har fortsatt å være butikklokaler frem til i dag.

*Foto: Dagbladet,
Norsk Folkemuseum
NFDB.26106-394*

2. Prindsekkjøkkenet

I 1833 åpnet sentral-kjøkkenet i kjelleren i fabrikkbygningen. Her ble det laget mat til alle de innsatte i tvangsarbeidsanstalten og sinnssykeasylet, samt ulike omsorgstiltak i regi av kommunen i nesten 200 år. Det må ha vært en av byens aller eldste offentlige bedrifter og var i den kontinuerlig drift frem til 1. april 2006.

*Foto: Ludvig Forbech for
Fengselsstyret i 1914, Riksarkivet
RA/S-1043/1/U/Ua/L0005/011*

3. 1970 tvangsarbeidsbestemmelsene oppheves

I 1970 ble løsgjengerlovens bestemmelser om tvangsarbeid opphevet. I årene etter dette ble de ulike arbeidsverkstedene gradvis lagt ned. Restene av skomakerverkstedet og veveriet finnes fortsatt igjen i fabrikkbygningen i dag. Snekkerverkstedet er fortsatt i drift slik det har vært siden 1833.

*Foto: Johanne Bergkvist/
Oslo byarkiv*

4. Basarene

På 1930-tallet ble det reist en rekke mindre salgsboder på venstre side av eiendommen. Handelsbodene skulle erstatte kvartalet kalt «Youngstovrets basar» da dette ble revet for å gi plass til Folketeaterbygget i 1932. Anlegget er en kombinasjon av bondehandel og funkis og står på byantikvarens gule liste.

*Foto: Henrik Ørsted/
Oslo Museum OB.A9838*

– Ingen barn burde komme inn under slike straffeforhold

Lise Karlsen forteller om barndommen på Hersleb og Bøler og veien til en ungdomstid på Bjerketun offentlige skolehjem for piker.

Tekst: Lise Wenche Karlsen, grunnlegger av Evangeliesenteret med sin mann Ludvig Karlsen

I SEKS OG ET HALVT ÅR HADDE JEG GÅTT PÅ HERSLEB SKOLE OG DET VAR DER JEG HADDE MINE VENNER.

Mine foreldre hadde den siste tiden snakket om skilsmisse, noe jeg fryktet. Far hadde vært på Leiegårdskontoret i Oslo og lagt fram vår sak. Ettersom vi bodde i en gammel gård som kanskje snart skulle rives, var sjansene store for å få flytte til en av de nye drabantbyene som vokste opp i utkanten av Oslo. Jeg ble veldig lei meg da vi fikk tildelt leilighet i niende etasje i en av de første høyblokkene på Bøler. Leiligheten var kjempefin, med bad og WC. Vi hadde bare hatt utedo i bakgården og kaldt vann i springen, og jeg som hadde måttet sove på et rom sammen med mor, fikk eget pikerom. Mine foreldre var overlykkelige, men skåret i gleden for meg var å måtte forlate alle de gode vennene mine. Det siste halve året skulle jeg gå

på Østensjø skole, som var et ganske godt stykke fra Bøler. Det var langt å gå, og jeg måtte ta trikken for å komme dit. Siden jeg likevel måtte ta trikken til skolen, kunne jeg like gjerne ha gått på Hersleb, som bare var noen holdeplasser lenger unna, tenkte jeg. Jeg tror ikke foreldrene mine vektla det noe videre; de bare frydet seg over sin nye bolig, og forholdet deres var bedre enn før – og det ble ikke skilsmisse, slik jeg hadde fryktet.

I opposisjon

Jeg greide ikke å tilpasse meg på den nye skolen, og de hadde kommet lenger i pensum enn jeg hadde, og alt var bare trist. For å komme nærmere skolen skulle jeg bo hos en søster av mor og hennes familie, som bodde bare noen meter i fra den nye skolen, og jeg måtte sove på felles soverom med dem. Denne nye tilværelsen bød

meg imot, og jeg kom i opposisjon til nesten alt og alle. Jeg hadde fått noen bekjente på det nye stedet, og de hadde motorsykler, så jeg ble eksosrype og det var gøy, men ikke ufarlig. Vi hadde fast tilhold på Kontraskjæret i Oslo sammen med mange andre. Vi kjørte samlet til «Hjulet» og «Tygrgrava» ute på Mosseveien. Vi vanket også på Karl Johan, «Stripa» som vi kalte det, og her var det litt mere blanding av småkriminelle og uteliggere.

Frelsesarmeen tok ofte turer der for å prøve å samle ungdommene til møtene sine. Mange begynte fra tid til annen å gå der, og de ble *frelst*, som vi sa, og visste ikke helt betydningen av det. Nå i ettertid har jeg jo forstått at Jesus har kalt på meg og andre til et bedre liv. Det fantes et møtelokale som het «Gilead», som det var mange som gikk til. Vi var fire ungdommer som

Lise Karlsen vokste opp like ved Vahls plass og botanisk hage på Tøyen.
 De første seks skoleårene gikk hun på Hersleb skole før familien flyttet til Bøler.
 Foto: Oslo Museum OB.Y3547

Lise Karstens mor, Edith Marie Andresen, på reklameplakat for Stomatol tannkrem.
 Kilde: Oslo byarkiv, Privatarkiv etter Lise og Ludvig Karlsen

gikk dit en kveld, nærmest for å ha det gøy – vi var nysgjerrige på disse møtene. Jeg kan huske den fine sangen og musikken og at vi alle fire lå på kne og noen ba for oss. Noen i menigheten snakket med oss og inviterte oss hjem til seg; de bodde på Oppsal, som ikke var så langt fra der jeg bodde. Jeg fortalte min tante at vi skulle dit en kveld, og da kom min mor og sa at det

måtte vi ikke finne på, det var slike som lokket til seg ungdommer med helt andre hensikter, det var rett og slett farlig. Jeg må innrømme at jeg hadde gledet meg, men lot meg overtale til å ikke gå. Den gangen kjente jeg på noe godt i hjertet mitt, men det ble tatt fra meg, og jeg kjente meg nærmest død.

Bøler samvirkelag 1957. Foto: Oslo Museum OB.Ø57/0820

Ungdomsopprør

Høsten 1957 begynte jeg på Oslo Framhaldskole, som lå i Møllergata. Læreren brukte å be meg om å lese høyt i slutten av timene når ingen andre ville. Bokføringstimene mislikte jeg, disse lange arkene med konto-føringer og debet og kredit.

Senere fikk jeg jobb i Samvirke-laget på Bøler, først i kiosken og senere i matvareutsalget. Jeg jobbet også i avdelingen på Godlia og Lambertseter,

siden jeg måtte tjene penger til den nye klesmoten. Det var viktig å ikke skille seg ut blant ungdommen, selv om det ikke falt i smak hos alle foreldre, i hvertfall ikke hos mine. Dette året var da rock og swing herjet landet. Ungdommene ville frigjøres, noe vi ble i møtet med denne musikken. James Dean og Elvis Presley gjorde sitt inn-tog, klesmoten forandret seg og det var traktorsko, åletrange jeans og kelly coat som gjaldt. Det ble ungdomsopp-

tøyer utenfor Sentrum kino da filmen «Rock around the clock» ble vist.

Allerede som femtenåring reiste jeg til København og ble sendt hjem igjen av politiet i Danmark. Far sto på brygga i Oslo og ventet på meg og tok meg med hjem igjen. Med unntak av et par måneders arbeid på Samvirke-lagets avdeling på Godlia, ble pliktene mer og mer forsømt og jeg fikk etter hvert hyppigere tilhold på Karl Johans gate, med de andre vennene mine i det

som ble kalt for Blackergjengen. I denne tiden var jeg kommet under Barnevernet, som skulle følge meg opp, men jeg opplevde dem som ganske fraværende.

En tirsdagskveld da jeg sto med vennene mine, bare seksten år gammel, kom to politibetjenter bort til oss, stoppet og så på meg og sa: «Du får bli med oss». Jeg ble motvillig med og opplevde fort at jeg ikke hadde noen fri vilje lenger. Jeg ble kjørt til et hjem for umulige piker, Bærum offentlige skole, eller Bjerketun som det kaltes, på lukket avdeling sammen med ni andre jenter som kom fra hele landet.

Bjerketun

Tirsdag kveld den 8. september 1959 ble jeg kjørt til Bjerketun av to politibetjenter. Jeg ble kjørt til avdeling Granum, som var en lukket avdeling. Der ble jeg tildelt et eget rom med et lite luftevindu helt oppunder taket. Vinduet kunne ikke åpnes og man kunne ikke se ut fra det, slik man kunne i fengslene. Granum lå for seg selv på den andre siden av veien med egen park og hage, men var godt både hørlig og synlig fra hovedavdelingen. Vi fikk ikke ta imot besøk. Vi fikk utdelt en rutete bomullskjole, personlig tøy var kun tillatt i helgene. Tilværelsen der var alt annet enn hyggelig.

Vekkingen var klokken 07:30, personlig hygiene og vask av rom sto på dagsorden. Det ble servert felles frokost og så var det sysselsetting i form av strikking, sying, veving,

kjøkkentjeneste eller vaskekjeller. I vaskekjelleren måtte man vaske de mest intime bruksting for oss jenter, den mest ufysiske oppgaven av alle. Arbeidstiden var over i 20-tiden. Dagen fulgte de faste rutinene. 11:30-12.45 var det middag. 18:45-20:30 var det kveldsmat. Klokken 20:30 var det nattstell, og klærne måtte henges på en kleshenger på utsiden av rommet. Før døra ble låst, fikk jeg bøtte på rommet for natten. Det var tillatt å lese, skrive brev og sitte med håndarbeid i sengen, før lyset ble slukket klokken 22:00.

Sa vi noe galt eller var obsternasige mot betjeningen, ble vi låst inn på rommet vårt eller lagt på isolat. Det var et isolat utenfor hovedbygningen, kalt Hønsehuset, et isolat i andre etasje på hovedhuset og et kondemnert isolat i kjelleren på Granum.

Julaften ble annerledes enn vanlig, og vi jentene ventet på pakker hjemmefra. Min far kom uanmeldt for å besøke meg med julegaver, men fikk ikke komme inn. Vi måtte stå og rope til hverandre gjennom det lille luftevinduet på rommet mitt til han ble jaget bort. Jeg husker han gråt og var fortvilet, noe jeg også var.

Lise Karlsen på Bjerketun i august 2019 i forbindelse med innspillingen av en dokumentar. Foto: Kai-Samuel Vigardt

Felles skjebne

Jeg ble god venn med alle på Granum; vi delte jo felles skjebne. En tirsdagskveld i januar 1960 skulle noen av oss jentene få høre på ønskekonserten på radio i dagligstuen fordi en av jentene, Lajla Wenche, fylte 18 år. Det hørte med til sjeldenheten at vi fikk høre på radio. Ønskekonserten ble litt kjedelig, så vi søkte oss fram til radio Luxembourg og kjente raskt kribling i beina og fikk lyst til å danse, noe vi gjorde etter å ha lukket døra. Plutselig hørte vi ilter banking på døra. Vi barrikaderte den og nektet å lukke opp, men politiet hadde vi respekt for. Det hele endte med at politiet fra Sandvika sprengte døra inn til dagligstua, og vi ble strippet og lagt på isolat i Hønsehuset alle tre.

Bjerketun, statens verne-
skole for unge piker,
ligger idyllisk til, men
er slett ingen idyll. Selv
funksjonærene reage-
rer mot den stadige

bruken av isolat og mot den helt unø-
dig grå og triste atmosfæren på stedet

DAGENE ER UTEN KLING

Det er vanskelig å være men-
neske, og aldri er det så van-
skelig som i pubertetsårene. Da er
smilet et skiftende apiriver, da er
en så lite disiplinert, så lite fasettet
at en lar seg rive med av impulser
som voksne folk har styring
over.

Åja, en husker såklart hvordan
det var. Når en smelte med dører
så murpussen stngiet, når en stor-
gråt av fortvilelse, når en furstet
og hatet, når en var så fylt av
avmæktig raseri over verden og
seg selv at en ga seg til å knuse
inventar og klippe hakk i gardi-
ner — da var det godt å ha noen
i nærheten som tok en tittel seg
og sa: «Hvergud, ungen min,
egentlig er du veldig mild, det vet
jeg jo. Jeg er fryktelig glad i deg.
Du må ikke finne på å rømme
hjemme fra Hvordan skulle det gå
med meg da?»

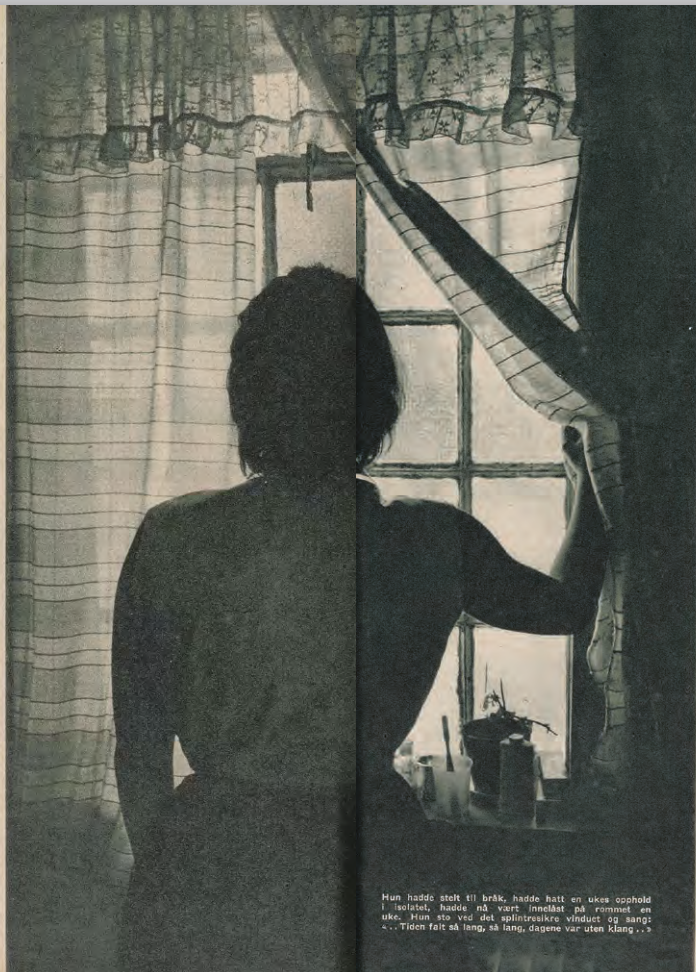
Ja, en trengte mye overbæren-
het, utstyrtelig mye kjærlighet,
varme og trygghet. Og en var
hølig, en fikk virkelig det. Det
ble aldri til at en gjorde alvor av
en trussel om å rømme hjemmefra.
Om hadde allfor sterke bånd.

Ikke alle er så heldige. De som
ikke har noen voksne mennesker

de kan identifisere seg med i den
vanskelige pubertetsalder, de som
ikke møter overbærenhet og for-
skjellig, dem kan det gå riktig
skidt med. Hvis de uheldige om-
stendighetene ligger godt til rette,
kan slike unge uten fortøst, havne
i lagengen og baderisikoenhet.
Og så må du samfunnet skride
inn. Og hva gjør samfunnet
med de aller uheldigste, de
aller vanskeligste? Når det gjel-
der jentene, planer samfunnet
dem på Bjerketun, statens verne-
skole for unge piker.

For noen dager siden var stor-
tingets sosialkomité på befaring
på Bjerketun — for første gang
på mange år for øvrig. Pressen
fikk bli med, talset var store-
tingmann Sverre Lebergas initia-
tiv. Han liker luft i loka, han vil
gjørne ha blett og åpent om-
kring problemene. Og på Bjerke-
tun kan det nok trenges en viss
utluftning.

Anstalten er 50–60 år gammel
og bærer preg av det. Den såkalte
åpne avdelingen har gjennomgått
en del ombygging og modernise-
ring, og er i og for seg ganske
hyggelig. I søvebygningen er sa-
lene bygd om til enkeltrom for

Mun hadde stekt til bråk, hadde hatt en ukas opphold
i isolat, hadde nå vært innelåst på rommet en
uke. Hun sto ved det splinternye vinduet og sang
... Tiden følt så lang, så lang, dagene var uten klang ...

TEKST: URSULA MONSEN FOTOS: IVAR AASERUD

elevene, og i administrasjonsbyg-
ningen har elevene en pen nyin-
nredt stordus, hvor de samles av
og til. Bygningene ligger spredt
rundt et tun. Dette er sikkert
upraktisk, men gjør iallfall et tri-
veleg inntrykk. En av bygningene
den som er beregnet på 30 aller-
yngete, er for tiden ute av bruk
fordi den er brannfarlig. Skolen
som er beregnet på 40 elever, har
derfor i dag bare plass til 27. Tyve
av dem holder til i den åpne av-
delingen, syv i den lukkede.

Bjerketun er den eneste skolen
i sitt slag i landet. Det hevdes
stadig at det er alvorlige mangler
på anbringelsesmuligheter for un-
ge piker som er kommet på kant
med samfunnet. Likevel står det
bare 1 — en — på ventelisten på
Bjerketun. Kvier barnevernsmen-
dene seg for å sende barna dit?

Da sosialkomitéen besøkte skolen
lukkede avdeling, ga den uttrykk
for forferdelse over stedet. Den
lukkede avdelingen, Gramm, li-
ger bak et høyt piggedrings-
Den er en gammel roms av et hus.
Utmalt, uoppussert, utrolig knu-
ende. Bygningen skal imidlertid
komme i orden. Tegninger for et ny-
bygg foreligger.

I annen etasje på Gramm, i
små, trange rom med forvarlige
lårer på dørene og med tette ru-
ter av splinterfritt glass, bor de 7
unge pikene som er funnet så van-
skelige at de er anbrakt på den
lukkede anstalten. Dagstuen på
Gramm var ute av bruk da sosial-
komitéen kom på besøk. «Vi har
lutt den stå slik forat dere kan
se hva vi har å stri med», sa be-
styrerinnen til storstingets represen-
tanten. I stuen lå samtlige mø-
bler — sofaer, bord, stoler, baker,
køkkhylle — ståbrett foran dør.
Møblene var til dels slått i styk-
ker, gardinene revnet opp.

Hvordan dette hadde foregått?
Jo, to uker tidligere var det tre av
pikene som capite opp (falsk ut-
trykk på Bjerketun når noen gjør
oppper). Pikene hadde hatt lyst til
å danse en kveld, men fikk ikke
lov, for «det bar vist seg at da blir
de så lett ukontrollert oppslått, så
stelte de tre pikene til ståbelen
med barrikeringen. Bjerketuns
samlede personale sto utenfor dør
og la dem åpne. De ble lov, at
bare de kom ut, skulle de slippe
straff. Men pikene nektet. Så
kunne de vel bare bli sittende der-
inne da? Laugfina. Det ville be-
tydd en fare for de andre funk-
sjonærene og elevene og for pikene
sest, hverder de som forsøkt seg på
flukt. Påstitt i Sanctus ble det
sendt. Politifolkene så ut dør
transporterte pikene ned til isola-

let i hagen, hvor de ble plassert i
hvert sitt nakne rom, som er opp-
varmet fra taket og bære møblert
med en gumminntras. Der skulle
pikene ligge og komme på bedre
tanker. Pikene gjorde tydeligvis
ikke det. En av dem er såpass
stark og kraftig at hun klatret Å
så opp dør på sitt isolat. Hun ble
puttet i ett av de nedlagte isola-
tene i Gramms kjeller. Rommet
var isolert, for et par ruter var
knust. Etter tolv timers opphold i
kulda kom hun tilbake til det van-
lige isolatet. I en uke ble pikene
holdt i isolatene. Nå — iallfall i
skrivende stund — befinner de seg
innelåst i hvert sitt rom i annen
etasje. Og som sagt, stuen er blitt
skende som et vitnesbyrd om de-
res skjendige oppførsel.

Jeg forteller dette så langskende
fordi jeg personlig synes at stuen
står som et vitnesbyrd om
seive Anden på Bjerketun. Jeg vet
med meg selv at hvis jeg var blitt
plassert på Gramm, ville jeg gjort
nyttig bruk av stuen som de tre
unge pikene. Og jeg ville sagt så-
kurst det samme som en av dem
sa da bestyrerinnen viste meg i
derapningen og spurte: «Angrer
du eller angir du ikke?» Jeg
ville skreket: «Dra til helvete!»
Etter min mening er det ikke
selve anstalten — ikke de gum-
minntras bygningene — som er
det felle på Bjerketun. Gamle, tung-
vinte hus kan til og med være
særdeles koselige, de Nei, det som
er virkelig felle på Bjerketun, det
er Anden der.

Nylig rykket stedets psykolog,
fru Gori Gunvald, ut med en harm-
drende artikkel i Dagbladet. Hun
protesterte mot «ledelsesstraftefor-
som har tatt overhånd på Bjerke-
tun. Den brukes i tide og utide,
hevde hun.

To retninger strides på Bjerke-
tun. Den ene er representert ved
stedets overlege, psykiateren dr.
Wiley Olsson, og psykologen fru
Gunvald plass en del av funksjo-
nærene. Den andre er represen-
tert ved bestyrerinnen og en annen
del av funksjonærene.

Lagen og psykologen som be-
handler elevene med gruppeterapi
og individuell terapi, er ikke
strange mot dem. Skal de kunne
behandle den, må de ha deres for-
trolighet og tillit. De kan ikke og
vil ikke ha noe med avstraffelse
å gjøre.

Bestyrerinnen, lærerinnen og
avdelingslederne er selvsagt med
til å vise en viss grad av strenghet.
De må hindre at elevene slås og
gjør utrygge for de andre. De er
med til å sørge for at det hører
orden på stedet. Men —

Hvis husordenen blir lagt om på Bjerketun, kan stedet bli trivelig

Det virker som om det er uendelig lite glede og avveining på Bjerketun. Det holdes ikke faste elevaftener der som på andre skoler. På Bjerketun må elevene, også de store pikene på 18–19 år, legge seg klokka halv ni. Inkludert måltidene har elevene tre timer de regner for fritid. Ellers er det skolegang, lebelesing og husarbeid. Bestyrerinnen kaller det «det beakteligste», elevene oppfatter det som plikter. Elevene har ingen muligheter til noen slags yrkesopplæring, selv om de er interessert i et eller annet fag. I den teoretiske undervisningen har de folkehøyskolen og framhaldsskolens pensum, pluss språkundervisning hvis de ønsker det. I håndarbeidstimen må de først og fremst produsere saker og ting til skatellen. Golvene på Bjerketun er kledd med fillyer, hundrevs av meter, som elever har vevet.

Slikt som hobbyfurer for elevene harer til de store speldentene. Enkelte av funksjonærene har foreslått å sette i gang med maling, keramiskarbeid og annet i fritiden. Men deres initiativ blir skjedd manglet på penger til å anskaffe det nødvendige materialet. Men strengt tatt er det jo ikke kjempesummer det dreier seg om. På Bjerketun er pudde og leppestift forbudt saker. Hverfor? Elevenes selvutvikling eller ialfall ikke av at de går rundt og føler seg stygge. I lønnespenger har elevene 40 eller 50 øre dagen, det kommer en på hvor mange de har vært på Bjerketun. Av lønnespenger må de kjøpe slikt som f.eks. tannpasta. En skjedd gang får de

Et isolat ser slik ut. Det finnes flere av dem på Bjerketun. Pikene harer der når de står seg vrang. Men er det nødvendig å holde dem der i 8 dager? Blir noen bedre av det?

se film på skolen, av og til får de også lov å reise til Sandvika på kino. En og annen av elevene får lov å reise hjem på permisjon en gang iblant.

«Men ellers er hver eneste dag akkurat lik den andre», sa pikene til Aktuella medarbeidere.

«Vi ville likt oss mye bedre hvis det ikke hadde vært så gær kjedelig her. Men vi skriver alltid hjem at vi trives. Ellers blir de bare lei seg hjemme. Og forresten så slipper ikke brevet gjennom kontrollen hvis vi skriver noe stygt om skolen».

Selv vanlig ungdom ville reagert på enformigheten på Bjerketun. Og skolens elever heter altså til den aller vanskeligste ungdommen som overhodet finnes. Er det rart at mange av dem står seg vrang, at de prøver å stikke av, at de synes de har mye å ta igjen når de slipper ut fra den grå kjedsommeligheten?

Og straffen for opprørske handlinger, det er altså isolat. Mer enn en ukas isolat brukte ikke lenge, forskret både overlegen og bestyrerinnen. Men en av pikene på Granum fortalte meg at for jul hadde hun ligget 18 dager i isolat etter en renning. Begrunnelsen for isolatet er dels at enkelte av pikene kan være smittefarlige, dels at noen er så rabiate så de er farlige for omgivelsene. For to år siden ble en av lærerinnene på Granum nesten stukket i hjel med en saks. «De er vel redd for elevene står en slik historie», spurte jeg en annen funksjonær som jeg traff på Granum. Hun svarte bestemt nei. Hun hadde ennå aldri vært redd

Gruppmøte

holder elevene med overlegen eller psykologen. Da snakker de åpent. Denne formen for terapi harer til funksjonærene.

Trangt, men ialfall eget rom. Dette er fra den åpne afdelingen. Pikene har fri tre kvarter midt på dagen.

for noen elev og hadde heller aldri vært i håndgemeng med noen av dem. Det samme gjelder andre funksjonærer. Og det gjelder i høy grad overlegen og psykologen. De står på god fot med pikene.

Bestyrerinnen derimot later det til at de har et nok så kjellig og fjent forhold til. Beg innemal kaller pikene henne: Styveren, frus eller obersten. «En av lærerinnene kaller vi bare «hysj-hysj» forfalte pikene meg. «Når hun sitter og passer på oss, er det bare hysj hele tiden. Så en kan bli hugerms. Pikene snakket lengselsfullt om en stipendiat som nylig hadde vært på Bjerketun. «Når hun gikk tur med oss, gikk hun langt foran. Hun stoile på at vi ikke ville

stikke av». Stipendiaten dro fra Bjerketun to måneder før hjem. I dag er det slik at en kvinnelig hun orket ikke være der lenger.

Et eller annet kommer sikkert til å skje med Bjerketun etter sosialkomitens besøk. Hvor omfattende forandringer og moderniseringer det blir, vet ingen foreløpig. Men en del forbedringer måtte kunne gjennomføres nok så snart. Overlegen har bodd om at stedet også må få menneskelige funksjoner. Minst halvparten av personalet bør være menn, mener han, dermed unngår man at Bjerketun blir en så utpreget kvinneverden som det er i dag. Stedet kommer med det ferste til å få enda en psykolog. Overlegen ønsker seg ytterligere en, desauten

vil han gjerne ha mer legelæreb. I dag er det slik at en kvinnelig lege kommer en gang i uka og undersøker elevene. Men det tranges også mer psykiatrisk hjelp. Desauten tranges det flere medarbeidere som er virkelig kvalifisert for å arbeide med vanskelig ungdom. Målet er å gjøre stedet til et virkelig behandlingshjem istedenfor en oppdragsseksanstalt. Jeg har lyst til å komme med et råd i denne forbindelse: Ville det ikke være klokt om de funksjonærene som er redd for rabiate barn, ble overflyttet til andre institusjoner. Det er ingen som å føle slik redsel, men det er ialfall et tegn på at man ikke egner seg til å arbeide på et sted som Bjerketun.

Uenighet om retningslinjene

Dr. Olsson er sjef på Bjerketun, men skal samtidig behandle 60 faldin-elev. Han er nødvendig i arbeids.

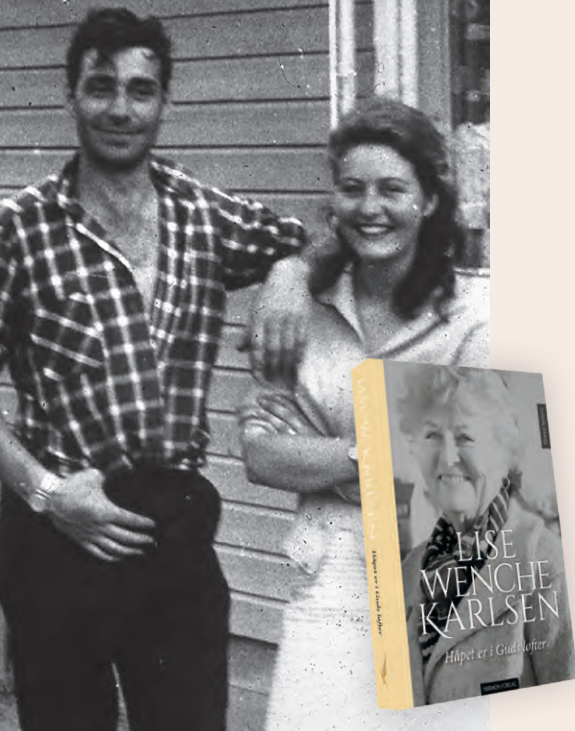

Bestyrerinnen holder på at om henan til funksjonærene og elevenes sikkerhet må man bruke isolat.

Psykologen Goro Gunnald gjorde opprør mot systemet på Bjerketun og rykket ut med en kraftig annerkist.

«Dagene er uten klang. Bjerketun, statens verneskole for unge piker, ligger idyllisk til, men er slett ingen idyll. Selv funksjonærene ragerer mot den stadige bruken av isolat og mot den helt unødige grå og triste atmosfæren på stedet», slik beskrev magasinet Aktuell tilværelsen på Bjerketun. Lise Karlsen var en av jentene som ble straffet med isolat, og beskriver selv hvordan hun ble hentet fram fra isolat da media kom. Hun er mest sannsynlig jenta helt ytterst til høyre med mørk genser avbildet på side 28, helt ytterst til høyre med ryggen til. Kilde: Aktuell nr. 7 1960. Tillatelse til bruk fra LO Media, kopi fra Nasjonalbiblioteket.

LISE WENCHE KARLSEN

- Lise Wenche Karlsen f. Andresen, født 23. juni 1943 i Oslo. Sammen med sin mann Ludvig Karlsen grunnla hun i 1983 Stiftelsen Pinsevennenes Evangeliesenter, hvor hun i mange år var daglig leder (direktør) fram til hun gikk av med pensjon i 2010. Evangeliesenteret er Norges største hjelpetiltak for rusmisbrukere.
- Lise Wenche Karlsen har sittet i Oslo bystyre for Kristelig Folkeparti og vært fjerde vararepresentant for Kristelig Folkeparti (KrF) fra Oslo til Stortinget.
- I dag fungerer hun i en tretti prosent stilling i Evangeliesenteret.
- Hun har fått flere priser for sitt arbeid for rusmisbrukere, blant annet Petter Dass-prisen sammen med mannen Ludvig Karlsen (2002), Nasjonalforeningens folkehelsepris (2006) og John I. Alvheims ærespris (2009).

Lise med sin kommende ektemann Ludvig Karlsen i 1964, fire år etter at Lise var på Bjerketun. Lise Karlsen beskriver et liv med både sorger og gleder i boka Håpet er i Guds løfter fra 2019. Foto: Hermon forlag

I løpet av natten greide jeg på en forunderlig måte å få opp min dør på isolatet og prøvde intenst å få opp dørene til de andre to jentenes celledører også, men uten hell. Vi hadde blitt strippet, så hvor kunne jeg ta veien uten klær en kald januernatt? Jeg ble derfor sittende i gangen og vente på morgenen. Rømningsforsøket førte til at jeg ble flyttet over i det kondemnerte kjellerisolatet på Granum som ikke hadde vært i bruk på over et år, så det var ikke akkurat sommervarmt der nede. Jeg fikk beholde klærne på, siden det var så kaldt. De ga meg en gummipotte og en madrass, men ikke noe teppe. Jeg lagde et veldig bråk nede i kjelleren, gummipotta kastet jeg opp i taket for

jeg visste systua lå rett over. Jeg var nærmest desperat og følte meg isolert fra hele omverdenen, jeg frøs, det var en forferdelig natt, kan jeg huske. Kvelden etter ble jeg flyttet opp i isolatet i andre etasje på hovedhuset; jeg hadde fått feber og vondt i halsen av den kalde kjelleren. Etter fjorten dagers isolat fikk jeg komme ut. Overlege Willey Olsson, Stortingets sosialkomité, Sosialdepartementet, uke- og dagspressen hadde kommet for å se på forholdene ved hjemmet. Sosialkomiteen uttalte at forholdene ved Bjerketun offentlige skole ikke var tilfredsstillende. De ba Sosialdepartementet om snarest mulig å ta de skritt som var nødvendige for å rette på forholdene.

Bjerketunsaken

I januar 1960 begynte avisene å skrive om Bjerketun, om de dårlige forholdene der og spesielt om den tvungne isolasjonen. Jeg husker godt psykologen på stedet, Gori Gunvald. Hun kjempet en kamp for oss jentene. Hun mente isolasjonene var skadelige og i mange tilfeller unødvendige, og at uansett måtte de gjennomføres på en mer human måte. For en ung jente var disse isolasjonene skremmende og nedbrytende. Senere har jeg lest at saken om Bjerketun var en av de mest omfattende debattene i norsk presse på denne tiden. Den 7. april 1960 ble Bjerketunsaken tatt opp til debatt i Stortinget. Det endte med at styren på stedet ble permittert, og en konsu-

lent fra Sosialdepartementet skulle fungere som styrer.

Det hører også med til historien at jeg klarte å rømme to ganger. Første gang var påsken i 1960, under en gudstjeneste i Tanum kirke i Bærum. Vi var glade for å komme utenfor gjerdet, så alle anledninger som bød seg, var kjærkomne. Jeg og en av jentene, Ruth, avtalte på forhånd at vi skulle stikke av etter gudstjenesten i kirken. Da alle var klare til å gå tilbake til Bjerketun, la vi på sprang over kirkegården og forbi alle gravsteinene, og ned i skogholtet hvor vi gjemte oss i et par timer. Senere klarte vi å komme oss ned til Oslo. Etter et par dager ble vi tatt, og det ble isolat som straff.

Etter å ha vært på Bjerketun en stund bød sjansen til å rømme seg på nytt, denne gangen var det jeg og Lajla Wenche som skulle bli med vaktmesteren til tannlegen i Sandvika. Idet vi var ferdige hos tannlegen og skulle inn i bilen, løp vi i hver vår retning. Vaktmesteren visste ikke hvem han skulle løpe etter og sto bare forfjamset tilbake. Vi haiket til Oslo, og jeg reiste hjem til mor og far på Bøler og skiftet klær. Jeg turte ikke være hjemme særlig lenge, siden det nok var det første stedet de ville begynne å lete etter meg. I sentrum oppsøkte vi igjen det gamle miljøet vi brukte å vanke i, og vi havnet i en leilighet hvor Ludvig, min framtidige ektemann, og hans fetter holdt til. Etter kort tid ble vi hentet opp av politiet og ført tilbake til Bjerketun.

Månedene på Bjerketun gikk, og alle detaljer fra oppholdet der står ikke helt klart for meg. En del er nok fortrent på grunn av vonde minner. En dag spurte overlegen om å få snakke med meg. Han virket veldig veik da vi snakket sammen, og lurte på om jeg hadde mulighet til å skaffe meg en jobb, på den måten skulle jeg få lov til å reise derfra. Jeg reiste inn til Oslo, og ved første forsøk fikk jeg jobb i en frisørsalong i Lille Grensen. Senere på dagen kunne jeg reise fornøyd tilbake til Bjerketun og fortelle at jeg hadde skaffet meg jobb. Mandag den 1. august 1960 pakket jeg sakene mine, etter nesten et år på Bjerketun, og jeg kunne flytte hjem til mine foreldre.

Sosialdepartementet ba om at det skulle settes i gang rettslig etterforskning rundt forholdene på Bjerketun. Undersøkelsene skulle foregå ved sorenskriveren i Vestre Bærum herredsrett, og retten ble satt i Sandvika i slutten av januar 1961. Personer med tilknytning til stedet ble innkalt for å forklare seg, men ingen av oss jentene som hadde vært på Bjerketun, ble innkalt til å vitne i saken.

Bjerketun ble omsider stengt i 1962. De fikk ikke drive mer, noe vi kan takke Stortinget og psykolog Gori Gunvald for. Det spilles inn en dokumentar i disse dager hvor jeg er med, sammen med noen av de andre jentene, og forteller om disse forholdene.

Erstatning fra Oslo kommune

I 2012 åpnet Oslo kommune opp for å søke om erstatning for barnehjemsbarn igjen, og barnebarnet mitt, Kai-Samuel, sa jeg burde søke. «Jeg skal hjelpe deg mormor», sa han. Cirka et halvt år etter søknaden var blitt sendt, fikk jeg bekreftelse på at de hadde mottatt søknaden min, og cirka et halvt år etter det igjen fikk jeg innvilget søknaden med høyeste erstatningssum. Erstatningen gjorde at jeg kunne kjøpe meg ny bil og ta med familien på reiser til USA, hvor vi har truffet mange fra slekten min. Noe godt kom det ut av Bjerketunoppholdet, selv om jeg skulle ha vært det foruten. Ingen barn burde komme inn under slike straffeforhold. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Privatarkiv etter Lise og Ludvig Karlsen*

Litteratur og trykte kilder

Lise Karlsen (2019): *Håpet er i Guds løfter*, Hermon forlag

Gori Gunvald (1967): *Bjerketun. Psykologens beretning om ti år (1952-1962) på en offentlig verneskole for unge piker*, Pax forlag, Oslo

Ane-Marie Hjelset (1980): *Historien om Bjerketun fra 1910 til 1978*. Rune forlag, Trondheim

Tekst: Willy Aagre, professor i pedagogikk ved Universitetet i Sørøst-Norge

Margrethe Munthe som forfatter og pedagog i Kristiania

Margrethe Munthe er et eksempel på en kvinnelig pedagog fra øvre samfunnslag med god pedagogisk utdanning etter datidens målstock, men som likevel valgte å arbeide det meste av sitt liv blant barn fra alle sosiale lag i hovedstadens kommunale skoler.

et som skilte Margrethe Munthe fra de fleste med lignende bakgrunn, var hennes evner til å sette ord på tekster til barns hverdagsopplevelser i skole, hjem og nærmiljø. Da hun ble hyllet av vår store reformpedagog Anna Sethne i forbindelse med 70-årsdagen sin i 1930, ga Sethne Munthe æren av å ha gjenopp-levet barnesangen i skolen. I denne artikkelen får vi et riss av Munthes rikholdige livsløp; hva hun utrettet, hvor hun bodde og arbeidet og hva hennes sangskatt betydde.

◀ **Margrethe Munthe i 1891**, tre år etter starten som lærerinne ved Vaterland skole. Foto: Ukjent/ Brukt i Noterat 2012 (Svenskt visarkiv)

« ...hver en vise som jeg synger, er en ode til min mor».

Margrethe Munthe (1860–1931) er sannsynligvis en av de få forfatterne for hundre år siden som svært mange av oss kjenner tekstene til. Ved siden av å skrive treffsikre sangtekster for barn til kjente melodier, sto hun også bak flere utgivelser innenfor eventyr-komediesjangeren. Enkelte av sangene hennes kjenner vi fra første til siste vers. Andre sanger kan vi noen strofer av, for eksempel «Hurra for deg som fyller ditt år», «Den gamle nissen satt så trist», «Vi har en tulle med øyne blå» eller «Å, tenk at Gråpus har fire små». Sangene lever fremdeles i beste velgående i barnehager og i skolestuer, selv om enkelte kritikere, med referanse til en sang som «Nei, nei, gutt» har prøvd å avfeie henne som en utdattert moralist. De som hevder dette, er nok ikke klar over at det ikke er mer enn tjue av de 140 sangtekstene hun skrev, som i ettertid kan karakteriseres som moraliserende eller formanende.

Hvem var så denne pioneren blant barnesangskrivere? Hva slags bakgrunn hadde hun? Hvorfor slo hun så kraftig gjennom i debutåret 1905? Hvilke samfunnsmessige forutsetninger lå til rette for at en tekstforfatter som henne skulle få en så dominerende rolle i barnekulturen? For å kunne svare på noe av dette må vi se nærmere på hva slags oppvekst hun hadde, hvordan utdanningsmulighetene for kvinner

vokste fram på slutten av 1800-tallet og på betydningen av den kraftige skoleutbyggingen i Kristiania. Vi må også se på hvordan kvinnebevegelsen indirekte bidro til å skape en ny kvinnestyrte litterære offentlighet, en offentlighet som bidro til å åpne opp nye arenaer for skrivende kvinner.

Barndom

Faren til Margrethe, Christopher Pavels Munthe (1816–1884) var distriktslege i Østerdalen, og familien bodde på gården Alfheim et par kilometer øst for Elverum. Munthe og hans unge kone Christine Margrethe Pavels Aabel (1827–1887) fikk til sammen fjorten barn mellom 1845 og 1870, og Margrethe var den niende i denne rekka. I hjemmet var det et rikt oppvekstmiljø med mange nabobarn i nærheten og en rekke tjenestefolk som hjalp til med gårdsdrift og husholdning. I skumringstimen hendte det ikke sjelden at faren leste høyt for barna. Morens sangglede lyste opp i stuen. Margrethe skrev i et slags selvportrett i verseform hun publiserte i 1913, at «hver en vise som jeg synger, er en ode til min mor».

I et intervju med Morgenposten i 1922 fortalte Margrethe at hun i barndommen fikk et stort utfoldelsesrom for sin kreativitet. Blant annet laget hun sin første barnekomedie

▲ **Moren til Margrethe Munthe vokste opp i Sogndal.** Bildet er tatt i 1917 og viser Margrethe sammen med treårige Mathilde, kalt Tilli. Mathilde er barnebarn til maleren Ludvig Munthe (1841 – 1896), en tremenning av Margrethe. I privat eie, Arnt Chr. Munthe

som 13-14-åring og fikk den «opført i spisestuen i vort hjem i Elverum». Hun fortalte videre at hun både var «forfatter, direktør, instruktør, regissør, sufflør, frisør og pyntekone».

Fire av de seks gjenlevende Munthe-søsknene er samlet på Kolbotn omkring 1920. Margrethe er nummer tre fra venstre. Yngstebroren Alf (født 1870) til venstre, deretter Petra (født 1867). Ludvig (født 1856) til høyre. I privat eie, Elise Marie (Lise) Munthe

Det var nok i disse gode oppvekstkår-ene at Margrethe Munthe la mye av grunnlaget for sin senere karriere som forfatter av eventyrkomedier, en side ved hennes forfatterskap som er lite kjent i dag, til tross for at flere av stykkene ble iscenesatt landet rundt av lokale amatørteatre og halvprofesjonelle teaterensembler, både mens hun levde og etter hennes død.

Det var mange kunstneriske aner i Munthe- og Aabel-familiene. En onkel av henne var kunstner og kartograf. Mest kjent var broren Gerhard Munthe, en meget markant skikkelse i norsk kunsthiv gjennom flere tiår. På morsiden var det både diktere, sangskrivere og skuespillere, for eksempel fetterne Vilhelm Dybwad, som var vise- og revyforfatter, og scenekunstneren Hauk Aabel, faren til skuespilleren og danseren Per Aabel.

Utdanning og yrkesliv

I siste halvdel av 1800-tallet var det i embetsfamilier som Munthes først og fremst sønnene som skulle opp og fram. Flere av brødrene til Margrethe står omtalt som markante personligheter innenfor forretnings- og næringsliv, i det militære hierarkiet eller, som allerede nevnt, i kunstverdenen. Margrethe var den første av døtrene i familien som fikk middel-skoleeksamen, og i 1883 tok hun den høyeste pedagogiske utdanningen som norske kvinner kunne oppnå på denne tiden, lærerinneeksamen av høyere grad ved Hartvig Nissens pikeskole i Kristiania. Dette var i en periode der kvinner ennå ikke hadde fått adgang til lærerseminariene.

Da hun siden fikk sin første stilling i det offentlige skoleverket, på Vaterland skole i Kristiania i 1888, hadde hun en betydelig bedre utdan-

ning enn de fleste mannlige kollegaene. Munthe var skolert i både engelsk, tysk og fransk. Flere av lærerne hun hadde hatt på Nissen var blant de fremste i landet på sine kunnskapsfelt. Av disse kan jeg nevne filologen Hartvig Lassen (1824–1897), kjent for sitt inngående kjennskap til Wergelands diktning, og musikk-læreren Johan Didrik Behrens (1820–1890), en markant kordirigent og -arrangør i Kristianias musikkkliv.

I det sosialt belastede Vaterland-området arbeidet Munthe i fjorten år, fram til 1902, men ennå uten at noe av det hun siden er blitt kjent for, var kommet fram i lyset. Det var først etter overgangen til Bolteløkka skole at ting begynte å skje. Det var da hennes særegne evner til å dikte fram gjenkjennelige hendelser i barns verden begynte å bryte fram. I løpet av årene hun hadde full stilling på Bolteløkka skole, fra 1902 til 1920, ga hun ut hele fem sangsamlinger, et titalls enkeltstående sanger og tre eventyrkomedier. Etter at hun ble pensjonist i 1920, reiste hun til Italia og var der i flere perioder. En frukt av disse oppholdene var den første norske oversettelsen av Collodis eventyr om Pinocchio.

Gjennombrudd og kjendisstatus

Det var flere forhold som bidro til det store gjennombruddet i mars 1905. Den første sangsamlingen på tjue sanger hadde med sanger som «Tulla» og «17de mai er vi så glad i». «Tulla» lånte melodi fra sangen til Ole Vigs nasjonallyriske «Blant alle lande» og fungerte dermed indirekte som en slags metafor for den unge nasjonens kamp for selvstendighet. Munthes tekst om «Tulla» kom på forsiden av flere aviser, blant annet Dagbladet og Gjengangeren i Horten. Hyllesten til barnas feirende glede i «17de mai er vi så glad i», kunne også bli tolket som et innlegg for nasjonal frigjøring og unionsoppløsning, ironisk nok til en melodi som bygger på en polska fra Norrland i Sverige.

Hun laget også tre frittstående sanger for å hylle den nye kongefamilien. Inspirert av synet av toåringeren Olav ved ilandstigningen på Vippegangen en tåkefylt novemberdag i 1905, laget hun «Vi synger for vor prins», finurlig nok bygget over den danske melodien «Den gang vi dro afsted» som var laget for å oppildne de danske soldatene i krigen mot tyskerne i 1848. Vi kan se for oss Margrethe Munthe som synger denne sangen vendt mot slottsbalkongen 17. mai 1906, i spissen for elevene ved Bolteløkka skole. Denne sangen gjorde såpass sterkt inntrykk at selv den sosialistiske sangboka *Ny norsk sang- og visebok* tok den med da den ble utgitt i 1907, sammen med sanger som «Internasjonalen».

Margrethe Munthe fulgte opp med en ny sangsamling i 1907. Også her kom det sterke bidrag til den nye norske sangskatten, for eksempel «Å, tenk at Gråpus har fire små» og «Å, jeg strever så med mine små du». Fra da av ble Munthe et etablert begrep i skolenorge, også godt hjulpet av teater- og musikerkretser, siden

▲ **Margrethe da hun sto på toppen av sin karriere**, både som anerkjent lærer med sans for praktisk-estetiske fag og som folkekjær forfatter av eventyrkomedier og barnesanger. En mer ukjent side ved henne, er at hun også komponerte to sanger, utgitt i 1913. Foto: Ukjent/Brukt i Noterat 2012 (Svenskt visarkiv)

1. Vaterlands skole ble innviet i 1873 og var allmueskole fram til 1889 og deretter folkeskole til nedleggelsen i 1932. Da Margrethe Munthe arbeidet der, var elevtallet på 1500 og det var plass til 40 elever i hver klasse. Skolen var i hele perioden delt i rene gutte- og jenteklasser. Etter 1932 ble skolen brukt som framhaldskole. Foto fra 1935: Oslo Museum OB.F11522c

2. Skolegården på Vaterland hadde huskestativ, et sjeldent syn i hovedstadens folkeskoler på den tiden bildet ble tatt, i 1925. Foto: Oslo byarkiv A-20145/Ua/0004/070

pianonotene med hennes sanger gikk i store opplag over hele landet og sikkert bidro til at mange barn fra de bedrestilte hjemmene lærte seg å traktere pianoet. Skuespilleren Elisa Dybwad bidro også til populariteten ved å holde en rekke forestillinger med munthesanger, som hun framførte til pianoakkompagnement over hele landet.

Hvordan Munthes sanger ble mottatt i samtiden, vitner den følgende beskrivelsen om, skrevet av signaturen G.W. og publisert i Urd den 12. september 1908 under overskriften «Barnets paradis»: «Det er en sand fryd at høre og se de smaa i skole og hjem synge Margrethe Munthes barnesange.

Her er barna med. De forstaar, hvad de synger. Med sin barnefantasi ser de det. For det er sagt saa naturligt og liketilt. Akkurat som barn selv snakker.»

Et annet tidsvitne skrev dette (Urd, 27. januar 1906): «Disse barne-sange synges paa alle Byens Folkeskoler. En Dag i Vaar besøkte jeg Grønlands Asyl, hvor de smaa sang for mig, blant andet nogle av Margrethe Munthes Sange. Ja, man skulde hørt og set dem synge 'Tulla'!»

Hva bidro til Munthes suksess?

Det er flere forhold som var på Munthes side før gjennombruddet. Ellen Key hadde nettopp kommet ut med det monumentale verket «Barnets århundre»

og rettet i denne teksten oppmerksomheten mot viktige betingelser for en god oppvekst og en god barndom. Det var nettopp gitt ut flere bøker om traderte sangleker, blant annet av en lærerinne ved Bjølsen skole, Nora Kobberstad. Hennes sang- og bevegelsesleker bidro til større oppmerksomhet omkring den betydningen som rim, regler og vekselsanger hadde i barnekulturen. Lagertha Broch fra Horten ga ut sin første barnekomedie i 1903, to år før Munthe debuterte med sin første sangsamling.

Kvinne- og familiebladet Urd var også med på å gjøre offentligheten mer oppmerksom på barnekulturens betydning, ved siden av sin gode dek-

ning av kunst-, litteratur- og teaterstoff for øvrig. Mange kvinnelige forfattere startet sin karriere som skribenter i dette bladet. Siden Urd ble så populær i brede kvinnekretser, bidro dette også til at bladet ble et viktig annonseorgan for forlagene, noe som Cappelen-forfatteren Margrethe Munthe hadde stor fordel av. Urd var også tidlig ute med å lage en reportasje om Munthe på forsiden, der leserne også får vite hvordan hun tester ut sine første sangutkast med barn og får deres mening om sangene før hun enten forkaster dem eller bearbejder dem videre.

En annen fordelaktig ting var at kvinnene styrket sin innflytelse i lærerstanden, ikke minst i hovedstaden.

▲ **Bolteløkkens skole**, som var det opprinnelige navnet, ble innviet i 1898. Margrethe Munthe begynte der i 1902. Den øvre delen av skolegården var forbeholdt jentene. På denne siden av bygget ligger en festsal med en byste av Margrethe Munthe. Margrethes svoger, Holm Hansen Munthe (1848 – 1898), var skolens arkitekt. Han tegnet også Frognerseteren restaurant. Foto: Anders B. Wilse 1915, Oslo Museum OB.Y2077

Ved århundreskiftet var det nesten tre ganger så mange kvinnelige pedagoger som mannlige. Ingen norske lokallag av pedagogiske foreninger hadde så mange medlemmer som Kristiania lærerinneforening. Den økende kvinnelige innflytelsen ble etter hvert så truende for det mannlige

flertallet i lærerorganisasjonen at det førte til splittelse i Norges lærerforening i 1911, og etableringen av Norges lærerinneforbund året etter. Forbundets nystartede organ Lærerindernes Blad, siden Vår skole, ble nok et viktig organ som formidlet omtaler av og annonser om Munthes nye utgivelser. Det var nok blant lærerinnene at sansen for Munthes sanger var størst, også fordi det nesten utelukkende var kvinner som hadde det pedagogiske ansvaret de første årene. Nå hadde de fått tilgang på en rekke sanger som barna umiddelbart likte, og som alle foreldrene kjente melodiene til fra før.

En pedagogisk lederskikkelse, som satte særlig stor pris på sangene, var skolelederen Anna Sethne. Sethne så at mange av de sangene som Munthe skrev, egnet seg godt i sammenheng med en mer erfarings- og opplevelsesorientert pedagogikk, særlig innenfor et tverrfaglig område som heimstadlære. Flere av Munthes sanger handler om samfunns- og naturforhold, om yrkesliv, dyreliv og friluftsliv. Sethne anbefalte i sin bok *Hjemstedslære* fjorten av Munthes sanger som særlig egnet til bruk i dette nye faget.

Munthes sangsamling *Saa leker vi litt: sang- og gymnastikkleker* hadde mange moderne pedagogiske

elementer i seg. Den bidro også til å utvikle gymnastikkfaget i en klart mer barnevennlig retning. Fra denne samlingen plukket for eksempel Norges kommunistiske ungdomsforbund ut sangen «Syver sager ved» til *Kommunistisk sangbok* (1922). Dette er en slags arbeidssang for barn med rytmiske bevegelser til, godt i tråd med den virksomhetstenkningen som preget sosialistisk orientert pedagogikk. Ellers var munthesanger representert i de to dominerende sangverkene for folkeskolen, Mads Bergs *Skolens sangbok* og Edvard Gunnengs *Metodisk sangbok for skolen*. «Alle» sangbokredaktører ville ha en eller flere munthesanger på innholdslista.

Munthes ettermæle

Munthe var først og fremst en individualist og lite aktiv i organisasjoner. Ingenting tyder på at hun involverte seg i den nye kvinnebevegelsen eller i lærerorganisasjonene. Et unntak fra denne tilbakeholdenheten er at hun takket ja da Anna Rogstad, leder av Kristiania lærerinneforening, senvintren 1901 inviterte henne til å holde et foredrag for en stor forsamling av kvinnelige kolleger. På møtet fortalte hun om sine positive inntrykk fra en studietur til England og Skottland i år 1900. Foredraget ble publisert i Norsk skoletidende 14. september 1901, og

ga uttrykk for ganske skarp kritikk av den tradisjonelle måten som tegneundervisningen ble organisert på i Norge. I Storbritannia hadde hun sett en mye mer tverrfaglig og levende bruk av tegnefaget, og undervisningsformer som i sterkere grad appellerte til barnenaturen. Foredraget viser Munthes tidlige interesse for å gi barn større utfoldelsesrom i de estetiske fagene. Denne sansen kom ikke minst til uttrykk i Munthes utgivelse fra 1911, *Saa leker vi lidt: sang- og gymnastikkleker*, der bevegelse, dans og musikk integreres. Munthe satte også opp teaterforestillinger på Bolteløkka skole basert på egne eventyrkomedier. Her ble elevene involvert både som skuespillere, opplesere, scenearbeidere, dekoratører og korsangere.

Et interessant spor etter Munthes innsats i de praktisk-estetiske fagene kom fram da en tidligere elev ved Vaterland skole, Hedvig Vassel, utga boka *Slik var det en gang: en gammel Christiniapike minnes* i 1974. Forfatteren skrev at det var Munthe som vekket hennes interesse for tegning og maling. Vassel beskriver Munthes undervisning på denne måten: «Hun holdt seg ikke til tegnepensum med kopiering etter kjedelige plansjer, men lot oss tegne fritt etter fantasien. Hun hadde sogar farver med seg hjemmefra, som jeg fikk låne.»

◀ **Margrethe Munthe.**

Fotograf ukjent

Sangene til Margrethe Munthe er innspilt av en rekke artister, helt fram til i dag. Hennes egne bøker har til sammen blitt solgt i mer enn 100 000 eksemplarer.

De lette pianoarrangementene til Gustav Fredrik Lange bidro sterkt til bringe Munthes sanger ut i de tusen hjem.

▲ **Fra Vaterlands bru mot Hausmanns bru i 1896.** Dette var nærmiljøer som de fattige elevene på Vaterland skole vokste opp i. At det også var et spennende miljø, er godt beskrevet i Tilla Valstads bok *Et år i Vaterland* (1925). Foto: Theodor Kielland-Torkildsen, Oslo Museum OB.F03190A

Litt om Margrethe Munthes daglige liv

Etter nå å ha blitt bedre kjent med mangfoldige Munthes pedagogiske virke, er det på tide å bli mer kjent med andre sider ved hennes liv. Familien sto i alle årene sentralt for henne. De fleste i søskenflokket hennes bodde i Kristiania, og mange av disse stiftet familier og fikk flere barn. I årene mens hun arbeidet ved Vaterland skole bodde hun først i Cort Adelers gate 18, dernest i Incognitogaten 33 og Dronningens gate 23, før hun flyttet inn i det staselige nybygget som ble reist i Professor Dahls gate 21 B i 1894. Der bodde både lillesøsteren Petra, som også var lærerinne i folkeskolen, og den eldre

broren, forretningsmannen Ludvig. Begge disse var barnløse. Margrethe bodde en kort tid på denne adressen etter å ha begynt på Bolteløkka skole i 1902. De ni årene i Professor Dahls ble den lengst sammenhengende botiden på en og samme adresse som Margrethe Munthe fikk oppleve i løpet av årene i Kristiania og Oslo. Etter dette bodde hun i ulike leiligheter i nærliggende områder, på adresser som Bogstadveien 52, Valkyriegaten 2 og Majorstueveien 33. Overgangen til den siste adressen markerte avslutningen av et 25-årig samboerskap med søsteren Petra, som fortsatte å bo i Valkyriegata, ikke langt unna arbeidsplassen sin ved Majorstua skole. Margrethe var da blitt 53 år gammel

og for første gang i sitt liv bodde hun alene uten søsken. Dette fortsatte hun med livet ut. Sine siste år som lærerinne ved Bolteløkka skole bodde hun ved Stensparken på Fagerborg, henholdsvis i Lyder Sagens gate 22 og Fastings gate 2.

Som pensjonist bodde hun på flere pensjonater i Italia, blant annet i Palermo, Siena, Genova og Venezia, travelt opptatt med å oversette Pinocchio til norsk. I 1926 flyttet hun inn i Kvindernes Boligselskab, et boligfelleskap i Thereses gate 35B som var blitt reist etter initiativ av Norges første kvinnelige høyesterettsadvokat, Elise Sem. For Margrethe betydde det at hun var blitt selveier for første gang i sitt liv.

▲ **Rundt Bolteløkka med Bolteløkka skole i bakgrunnen.**
Foto fra 1918, Oslo Museum OB.F12299c

Livet tett på barn ble en viktig del av Margrethe Munthes liv. I de selvbiografisk inspirerte versene hun skrev i 1913 kommer dette fram, kanskje som kontrast til noe melankolsk i henne selv (Aagre, 2010, s. 14):

*Faktum er, at jeg fik trave landeveien
med et læss som var tungt at trække paa.
Ja, det hendte, at det skuret under meien,
men saa hjalp det mig at skyve på de smaa.
Naar de saa paa mig med øine store, blanke,
naar de krevet svar på mangelyslett tanke,
naar de tænkte sig og ventet sig saa meget,
ja – saa maatte man jo glemme alt sitt eget.*

Litteratur og trykte kilder

Berg, Mads (1916): *Skolens sangbok. Anden utgave.* Kristiania: Aschehoug.

Collodi, Carlo (1921): *Pinocchio og hans forunderlige eventyr.* Norsk utgave oversatt av Margrethe Munthe. Kristiania: Steenske forlag.

Gunneng, Edvard (1922): *Metodisk sangbok for skolen.* Kristiania: Cappelen.

G.W. (1908): «Barnets paradis». I: *Urd* 12.09.1908

Munthe, Margrethe (1901): «Tegneundervisningen i England og Skotland.» Basert på et foredrag holdt for Kristiania lærerindeforening 18.3. 1901. I: *Norsk skoletidende* nr. 37 1901

Munthe, Margrethe (1905): *Kom skal vi synge! Barnesanger.* Kristiania: Cappelen.

Munthe, Margrethe (1906): *Vi synger for vor prins.* Kristiania: Cappelen.

Munthe, Margrethe (1907): *Kom skal vi synge! 2. samling.* Kristiania: Cappelen.

Munthe, Margrethe (1911): *Saa leker vi litt: sang- og gymnastikleker.* Kristiania: Cappelen.

Munthe, Margrethe (1918): *Kom skal vi synge! 3. samling.* Kristiania: Cappelen.

Norges kommunistiske ungdomsforbund (1922): *Kommunistisk sangbok.* Kristiania: Norges kommunistiske ungdomsforbunds forlag.

Sethne, Anna (1928): *Hjemstedslære: håndbok for lærere.* Oslo: Cappelen.

Urd (1906): «Margrethe Munthe». Portrettartikkel. I: *Urd* 27.01.1906

Vassel, Hedvig (1974): *Slik var det en gang: en gammel Christiniapike minnes.* Oslo: Cappelen.

V.N. (1907): *Ny norsk sang- og visebog.* Kristiania: Kühnholdt.

Aagre, Willy (2010): *Hurra for deg, Margrethe Munthe: Sanger, liv og samtid.* Kristiansand: Høyskoleforlaget

Anna Sethne

– Minner om en dame med tæl

Min oldemor Anna Sethne (1872–1961) var en av Norges fremste pedagoger – og hun er dessuten min heltinne! For det er ikke mange kvinner i denne byen som har en gate og et hus oppkalt etter seg, er avbildet på veggen i Oslo rådhus, står på sokkel to steder i byen og dessuten har fått et «blått skilt» til sin ære.

Hele familien samlet rundt kjøkkenbordet ca. 1914. Fra venstre Magne, Anna med minstebarnet Anne-Kine, Torbjørg, Annas mor Maren Helen, Hans og Johan. Foto i privat eie.

Dette er likevel historien om mennesket bak posisjonen. For hvordan greide hun det egentlig – i en tid da kvinner helst ikke skulle ha lønnet arbeid etter at de giftet seg – å ha mann og fire barn, full jobb som lærer og etter hvert som overlærer, være redaktør i mer enn tretti år for bladet *Vår skole* som utkom ukentlig, skrive lærebøker, holde foredrag, drive utredningsarbeid og delta i samfunnsdebatt og i skolepolitikk; i tillegg til at hun holdt et åpent og gjestfritt hjem, både for familien og for norske og internasjonale forbindelser.

Pedagogikk-professor Willy Aagre utga i 2016 boken *Folkeopplyseren – Anna Sethne og reformpedagogikken*. Her hentet han frem mye og for meg ukjent stoff om Annas bakgrunn, men viktigst var kanskje at han presenterte den såkalte reformpedagogikken som moderniserte norsk skole, samtidig som han stilte oldemors og hennes medspilleres betydning i relieff. Boken anbefales på det varmeste for dem som vil vite mer om det som Anna kalte «nyskolen». For om du lurer på hvordan skolebibliotek, elev-gruppearbeid, fargestifter og fargekritt, skoleavis og seksualunder-

visning kom inn i norsk skole, så finner du svaret hos Aagre.

For meg ble lesningen dessuten til et spennende gjen møte med oldemor. Hun døde da jeg var seks år, men mor og jeg (mine foreldre var skilt) var hos henne en gang i uken på middag. I ettertid har jeg skjönt at Anna, gjennom min mor som også var lærer, dermed kunne holde seg oppdatert om skolespørsmål lenge etter at hun var blitt pensjonist. Det var gjennom mor

som jeg i voksen alder først ble kjent med reformpedagogikken, tilskyndet av at jeg etter hvert arvet Annas bibliotek med pedagogisk faglitteratur.

Aagres arbeid med boken førte dessuten til at jeg, som familiens «arkivar», ble sporet til å foreta dypdykk i Sethne-familiens mangslungne arkivalia. For Annas eldste sønn, altså min bestefar Magne, hadde samlet systematisk på gamle postkort og brev, og ikke minst på avisomtalen

◀ **Familiebilde fra 1926.** Dette var fire år etter at datteren Torbjørg døde og hun er montert inn helt til høyre i bildet. Innmontering av avdøde var ikke uvanlig den gangen. Bare da kunne familien fremstå som komplett. Fra venstre Anna, Hans, Johan, Anne-Kine og Magne. Foto i privat eie.

i forbindelse med hennes død, samt «gravskriftet» som da ble utgitt som særtrykk av *Vår skole*. Og så alle sangene da, skrevet av familiemedlemmer og gjerne samlet i hefter, for avsyn-
ging under slektens store begivenheter. Materialet ga inspirasjon til å finne ut mer om hva som drev Anna til å utrette så mye; kort sagt til å søke etter skolereformatorens menneskelige kvaliteter.

En livslang driver

I utgangspunktet var det klart at oldemor må ha vært en skikkelig «kriger» som over lang tid og ikke sjelden i motvind kunne kjempe for det hun mente var viktig og riktig – hun var «a girl with a mission». Og det hele startet med at hun som fattigjente fra Drammen fikk sjansen til å komme seg frem – og som siden aldri glemte hvor hun kom fra. For bekjempelse av sosial urettferdighet og klasseforskjeller, som stort sett bare ga muligheten til de få utvalgte, ble for henne en livslang driver.

Annas foreldre, Maren Helene (født Ødeskog) og Thomas Niklas Johannessen ble tidlig skilt, noe som var stigmatiserende på 1800-tallet, da antallet skilsmissen på landsbasis ikke var mer enn rundt 40 per år. Faren var maskinist og opprinnelig fra en gotlandsk steinhuggerslekt, og etter hvert

flyttet han tilbake til Sverige og etablerte seg med ny familie – kontakten med datteren Anna i Norge ble brutt. Visstnok skyldtes skilsmissen delvis at Maren Helene ikke ville være med til Sverige – og dessuten skal ektefellene ha vært godt over gjennomsnittet viljesterke! Maren Helene kom egentlig fra en gård i Sande i Vestfold, og sammen med datteren hadde hun god kontakt med familien på Ødeskog/Ødeskaug. Likevel valgte hun å bo i Drammen også etter skilsmissen, og der livnærte hun seg ved å vaske og sy for andre, slik det gjerne var for enslige mødre.

Snart gikk Anna sammen med de andre arbeiderungene på byens syv-årige folkeskole. Deretter ble man konfirmert – og så var det ut for å søke tjeneste. Noe offentlig tilbud om videregående skole fantes ikke på 1880-tallet, så den skoleflinke Anna hadde få muligheter til videreutdanning. Men så ble det likevel en råd! Med sine kunnskaper ved konfirmasjons-overhøringen gjorde Anna og hennes venninne Anna Andersen, datter av en høvleriarbeider, et sterkt

Avisutklipp fra Morgenposten
26.9.1952 fra avdukingen av Emil Lies byste av Anna på Sagene skole.
Anna med sin usedvanlig lite kledelige hatt er innfelt sammen med bysten.

Reformpedagogikken aktiviserte barna i å gjøre historieundervisningen levende. Her scenebilde fra spillet om «Birkebeinerne og Håkon Håkonsen som liten gutt» av Haldis Ziener. Skjoldene er malt og hjelmene laget av barna selv. Illustrasjon fra *Vår skole*, ukjent nummer.

inntrykk på stedets residerende kapellan Christoffer Knudsen. Han hadde selv arbeidet seg opp fra enkle kår og var nå, i tillegg til å skjøtte prestekallet, en aktet Høyre-politiker som med tiden ble landets første kirke- og undervisningsminister. Sammen med en annen brav borger som også kom fra små kår, nemlig bryggerieier Poul Lauritz Aass (ja, Aass bryggeri eksisterer fortsatt), sørget Knudsen for at de to jentene ble tatt opp som «hospitanter» ved Frøknene Wulfsbergs og Bordos privatskole i Drammen.

Den gang ble elever som hadde evner til det, og ikke minst en tilstrekkelig økonomi, etter tredje klasse flyttet over fra folkeskolen eller en privat forberedelsesskole til de private,

seksårige middelskolene. De to hospitantene begynte nå i femte middel-skoleklasse etter å ha gått ut av folkeskolens syvendeklasse. Der var det flere fag som de to ikke hadde fått innføring i, noe som blant annet gjaldt språkfag.

Dermed fikk ikke de to jentene noen avgangseksamen med full fagkrets, og oldemor glemte aldri mobbingen fordi hun ikke hadde engelsk. I det hele tatt ble den første tiden på privatskole en på alle vis betinget sosial suksess, for de to arbeiderjentene ble ikke riktig tatt inn i «den borgerlige varmen». Men dette endret seg da Anna ble venn med brygger Aass' to døtre – først med Laura og deretter med Selma. Dermed kom

Anna inn i det hun opplevde som en usnobbet familie, og vennskapet med de to søstrene varte ved. Laura var blant annet fadder da Annas yngste barn ble døpt i 1914.

Bakgrunnen preget kampsakene

Jentenes to velgjørere, som ikke hadde glemt sin bakgrunn, bidro deretter til at Anna kunne utdanne seg til lærerinne, som det den gang het. Og i Kristiania kom hun inn på den offentlige lærerskolen, rett etter at kvinner først i 1890 hadde fått adgang takket være ikke minst Anna Rogstad, som var blant datidens store skolereformatorer. Men det var altså en kapellans og en bryggers velvilje som ga Anna en sjanse som få arbeiderbarn den gang

ble forunt. Ikke rart at offentlig og gratis videregående skole ble en av hennes store kampsaker, som det riktignok tok flere tiår å realisere. Enhetsskolen er betegnelsen på dette norske skolesystemet av 1936 og som Anna var sterkt med på å kjempe frem. I mer generell betydning brukes betegnelsen om ordninger som legger vekt på god og likeartet undervisning for alle barn, slik at de dermed gis de samme mulighetene. Dette i motsetning til skolesystemer som gir et tilsvarende utdanning bare til privilegerte elevgrupper. Videre assosieres betegnelsen enhetsskole med den sosialdemokratiske skolepolitikken fra 1950-tallet av, og som munnet ut i etableringen av én videregående skole for alle, gjennom ungdomsskolens innføring i 1969.

Etter utdannelsen jobbet Anna de første årene som lærer i barndomsbyen Drammen, og nå ble det en æres-sak for henne å betale tilbake det som herrene Knudsen og Aass hadde lånt henne. På denne tiden traff hun også han som skulle bli min oldefar, læreren Johan Sethne (født 1867) fra Kolbu på Toten, og da Anna etter hvert fikk jobb i Kristiania fulgte Johan etter. De giftet seg i 1899, og den som flyttet sammen med de nygifte var Annas mor – mor og datter hadde trolig bodd sammen allerede mens datteren gikk på lærer-

skolen. Moren insisterte nå på at det måtte være orden i sysakene, og dermed inngikk hun en skriftlig avtale med sin svigersønn om at hun ville flytte ut dersom han ikke fant seg til rette med svigermor i huset.

Det viste seg likevel å bli en vellykket ordning, idet Maren Helene representere en kraft i den praktiske hverdagens mange gjøremål, ikke minst etter hvert som barna meldte sin ankomst – Torbjørg i 1900, Magne i 1902, Hans i 1904 og attpåklatten Anne-Kine (egentlig Anna Cathrine) så sent som i 1914. Knappe to år senere døde Maren Helene, og deretter falt det nok mer av huslige plikter på barna – det skal vi komme tilbake til!

Den enestående Maren Helene var steil på et punkt, nemlig at Anna ikke skulle ha kontakt med sin far, noe som kanskje ble en sorg for datteren. Han døde i 1922, for øvrig samme år som Anna og Johan mistet sin eldste datter i tuberkulose. Vår families pedagogiske gener kan kanskje delvis skyldes den svenske familiegrenen, for i Gotland-slekten fantes klokke og kirkesangere som fungerte som lærere i bygda.

I skyggen av sin kone

Både nasjonalt og internasjonalt ble Anna med årene en kjent pedagog, og etter hvert en nokså fetert kvinne.

Men samfunnstoppene var den gang som nå stort sett menn, så hvordan var det for Johan å nærmest leve i skyggen av sin kone? Han døde i 1946 og i min fortelling om Anna kan han lett fremstå som en skygge, noe som langt på vei skyldes at ingen nålevende familiemedlem husker ham. Men en ting er sikkert, Anna hadde aldri kunnet gjøre karriere uten en forståelsesfull og støttende mann. Dessuten hadde begge ektefellene en glødende interesse for pedagogikk og inngikk i de samme faglige kretser. Men der Anna ideologisk tilhørte arbeiderbevegelsen, soknet Johan til Frisinnede Venstre. Meningsutvekslingen har sikkert vært betydelig rundt middagsbordet, og min mor har fortalt at de felles søndagsmiddagene ofte medførte heftige diskusjoner, men at alle gikk hjem i godt humør og var enige om at det hadde vært en hyggelig søndag.

Som lærer markerte også Johan seg og bidro blant annet i bladet *Vår Skole*. Han ble også utnevnt til både sløyd- og gymnastikkinspektør i hovedstaden og bidro sterkt til å revolusjonere skolens gymnastikkundervisning – ut med militær eksersis og linjegym og inn med friidrett, dans og svømming. Skolens årvisse friidrettsstevner/-dager ble initiert fra hovedstaden og arnestedet var Dælenengas

***Glimt fra lærerværelset med Anna og to kolleger.** Rommet er hyggelig innredet, men vi ser at dette er et hverdagsbilde fordi flere oppslag er slått tilfeldig opp på veggen. Foto i privat eie.*

idrettsplass på Grünerløkka – det første friidrettsanlegget spesielt utformet til dette formålet. Det var heller ikke tilfeldig at det ble anlagt i et arbeiderstrøk ved Freia fabrikker.

Dessverre blir nå dette idrettsanlegget revet, og dermed forsvinner nok et viktige spor etter norsk gymnastikk- og idrettshistorie. Andre personer som sto sentralt i prosjektet var byens første skoleoverlege Carl Schiøtz (han med skolefrokosten) og byarkitekt Harald Aars. Oppføringen av Dælenenga og innføringen av det nye idrettsregimet knyttet an til ny forskning om betydningen av hygiene, fysisk fostring og riktig kosthold for barn.

Johan utgjorde dessuten et kraftsentrum i Norges Livredningsforbund, som gjennom mange år organiserte

svømmeundervisning over hele landet basert på et opplæringsprogram beregnet på ambulerende kurser – utarbeidet av nettopp min oldefar. Etter hvert reiste han sammen med sin sønn, altså min bestefar Magne, rundt langs kysten i mang en sommerferie for å lære barn og voksne å svømme. Det er i det hele tatt fristende en gang å kunne skrive en artikkel om Johan!

Uansett var mine oldeforeldre et av tidens radarpar, noe som ikke minst viste seg ved utvidelsen av Sagene skole i 1926, altså etter at Anna i 1919 var blitt skolens overlærer. Den nye bygningsdelen virkeliggjør nemlig «nyskolens» idealer om et vakkert, hyggelig, inspirerende og moderne læringsmiljø. Som første norske skole fikk den egen svømmehall, og her har

nok Johan hatt betydelig innflytelse, i tillegg til byarkitekt Harald Aars som sto for byggets utforming.

Skolens innvendige utsmykning består av malte, rent dekorative elementer foruten innslag som norgeskart på veggen i trapperommet og kompassroser i taket. Arbeidet ble utført etter forlegg av Carsten Lien som var den ledende designlæreren ved Statens håndverks- og kunstindustriskole. Den eksterne fasadeutsmykningen består av barnefigurer utført av professor Wilhelm Rasmussen ved Statens kunstakademi; ved siden av Gustav Vigeland ble han ansett som tidens ledende billedhugger.

Heimstadlæren

Blant oldemors kampsaker for organisering av «nyskolen», sto heimstadlæren sentralt. Her skulle elevene gis kunnskaper om sitt nærmiljø slik at de i en dypere forstand fant seg til rette – i både hjem, skole og samfunn. Og uansett hva man skulle motta av kunnskap, enn si formidle, var det en forutsetning at skolemiljøet ble opplevd som et sted hvor det var trivelig å være. Av gamle interiørfotografier fra Sagene skole ser vi at eksempelvis lærerværelsene hadde pene tapeter og ditto møbler foruten grønne planter. I korridorenes monterte ble skolens samlinger eksponert, og elevene fikk en hyggelig levestue som inviterte til boklig fordypelse. Den ble til i samarbeid med Deichmanske bibliotek og utgjør starten på de norske skolebibliotekene. Ikke rart at Sagene skole var ansett som en foregangsskole som ble besøkt av pedagoger fra nær sagt hele verden.

Det er nærliggende å anta at maleren Henrik Sørensen var pådriveren for både bruken av billedkunst og for andre miljøinnslag. I tillegg til sitt kunstneriske virke var han en nettverksbygger av rang, som ikke tok et nei for et nei når han støttet en sak. Og han sto Sethne-familien nær og deltok ved alle merkedager; selv husker jeg ham fra første

juledagsfrokostene hos mine besteforeldre. Men hvordan hadde egentlig vår familie kommet «Søren» så nær? I tillegg til hans medfødte evne til å komme i kontakt med innflytelsesrike personer på nær sagt alle samfunnsområder, var trolig nøkkelen bryggerifamilien Aass: Noen av gjestene hos mine oldeforeldre, som jeg hørte omtalt som barn, hadde for meg spennende navn, som Selma Deberitz og Rønnaug Alten. Selma var identisk med den yngste av de to Aass-søstre som var oldemors skolevenninner i Drammen. Hun giftet seg med maleren Per Deberitz, og mye taler for at dette dannet utgangspunktet for mine oldeforeldres omgang med kunstnere, og dermed også vennskapet med «Søren». Han inkluderte for øvrig oldemor i sitt store veggmaleri i sentralhallen i Oslo rådhus. Der personifiserer hun «undervisningen» sammen med tidens store lesebokforfatter Nordahl Rolfsen, for øvrig far til Alf Rolfsen, maleren bak utsmykningen av de øvrige tre veggene i samme sal. Ellers knyttet også Rønnaug Alten Sethne-familien til kunstnerkretser, idet hun var en av tidens kjente skuespillere og gift med skuespilleren Georg Løkkeberg. Samtidig hadde hun tilknytning til Annas barndomsmiljø, idet hun var datter av Ragna, som også var en av Aass-søstre.

Vi kan vel si at familien Sethne også privat levde ut heimstadlærens idealer. Leiligheten i Eugenes gate 22A, der familien flyttet inn i 1907 og

hvor Anna bodde livet ut, var definitivt preget av hygge. Pene møbler, vakre farger, kunst, bøker og ikke minst et flygel fylte hjemmet. Vi aner et hjem der skoleflinkhet og musikalitet ble satt høyt. Tre av barna ble ansett som over gjennomsnittet skoleflinke, i tillegg til at de hadde betydelige musikalske talenter. Det er ikke sikkert det var like enkelt å være den yngste sønnen som ikke ble ansett for å være like begavet. Men jeg opplevde ham som en språkmektig, samfunnsinteressert og hyggelig mann som arbeidet som journalist og etter hvert ble kveldsredaktør i *Morgenposten*, eller «Sverta» på folkemunne. Begrepet middelhavsfarer fikk likevel en noe odiøs klang i denne familien!

Anna var kjent for å dekke pene bord, hun laget god mat og bakte boller og kaker – for det skulle være hjemmelaget. I tillegg til familien ble mange invitert hjem. Anna og Johan hadde en stor omgangskrets og omfattende norske og utenlandske kontakter. Et så vidt kontrollspenn i tilværelsen krevde stor personlig styrke av en kvinne som fylte rollene som både husmor, vertinne og yrkeskvinne.

Så fremsto hun da også som en sterk person å forholde seg til i arbeidslivet, noe som fremgår av flere kilder. Hun kunne være en krevende sjef, som så visst ikke sparte seg selv – samtidig som hun krevde at heller ingen andre gjorde det. Et «regime» var det nok, men likevel et som var preget av varme og positivitet, og der

*Til min datter og venn.
fra mor.*

lærere og andre medarbeidere ble gitt stort handlingsrom og vist mye tillit. Til tider kunne det virke vel utfordrende, og særlig for de unge i staben – men du verden så lærerikt og utviklende ifølge kildene. På Sagene ble både lærere og elever trygge på egne krefter.

Anna snakket alltid om arbeid som noe lystbetonet, og akkurat det utgjorde en viktig del av hennes livsinnstilling – og antakelig fungerte det som en slags overlevelseshet. Man fikk et godt inntrykk av det da moren døde i 1916, slik at hun i tillegg til tapet måtte takle en enda mer arbeidskrevende hverdag. Og ikke minst så man det da den eldste datteren Torbjørg døde 22 år gammel, for også den uken kom *Vår skole* ut.

Portrettfoto av Anna 70 år. Bildet har påskriften «Til min datter og venn fra mor». Anna hadde et nært forhold til sin yngste datter og bekymret seg særlig mye for henne under krigen. Anne-Kine hadde tre små barn, full jobb som lege og var tidvis ikke helt frisk og kanskje verst av alt, hun bodde langt borte i Bodø. Anna og Johan bodde på familiens hytte Brenna på Toten under krigen. Følelsen av utilstrekkelighet var sterk, også fordi Johan ble syk i krigsårene. Foto i privat eie.

Hvordan taklet hun egentlig sin travle hverdag?

Hvordan taklet hun egentlig sin travle hverdag? Svaret er sammensatt, men med lite søvnbehov, god helse og stort organisasjonstalent hadde hun uomtvistelige konkurransefortrinn. Anna sov i to runder om natten. Hun sto opp etter noen timer, for da var det tid for redaktørarbeidet i *Vår skole* – og for å skrive foredrag og taler. Men også for å sette bolledeig som hun etter nok et par timers søvn kunne trille ut eller forme til sin berømte kringle.

Likevel hadde det neppe gått rundt uten familiens hjelp, og barna måtte trå til med en rikelig del av oppgaver i hjemmet. I forbindelse med mine besteforeldres bryllup i 1926 laget Anna et minnehefte med sanger til brudeparet. Mange av tekstene hadde hun selv stått for, og de utgjør spennende lesning fordi så mye kommer frem der – og ikke minst mellom linjene. Eksempelvis fornemmes her gleden over å ha fått en liten attpåklatt av en datter og hennes smerte over den eldste datterens død. Men mye handler om familiemedlemmenes mer eller mindre hverdagslig gjøren og laden.

Min bestefar måtte tydeligvis stadig være barnevakt for lillesøsteren som han fraktet rundt på fotballtrening og andre aktiviteter. Og i familien ble det etter hvert en stående vits at han av alle ting skulle være så flink til å

lage fiskepudding, slik det framgikk av en bryllupssang. Men da bryllupet vel var over var det knapt noen som noen gang så ham løfte en finger på kjøkkenet, og i hvert fall ikke for å tilberede fisk! Vi må anta at de mange hjemlige oppgaver i barndom og ungdom var medvirkende til at han valgte som sin livsledsager en hjemmевærende kvinne, med et ukjent antall kurs i finere matlagning bak seg! Flere kilder fremhever dessuten at barna ofte fungerte som budbringere mellom hjemmet og morens vidtfavnende kontaktnett, og ikke minst når det gjaldt manus-leveranser til trykkeriet for neste ukes *Vår Skole*, som Anna redigerte fra kjøkkenbenken.

Ved det nevnte bryllupet gikk forresten oldemors trang til organisering vel langt. For i selveste Nidarosdomen måtte den stakkars bruden, altså min bestemor, ta til takke med en bukett halvvisne langstilkede roser fordi den kommende svigermoren insisterte på at buketten skulle sendes fra hennes blomsterhandler i Oslo! Og da bruden med tiden ble mor til to barn, min mor og onkel, var det selvsagt for svigermor at de skulle innskriveres på den offentlige folkeskolen selv om det i Fredrikstad, der de bodde, var vanlig at borgerskapets barn (min bestefar var ingeniør) gikk på den private såkalte

«pikeskolen» – som den gang var for både jenter og gutter. Men her viste Anna seg ikke bare streng og ideologisk, men også forutseende, for etter få år ble pikeskolen nedlagt fordi den ble utkonkurrert av den offentlige læreanstalten.

Kanskje var det heller ikke så uventet at det noen år etter bryllupet kom til en alvorlig konfrontasjon mellom den unge hustruen og svigermoren, da sistnevnte under et besøk hos paret insisterte på å ommøblere. Min bestemor stilte som ultimatum at bestefar måtte velge mellom sin kone og sin mor. Og det påfølgende bruddet mellom de to kvinnene var totalt og varte i to år. Deretter fikk historien en «happy ending», idet den berømte pedagogen krøp til korset og ba om godt vær.

Senere het det alltid «min elskede svigerdatter», og på oldemors eldre dager var det hun som arrangerte damelunsjene for sin svigermor og hennes venninner, slik mine besteforeldre også arrangerte selskaper med den aldrende damen og tidens koryfeer, som skoleinspektør Bernhof Ribsskog – og med hennes barndomsvenner fra Drammen. Det var også bestemor som satt ved sykesengen da Annas dager gikk mot slutten. Den langt mindre skolerte, men langt fra dumme svigerdatteren, også hun

1. Flygelet hadde en sentral plass i likhet med de mange familiebildene og maleriene. Bak sees Henrik Sørensens skisse til Oslo Rådhus som forestiller en av tidens fremste sangerinner, Fanny Elstad. Hun har nok vært en ledestjerne for de musikalske Sethne-barna. **2. Fatet på veggen** er i dansk keramikk og var en gave fra danske forbindelser, og befinner seg nå i artikkelforfatterens hjem. Foto i privat eie.

med store sosiale talenter, klarte å vinne sin sterke svigermors respekt. Hun var faktisk også hennes likemann når det gjaldt å holde taler – og det sier ikke lite. For det er uvisst hvor mange taler og sanger som Anna egentlig skrev og holdt i sitt lange liv. Mange av hennes vers var forresten holdt i det vi i dag ville kalle en «blomstrende stil», noe som viser hvordan språket har endret seg gjennom årene.

Sangglad familie

I den sangglade familien Sethne hadde Margrethe Munthes viser en helt spesiell plass og de var en viktig del av min oppvekst. Så var det også en link mellom Anna og Margrethe. På Vaterland skole hadde sistnevnte vært Johan Sethnes kollega, og senere ble hun lærerinne på Bolteløkka skole der alle Sethne-barna gikk. Der hadde de sannsynligvis Margrethe Munthe i sang, tegning eller norsk. Viser som *På låven sitter nissen* og *Hurra for deg* ble riktignok først utgitt i 1911, men hun var alt fra 1905 etablert som barnesangforfatter. Den gang

1

2

1. På Sagene ble reformpedagogikkens idealer om et vakkert og inspirerende læringsmiljø virkeliggjort, alt i høy kvalitet. Utvidet korridorparti i andreetasje på Sagene skole i 1926. Glassmonter med ustoppete dyr og utstoppet ørn som henger i taket, dekorasjoner på takbjelker. Byarkitektens fotoalbum merket Sagene skole, Oslo byarkiv A-20031/Ua/0002/008

2. Parti fra trappeoppgang med Norgeskart og riksvåpen. Dekoren er tegnet av hovedlærer for dekorklassen på Statens kunst- og håndverksskole, Carsten Lien. På kartet insisterte Anna på at næringsveiene i Norge skulle synliggjøres. Byarkitektens fotoalbum merket Sagene skole, Oslo byarkiv A-20031/Ua/0002/009

dominerte salmesangen i skolehverdagen, og Margrethe Munthe frisket opp undervisningen med morsomme barnesanger over populære melodier. Hun lot dessuten elevene oppføre eventyrspill etter egne tekster, og hun revolusjonerte tegneundervisningen ved å innføre fargeblyanter. Her var hun trolig inspirert av sin bror, den kjente Gerhard Munthe. Aktivitetene gjenfinnes i Annas reformpedagogikk.

Munthe-sangene bidro til å stimulere de musikalske Sethne-barna med sine gode stemmer – for den eldste sto faktisk valget mellom en karriere som sanger eller som pianist, men hun døde altså før drømmene kunne realiseres. Min bestefar, ingeniøren, hadde forresten også en livslang sanginteresse. Og før yngsteventa Anne-Kine bestemte seg for å satse på medisinstudiet tok hun

sangundervisning i Wien. Og var vi i kirken sammen, så hørte vi hennes vakre stemme over de andre i salmesangen. I Wien hadde hun bodd hos det kjente psykologparet Bühler. Charlotte Bühler var blant reformpedagogikkens grunnleggere, og paret var Annas og Johans gode venner. Det var litt av et nettverk som Anna utviklet blant tidens fremste fagfolk!

Sansen for billedkunst og litteratur hadde også barna fått med seg hjemmefra, der de kunne møte en strøm av billedkunstnere, pedagoger og psykologer. Anna knyttet også kontakter blant yngre krefter som André Bjerke og hans fetter Jens Bjørneboe. En av dem ble nærmest en del av familiekretsen, nemlig «barnepsykologiens mor» i Norge, Ruth Frøyland Nielsen. Med sin Montessori-bakgrunn deltok hun i de såkalte Sagene-forsøkene som ble ledet av Anna og som fikk stor betydning for utviklingen av den norske skolen.

Mye mot sin vilje måtte Anna fratre som Sagene skoles overlærer da hun i 1938 nådde aldersgrensen på 65 år for kvinner. Dette oppfattet hun med rette som svært urettferdig, ettersom pensjonsalderen for menn var 70 år. Men hun la verken ned pennen eller sitt pedagogiske og samfunnsmessige engasjement. Det finnes radioopptak av henne da hun var i slutten av 70-årene, og der fremstår hun som forbausende ungdommelig og moderne. Men årene gikk, og i familiekretsen begynte vi å ane fliken av en vel dominerende mor. Som gjennom den halvt humoristiske «stillingsskrigen» mellom henne og hennes yngste sønn, kveldsredaktøren. Etter de ukentlige søndagsmiddagene med hele familien måtte han jo på jobb. Og hver gang laget moren matpakken hans – med ekte geitost som var et pålegg onkel Hans hatet, så hver søndag lå pakken igjen utenfor døren.

Med årene ble forresten familien litt usikre på utløpsdatoen for maten som ble servert under disse middagene, slik at ansvaret for arrangementet ble overlatt til mine besteforeldre.

Som den meget travle damen hun alltid var hadde Anna verken tid eller særlig interesse for klær. Hun kunne rett og slett virke nokså ufiks, i hvert fall i senere år, noe som tydelig fremgår av et fotografi fra avdukingen av hennes byste et par år før hun døde. Styggere hatt skal man lete lenge etter! Og så har vi historien om da hun skulle til Slottet for å motta St. Olavs orden av kong Håkon. Hun hadde som vanlig dårlig tid, og store øyne gjorde drosjesjåføren da Anna foretok omkledningen i bilens baksete. Ved samme anledning betrodde hun majesteten at hun som republikaner hadde vært blant de få som stemte mot ham i 1905 – før hun la til at hun egentlig var svært fornøyd med å ha tapt den saken. Derimot må Anna og hennes kampfeller for både likestilling, alminnelig stemmerett og innføring av nye pedagogiske prinsipper ha vært mer enn fornøyde med de mange slag som de faktisk vant. En egenskap som sjelden nevnes i omtalen av store pedagoger er deres karisma og overtalelsesevne. Det kom iallfall godt med i min oldemors tilfelle, paret som det var med politisk kløkt og samarbeidsevne.

Som Willy Aagre skriver i sin biografi var hun, som viet sitt liv til opplæring av ungdommen, i utgangspunktet ikke så opptatt av barn.

Interessen vokste nærmest frem sammen med dem, og nødvendigheten av å utvikle seg i samhandling med andre glemte hun aldri. Ikke minst derfor er det grunn til både å lære av og være stolt av oldemor. For barnebarna var hun en fantastisk bestemor og for meg, som det eneste oldebarnet hun fikk møte, var hun en dame jeg aldri glemmer. Arbeidet med denne artikkelen ble derfor et slags «gjenmøte» med henne – som blant annet fikk meg til å reflektere over hvor mye fra det Sethneske miljø som er videreført nedover i slektsleddene: Arbeidsdisiplin, musikk-, kunst- og litteraturinteresse samt ønsket om å ha et åpent og selskaperlig hjem – inkludert mattradisjonene. Hos barnebarna lever Annas kringle videre ved alle viktige anledninger og enda hos oss gjelder mange av hennes kjøkkenknep, som at fåresteksausene blir som et dikt dersom du tilsetter en kopp sterk kaffe med sukker og fløte! ●

Litteratur og trykte kilder

Aagre, Willy (2016):
Folkeopplyseren – Anna Sethne og reformpedagogikken, Oslo Vår Skole (1961): *Minneutgave 6. mai 1961*

Kilder

Diverse arkivalia tilhørende familien

Tekst: Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv. Teksten har vært trykket i Dagsavisen

Slit og sang på Langaards tobakksfabrikk

Tobakksindustrien sysselsatte både kvinner og menn, men arbeidet var kjønnsdelt. Conrad Langaard tobakksfabrikk på Bislett var en av de første og største tobakksfabrikkene i Norge.

TOBAKKEN KOM SOM LUKSUSVARE TIL NORGE PÅ 1600-TALLET.

Senere ble tobakken allemannseie. Sigar, snus, pipe, og ikke minst tyggetobakken skrå, som var hovedproduktet fram til automatisering og masseproduksjon av sigaretter. Den beryktete spyttebakken ble da byttet ut med sigaretttrøyken i alle hjem. Før røykelov og kunnskap om tobakkens skadevirkninger ble det ekspedert sigarer, sigaretter, snus, skrå og pipe-tobakk i store mengder til hele befolkningen.

Conrad Langaard startet et lite tobakksspinneri i 1849. Året etter fikk han handelsbrev, og i 1854 åpnet han «Conrad Langaard Tobak-, Cigar-, Cigaret- og Snusfabrik» i Storgata 22, og var dermed en av de første tobakksfabrikkene i Norge. På slutten av 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet skulle fabrikkene også bli Norges største. I 1897 arbeidet 400 mennesker her, i 1913 630.

I 1870 bygget Langaard en fire etasjers fabrikkbygning i Pilestredet 56. Samtidig åpnet en filial med pakkhus og arbeiderboliger i Thereses gate 31. Lokalene i Pilestredet forble hovedbygningen til fabrikkene ble nedlagt i 1987. Flere andre industribedrifter ble lagt til den gamle løkkeeiendommen Bislett på slutten av 1800-tallet: Teglgverk der Bislett stadion senere kom til, Anker Batterifabrikk, Kristiania Brødfabrikk og Frydenlund bryggeri. Conrads bror Mads Ellef Langaard sto bak Frydenlund bryggeri. Sammen skulle brødrenes bedrifter sette en egen lukt på området – bislettlukta – som var en blanding av malt og tobakk.

På begynnelsen av 1890-tallet produserte Langaard de fleste typer tobakksvarer. Fabrikkene hadde spinneri og sauseri for skråtobakk, karveri for røyketobakk og egne avdelinger for sigarer og snus. Landets første egne avdeling for sigarettproduksjon ble

opprettet her i 1885. Produksjonen innebar at tobakksbladene, som kom presset og tørket til fabrikkene, måtte løses opp, så ble bladene bløttet og så sortert etter farge og kvalitet, deretter strippinga der stilken ble fjernet fra bladene. Bladene ble rullet til sigarer eller brukt i skråtobakk. Avfallet ble røyketobakk og sigaretter.

Arbeidet var kjønnsdelt, menn ofte faglærte mens kvinnene var ufaglærte. På 1950- og 1960-tallet ble en rekke arbeidere fra Langaard intervjuet av historiker Edvard Bull til Norsk Folkemuseums minnesinnsamling *Arbeiderminner*.

Alma Marie Hansen begynte på Langaard rett etter at hun avsluttet folkeskolen, og hadde arbeidet 46 år i tobakksindustrien da hun som pensjonist ble intervjuet (les intervjuet på neste side). Ekteparet Valdemar og Laura Pedersen fortalte om ukelange streiker i 1911 og 1916 for høyere lønn, og Valdemar om en internasjonal

**Conrad Langaards
tobakksfabrikk
i Pilestredet 56**

på Bislett fotografert
ca. 1895. På 1890-tallet
produserte Langaard de
fleste typer tobakksvarer.
Foto: Oslo Museum OB.
F14680ba

arbeidsstokk som var godt likt på fabrikken: «Etter den forrige krigen var det alle folkeslag på Langaard, til og med kinesere. Dem var kommen både fra Holland og England, ja ikke hollendere, men jøder da. Jeg trur det var alle nasjoner som eksisterer jeg.» Arbeidet var tungt, men kvinnene beskrev også et muntert sosialt miljø: «Vi unge stod i sangforening, og arbeide gik med «sang og lyst». Ofte kom gamle Conrad Langaard og hørte på oss. Han var beveget, og tømte alltid pungen sin når han gik, og vor vei gik til bakeren, og så blev det en liten feststund med godbit for alle. Men vi kunde også synge, og arbeidet gikk unner flerstemt sang.»

Historiker Håkon B. Stokland har funnet at kvinnene i større grad

fortalte om det sosiale miljøet med sang, dans og høytlesing, mens mennene fokuserte på de tunge og vanskelige arbeidsoppgavene. Årsakene var ikke bare om de forskjellige oppgavene, men om en nedvurdering av det kvinnelige arbeidet og en oppvurdering av det mannlige. Måten kvinnene fortalte om arbeidet på, står derfor i kontrast til hvordan de beskrev det sosiale arbeidsmiljøet. Mennene opplevde en større stolthet og mestring i arbeidet, noe som kan handle om større variasjon, høyere lønn og fagutdanning.

Conrad Langaard AS ble overtatt av Olav Thon Gruppen i 1986, og produksjonen på Bislett ble lagt ned og overført til utlandet. Et stykke norsk industrihistorie var dermed avsluttet.

Kilder

Oslo byarkiv, *Arbeiderminner*, Kristiania, Tobakk (Original i Norsk folkemuseum)

Norsk Folkemuseum, *Arbeiderminner*, Informant 0365 Alma Marie Hansen f. Andersen, Karlstadgata 6 (Kopi i Oslo byarkiv)

Litteratur og trykte kilder

Conrad Langaard. Lest på: <https://www.conrad-langaard.no/>

Industrimuseum.no, «Conrad Langaard Tobakksfabrikk»

Stokland, Håkon B. (2010): «Lystig sang og tunge løft: Kjønnforskjeller i tilbakeskuende fortellinger om arbeidet på Langaard tobakksfabrikk ca. 1890-1940», I: *Heimen* 3/2010, Landslaget for lokalhistorie

Østigård, Kristin Hals (2003): «Nytt vinmonopol i gammel tobakksfabrikk: Rapport fra en ombygging i Thereses gate», I: *St. Hallvard* 2/2003, Selskabet for Oslo Byes Vel

Arbeiderminner: 46 år i tobakksindustrien

Alma Marie Hansen begynte å jobbe da hun var 11–12 år, og arbeidet 46 år i tobakksindustrien. Her er hennes historie fra Arbeiderminner.

Tekst: Alma Marie Hansen f. Andersen født 1877, Karlstadgata 6.

Teksten er del av Norsk folkemuseums minnesamling Arbeiderminner 1952. Noe forkortet og normalisert.

or blev alene med 6 barn i stor fattigdom, den yngste 1 år den ældste 12. Vi har boet her i byen hele tiden noen år

i Fredensborgveien, resten av tiden på Rodeløkken. Jeg er den første som er født på Rodeløkken i Fjellgaten.

Vi hadde 1 stue og et litet kjøkken der var vi 7 mennesker daglig. Min mor fikk 1 krone uken for hvert barn, men intet til sig selv, hun vasket jo for en del folk, saa det gik på ett vis. Så begynte mine brødre og arbeide, noen gikk med aviser de andre bar varer for

kjøbmanden og da blev det lidt bedre. Mor fikk jo pengene de tjente.

Da jeg var 7 år begynte Mor og arbeide på Fillhuger, som var i samme gård som vi boede, hun vasket og pusset fillene med no syre som var så skarpt at det tok huden av fingrene, og da måtte jeg ha kaffen ferdig till hun kom ind og skulle spise, hun skulle jo skjære mat til oss alle sammen.

Hun arbeidet fra kl. 6 om morgenen til kl. 7 om kvellen, hun hadde kr. 1,25 øre om dagen, de siste årene hadde hun kr. 1,50. Så blev min ældste bror konfirmert og reiste på landet og

arbeidet på en gård og hadde det bra. Hvordan vi lå om natten, jo min Mor min søster og jeg lå i en treseng, også hadde vi en trebænk till og dra ut og der lå det 3 stykker, den 4 lå på stoler.

Da jeg var en 11-12 år begynte jeg og arbeide, først hos en gartner i Trondhjemsveien, det var i skoleferien da arbeidet jeg hel dag og fikk 40 øre dagen. Siden begynte jeg hos Langaard i Tobakspinneriet og skulle stå ved maskinen og legge frem deksblade for spinneren. De skulle være utenpå skråtobakken, når jeg ikke var rask nok slo hun mig over fingrene,

4

1. Kvinner i arbeid på

Langaards Tobakkfabrikk april

1955. Arbeidet i tobakksindustrien var svært kjønnsdelt.

Foto: Arbeiderbladet

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek AAB0035291

2. Pakking av sigaretten

Frisco ved pakkeriet på Langaard tobakksfabrikk april 1954.

Fra 1910 ble produksjonen av sigaretter automatisert slik at masseproduksjon nå kom i gang.

Foto: Arbeiderbladet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek AAB 0035294

3. Arbeid ved sigarettmaskin på Langaards Tobakkfabrikk april

1954. Foto: Arbeiderbladet

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek AAB0035293

4. Conrad Langaards

tobakksfabrikk i Pilestrødet 56

juni 1937. Foto: Fritz Holland, Oslo Museum OB.Z02297

det var 2 piker till ved maskinen, som la frem bussen som skulle være inne i de bladene, som jeg la frem. Jeg arbeidet ½ dag og da tjente jeg 20 øre. Vi begynte kl 2 og sluttet kl. ½ 8. Jeg var hjemme ¼ over 8 og da skulle leksene læres, for skolen måtte jo passes. Jeg kan ikke huske hvor lenge jeg arbeidet kanskje ett halvt år.

Jeg måtte slutte for Mor trengte meg hjemme, det blev for meget for henne.

Jeg begynte med noget hjemmearbeide, jeg masket opp Dameulltrøier det vil si og sy dem sammen og sette i ærmer og hekle rundt halsen ogsaa nedentil. Det betaltes med 80 øre dusinet for kort ærm, og en krone for lang ærm.

Dette arbeide havde jeg till min konfirmasjon og da havde jeg spart till en del klæder til mig og resten hjalp mine brødre mig med.

Jeg må fortælle, skjønt jeg aldri var ledig, att jeg greide min skolegang glimrende, jeg havde meget gode

evner. Da jeg var i 7ende klasse blev jeg overrakt en Kongepremie fra Kong Oskar den 2den, det var et Skillingsmagasin med Kongens Krone om mitt navn i guld, det var en stor ære. Da jeg skulle gå ut av skolen, blev jeg spurt om jeg ville gå videre, det var en fri-plass og den kunne jeg få på Middel-skolen, men jeg kunne ikke ta den da jeg ikke havde anledning til det, bøker måtte jeg ha, og pent måtte jeg være klædt. Min lærerinde frk. Fritsner skulle hjelpe till med bøker men vi tørte ikke gå med på det. Min lærerinde var meget snill, jeg havde henne i 7 år. Så blev jeg konfirmert og blev kalt voksen.

Jeg fikk en veninde, som arbeidet på Cigarfabrikken hos Langaard, og så spurte hun for mig, og jeg fikk plass. Vi begynte kl. 7 og sluttet kl. ½ 8. Vi måtte gå den lange vei, jeg bodde på Rodeløkken og fabrikken lå i Pilestrødet, det var en drøi marsj. Det var i 1892. Vi havde en styg vei og gå, først gikk vi fra Rodeløkken over Grønnerløkka, over Grønnerbroen, opp bakken ved Bryggeriet over Maridalsveien, opp Hukebak, den bestod av rigtig store og stygge stener, om vinteren var det så mørkt der, så vi så nesten ingen ting, ogsaa gik vi Kjærlighetsstien og endelig kom vi till gamle Akers Kirke, da var det værste gjort, men moro var det aligevel.

1 2

Så begynte jeg og arbeide da, jeg skulle streppe (strippe) innlæg, det vil si, ta stilken utav små blade, som skulle være inne i Cigaren. Jeg fikk 80 øre dagen. Hvor lenge jeg hadde det kan jeg ikke minnes. Vi fikk 10 øre i pålæg, till det blev 6.- kr. Uken. Da blev vi forfremmet til Ombladestreperske, det var en annen sort tobakk, store blade. Sumatra, Java og Brasil het de. Da tok vi bare det halve av stilken, det vil si det tykkeste, det vi kalte for roten av bladet, toppen skulle brukes till omslag av de små bladene vi først streppet, da Cigarmakerne hadde rullet de små bladene inn i de store, da kaltes de for Vikler, og da blev de lakt inn i de Formene de var bestemt till. For og få fasong blev formene satt i press. Jeg begynte nokså tidlig og legge de bladene, som skulle være utenpå Cigaren, da blir stilken tat helt ut og bladene blir lakt på en pute, som vi har over knærne, bladene skal være aldeles glatte. I førstningen var det noksaa vanskelig og den tobakken var meget kostbar. Jeg var nu 17-18 år.

Cigarmakerne skal nu gjøre Cigarene færdige og rulle dem inn i bladene som vi har lakt så glatte. Cigarene blir snud i formene og presset på begge sider. Det er en gut, som utfører det arbeide.

Da de er ferdige fra Cigarmakerne blir de sortert da farvene skal være nokså like. Efter på blir de pakket i kasser, som blir kantet med papir strimler og foret inni. Kassene blir satt inn i en stor presse ogsaa satt til tørk på et tørrerom, og så skal de selges.

I 1896 begynte min søster i Cigarmakerlære. Hun begynte med 4.00 kr. uken et helt år. De fikk paalæg på lønnen for hvert år. I det fjerde året, som var det siste læreåret fikk de akord, men ikke helt betalende. Da de 4 aar var overstått fikk de full betaling. Cigarmakerne var organisert, men ikke vi dagarbeidere.

Det var trivelig og arbeide der, men det var fryktelig gammeldags. Vi arbeidet i 3die etasje. Vi måtte gå helt ned i gården når vi skulle hente vand og vi hadde jo rengjøringen så det var

tungvint. Det var stentrappes uten gelender og langt mellem hvert trin og V.C. havde vi nede i gården. Der var det mange i kø.

Vi havde Tysk mester. Han var meget snill men gjerrig, men vi havde Norsk Formand, han var meget streng. Vi var redd ham.

I 1897 døde min første bror. Det var en av tvillingene og året efter døde den andre. I 1899 døde den tredje. Alle av TUB. Det var et fryktelig slag for Mor.

Så gik tiden og jeg giftet mig. Min mand var lagerarbeider. Han slog i stykker gamle maskiner. I 1905 fikk vi en sønn. Jeg fortsatte og arbeide. Det var en Frue, som passet gutten for mig. I 1911 døde han fra os av T.U.B. Den Fruen som passet ham var syk, det visste jeg ikke. I 1912 døde min næste bror. I 1913 fikk vi en liten datter og da sluttet jeg og arbeide. Jeg ville stille vårt barn selv. I 1914 døde min søster. Hun var ogsaa min veninde, og i 1915 døde ogsaa vår lille pike og da syntes jeg beret var fult. Jeg reiste da på landet og

1. Kjønnsdelt arbeid. Kvinnelige pakkersker i produksjonslokalet i Conrad Langaards tobakksfabrikk i 1910. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y4477

2. Tobaksindustrien sysselsatte svært mange kvinner, de fleste ufaglærte. Produksjonslokaler i Conrad Langaards tobakksfabrikk med kvinnelige arbeidere ca. 1910. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y4478

3. Kvinnelige streppersker tar stilken av tobakksbladene før de kan bearbejdes til sigarrulling ved Conrad Langaards tobakksfabrikk 1910. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y4480

4. Kvinner i arbeid på Conrad Langaards tobakksfabrikk 1932. Foto: Anders B. Wilse, Oslo Museum OB.Y6690

5. Lenge før forbudet mot tobakksreklame slo inn. Lysreklame for Langaards Mixture på taket av Basarene ved Kirkeristen i 1939. I 1950 røyket tre fjerdedeler av alle menn. Foto: Erik Næss, Oslo byarkiv A-40209/Ufb/0003/003

var borte en stund. I 1916 begynte jeg og arbeide igjen og arbeidet till 1918 da det blev Lokaut som varte fra sommeren og till det nye år. Utpå høsten 1918 begynte jeg og arbeide på Koprative Tobakksfabrik. Der var jeg alt mulig mand. Jeg var der i 9 år. Det blev lite og gjøre og alle gifte måtte gå. Jeg gik ikke tilbake til Langaard i 1919, da jeg måtte ha omsorg for min gamle Mor. Vi fik leilighet i samme gård, som hun bodde i og fabrikken lå bare 10 minutters vei borte, og så var jeg 1 år hos Ryen. Det var det samme arbeide begge steder, men jeg hadde høiere løn på begge steder.

Nu har jeg vært organisert i mange år og det har jeg hatt nytte av. 1930 begynte jeg hos Langaard igjen og da var det innført akkord og da blev fortjenesten meget bedre.

1936 holdt Langaard fest for os på Bristol og der fikk jeg Medalje fra det Kongelige Selskap for Norges Vell for lang og tro tjeneste. Det var en god del som fikk, men husker ikke hvor mange.

Så kom jo Krigen og det blev store forandringer. Det blev mindre og gjøre og gifte skulle slutte. Men jeg skulle være igjen og det likte jeg ikke. Så jeg bad om å få slutte i 1942. Men 1943 blev jeg sendt bud efter igjen og da var jeg der i 8 uker. Det var en Hollender som var mester og han ville gjerne beholde mig, men jeg ville ikke, enn-skjønt min mand var arbeidsledig. Jeg hadde gaatt hos Langaard i 36 år og på de andre steder i 10 år, så jeg har arbeidet i Tobaksindustrien i 46 år.

Min Mor døde i 1924, 83 år gammel og min Manns Mor døde unner krigen. Vår slekt er helt utdød og vi er helt alene, det er nokså ensomt.

1947 fikk vi alderstrygd, også har jeg en gavepensjon fra Langaard på 440.00 kr. året. Det kommer godt med.

Kvinnene i Brugata

Dagligliv i ei gate i 1910

I 1910 var Kristiania blitt en ganske moderne by. Sporvognene var elektriske. Restaurant- og kulturliv blomstra, og byen hadde innbyggere fra store deler av verden. I Brugata, hovedveien mellom Storgata og Grønland, bodde det 635 mennesker. Tre av gatas 346 kvinner var Anna Plesansky, Hilda Knutsen og Mathilde Erdahl. Disse tre damene hadde forskjellig fødested og livsstilling, men også mange likheter. Hva slags liv levde de?

Tekst: Marthe Glad Munch-Møller, historiker ved Norsk lokalhistorisk institutt ved Nasjonalbiblioteket og Ida Tolgensbakk, folklorist ved NOVA, OsloMet.

BRUGATAS BEBOERE HADDE ULIK BAKGRUNN, OG SELV OM DE BODDE PÅ SAMME STED, LEVDE DE VELDIG FORSKJELLIGE LIV.

Både levekår og lønninger varierte sterkt fra person til person. Selv om kvinners samfunnsrolle var i stor endring i tida rundt 1910, varierte det i hvor stor grad folk kjente disse endringene på kroppen. I 1909 kom ny skilsmisселov som gjorde det lettere å skille seg. Samme år fikk noen av kvinnene i Brugata stemme for første gang ved stortingsvalg etter at den inntektsbegrensaste stemmeretten var innført, mens de av naboene deres som mottok fattig-

støtte måtte vente helt til 1919 før de ble demokratisk likestilt.

Sigrid Undset skrev om områdene rundt Brugata at «Her er skumle strøk, buler og sjapper like ved hjem, hvor modige mennesker hver dag kjemper for en barneflokk mot fattigdommen.» Hun omtalte dem som bodde der som «de rigtige brede lag, folkene som kvernes rundt i strømhvirvlen hvor noget suges tilbunds og noget drives op – deres barn rekrutterer byens bærmeg og byens overklasse.» Dette er poetisk, men det er også upresist. For selv om Brugata var rikt befolka med det Undset kalte de brede lag, var

klasseforskjellene internt i gata store, og folk fra forskjellige samfunnsklasser bodde ikke bare i samme gate, men også i samme bygård – og ganske ofte i samme leilighet. Selv om gata lå i det fattige og uglesette Vaterland, var den regna som en ganske respektabel gate. Ikke bare arbeidsfolk, men også funksjonærer, leger og velstående bedriftseiere bodde og ferdes her.

Hvor de kom fra

Brugata var både ei innflyttergate og ei gjennomfartsåre, hvor folk hele tida flytta inn og ut, og tok med seg familier, bedrifter, språk og skikker.

NB. Følg reglerne paa 1ste side!

Personliste over folketallet den 1. februar 1910 i *Bra* gate, nr. 10 ; *III* etage *tilhøjre* (opgang nr. *I*).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Nr.	Fuldt navn. Samtlige dødsårs og tilnavn. Det dødsårs, som berøres til daglig, understrekes.	Fødsels-		Fødested. (Byens eller herredets navn).	Erhverv og livsstilling. (Hvorved ernærer De Dem?)	Om gift, gift, enke, levlig, separeret eller fraskilt.	Hvor boede De den 1. februar 1909? (Nøjagtig adresse angives).	Hvis flytning har fundet sted efter 1. februar 1909, angives her for sidste flytning. Datoen for flytningen.
		aar.	datum.					
	Skriv tydeligt!	(Skriv ikke fejlagtige tal!)						Hvorfra De flyttet? (Nøjagtig adresse)
✓	<i>H. Endal</i>	1848	30. juli	<i>Oslo</i>	<i>Bakkevej</i>	<i>gift</i>	<i>Bredgade 10</i>	
✓	<i>Mathilde Endal f. Loh</i>	1852	30. januar	<i>Andstawa</i>	<i>København</i>			
✓	<i>Agnes, Døp "</i>	1893	7. juni	"	"	<i>gift</i>	"	
✓	<i>Thomald, Peder Samuel</i>	1887	6. Dec.	"	<i>Stød. med</i>	"	"	
✓	<i>Clara, Søren "</i>	1889	15. Marts	"	"	"	"	
✓	<i>Lilli, Poul August "</i>	1891	5. januar	"	"	"	"	
✓	<i>Poul, Emil "</i>	1873	12. Sept.	"	"	"	"	
X	<i>Poul, Ole "</i>	1874	7. Juli	"	"	"	"	
✓	<i>Marie, Hilda Marie Hansen</i>	1874	17. Marts	"	"	"	<i>39. 10/10</i>	
✓	<i>Poul, Andersen</i>	1877	17. Marts	<i>Bakkevej</i>				

◀ I Brugata 10 bodde 58 år gamle Mathilde Erdahl. Mannen hennes eide hele byggården, og familien både bodde og drev bakeriet sitt herfra. Kilde: Folketelling 1910, Oslo byarkiv

NB. Følg reglerne paa 1ste side!

Personliste over folketallet den 1. februar 1910 i *Brugata* gate, nr. 10 ; *I* etage *tilhøjre* (opgang nr. *I*).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Nr.	Fuldt navn. Samtlige dødsårs og tilnavn. Det dødsårs, som berøres til daglig, understrekes.	Fødsels-		Fødested. (Byens eller herredets navn).	Erhverv og livsstilling. (Hvorved ernærer De Dem?)	Om gift, gift, enke, levlig, separeret eller fraskilt.	Hvor boede De den 1. februar 1909? (Nøjagtig adresse angives).	Hvis flytning har fundet sted efter 1. februar 1909, angives her for sidste flytning. Datoen for flytningen.
		aar.	datum.					
	Skriv tydeligt!	(Skriv ikke fejlagtige tal!)						Hvorfra De flyttet? (Nøjagtig adresse)
✓	<i>Samson Plesansky</i>	1867	15/5	<i>Rigolund</i>	<i>Kjøbmand</i>	<i>gift</i>		
✓	<i>Anna "</i>	"	20/4	<i>Smørgen</i>	<i>København</i>			
✓	<i>Trak "</i>	1896	13-1		<i>Børn</i>			
✓	<i>Gabriel "</i>	1898	5-5					
✓	<i>Bertha "</i>	1899	16-3					

◀ Anna Plesansky drev forretning i Brugata 10, men i folketellingen fra 1910 er kun mannen Samson ført som kjøpmann. Kilde: Folketelling 1910, Oslo byarkiv

NB. Følg reglerne paa 1ste side!

Personliste over folketallet den 1. februar 1910 i *Bra* gate, nr. 10 ; *I* etage *tilhøjre* (opgang nr. *33*).

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Nr.	Fuldt navn. Samtlige dødsårs og tilnavn. Det dødsårs, som berøres til daglig, understrekes.	Fødsels-		Fødested. (Byens eller herredets navn).	Erhverv og livsstilling. (Hvorved ernærer De Dem?)	Om gift, gift, enke, levlig, separeret eller fraskilt.	Hvor boede De den 1. februar 1909? (Nøjagtig adresse angives).	Hvis flytning har fundet sted efter 1. februar 1909, angives her for sidste flytning. Datoen for flytningen.
		aar.	datum.					
	Skriv tydeligt!	(Skriv ikke fejlagtige tal!)						Hvorfra De flyttet? (Nøjagtig adresse)
✓	<i>Hilda Knudsen</i>	1872	17. Sept.	<i>Brammen</i>	<i>Oslo</i>	<i>gift</i>	<i>Brugata 10</i>	
✓	<i>Margit Johansen</i>	1887	18. Sept.	<i>Kristiana</i>	<i>Spenskepike</i>	<i>gift</i>	<i>Brugata 10</i>	
X	<i>Hilde Johansen</i>	1872	25. Sept.	<i>Oslo</i>	<i>Spenskepike</i>	<i>gift</i>	<i>Brugata 10</i>	<i>døde 29. 11. 1910</i>

◀ Hilda Knudsen bodde sammen med sine ansatte i Brugata 10. Hvem dette var, varierte fra år til år. Kilde: Folketelling 1910, Oslo byarkiv

Salmakerverkstedet ved Gunerius Pettersen. Fotografiet viser bare ansiktsbilder av de mannlige ansatte, ikke de kvinnelige, noe som viser hierarkiet på arbeidsplassen. Foto: Narve Skarpmoen, Oslo Museum OB.F09449

*Harald Sund tegna denne dama i bakgården til Brugata 14. Bygningene står fortsatt.
Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum OB.02417 ►*

Sosiologer og samfunnsgeografer forteller at folk som bor i områder med mye flytting ofte er mindre tilfredse. Det blir færre vennskap og mindre deltakelse i lokalt styre og stell. Men den hyppige flyttinga og de store endringene i befolkningssammensetning gjaldt det meste av Kristiania sentrum, så det er ikke sikkert at Brugata ble oppfatta som særlig annerledes enn andre gater. Av de tre kvinnene Hilda, Anna og Mathilde, var det bare Mathilde som var født i Kristiania. Hilda var født i Drammen. Anna hadde derimot reist langt for å komme hit.

I 1910 var omtrent halvparten av Brugatas innbyggere født utafor Kristiania. Vi har sett nærmere på beboerne i nummer 1 og nummer 10. De som bodde her kom fra de fleste fylker i landet, fra Troms i nord til Vest-Agder i sør, og de fleste var født på mindre steder. Beboerne var altså en del av den større bevegelsen av folk fra bygd til by, og hadde erfaring fra småbyer, bondebygder og små kystsamfunn. I tillegg var femten av beboerne i disse to gårdene født utafor Norges grenser. En var finsk og fire var født i Sverige. Andre var langveisfarende. I begge bygårdene bodde jødiske familier som hadde sin opprin-

nelse i området rundt Vilnius i dagens Litauen, som mange norske jøder. Hanna Levin i nummer 1 var en av disse, og folketellinga dette året viser at de yngste barna hennes var født i ulike byer i Sverige. Hun og mannen, som var kantor i synagogen, hadde altså brukt tid på å komme til Norge. Anna Plesansky i nummer 10 hadde derimot kommet direkte. Hun var født i Vilnius, og ankom Kristiania i 1900 sammen med søsteren, mannen og barna sine. Her så hun etter hvert tre barn vokse opp, og i Brugata drev hun forretning.

Hvordan de bodde

Bolignøden var stor på begynnelsen av 1900-tallet, og det er derfor ikke overraskende at mange brugatabeoere bodde trangt. Både små og store familier bodde i ettromsleiligheter, og mange leide ut sitt beste rom til losjerende. Andre bodde på hybel, enten selvstendig eller med familier. Mange flytta sammen på grunn av slektskap eller giftemål. Andre bodde sammen med kollegaer eller arbeidsgivere, eller leide rom som ble avertert i avisene.

Praktisk talt alle oppgangene fra Storgata til Vaterlands bru huset enker og ugifte, og mange av de familie-

baserte husstandene hadde også andre boende: losjerende, tjenestefolk og pleiebarn. Av de 635 beboerne som var hjemmehørende i gata i 1910, var 124 under konfirmasjonsalder, født etter 1895. De fleste av disse hadde gifte foreldre, men slett ikke alle hadde foreldre i live eller til stede.

Bildet viser ansatte på Samsons konditori i 1920. Nye hjelpemidler hadde kommet til, men fortsatt ble mye gjort på gamlemåten.
Foto: A.B. Wilse, Nasjonalbiblioteket NF WB 14882.

Sammenligna med resten av Kristiania sentrum, var ikke trangboddheten påfallende. Brugatafolk hadde 0,7 rom hver i snitt, mens gjennomsnittshusstanden disponerte omlag tre og et halvt rom. Men forskjellene var store både mellom de forskjellige bygårdene, og internt i gårdene. I bakgårdene bodde de fattigste, de som leide rom på

månedsbasis, og som ofte bodde kort tid på hver plass.

I Brugata 10 bodde 58 år gamle Mathilde Erdahl. Mannen hennes eide hele bygården, og familien både bodde og drev bakeriet sitt herfra. Leiligheten deres hadde hele seks rom, kjøkken og bad. Mathildes seks barn bodde fortsatt hjemme, selv om yngstejenta, Ruth, allerede var fylt seksten.

Familien var nok temmelig velstående. De hadde to tjenestefolk, og Ruth gikk på privatskole. Her bodde også Hilda Knudsen. Ti år tidligere hadde hun vært del av Erdahlfamiliens husholdning, men da var hun ansatt i bakeriutsalget. I 1910 var hun selv arbeidskjøper, og bodde sammen med de som jobba for henne: tjueenåringen Margit og sytten år gamle Marie.

Torgkonene på Lilletorget solgte blant annet fisk. I bakgrunnen lå Brugata 22, hvor det både var avholdskafé med lunsjservering og et skjenkested. Foto: Oslo Museum, OB.F02497A

I samme bygning som Hilda og Mathilde bodde Plesanskyfamiliens kvinnelige overhode, Anna. Hennes familie hadde langt mindre plass enn Erdahls, men hun hadde ansvar for både butikk og fem personer. Men sammenligna med flere av naboene hadde også hun det romslig. I Brugata er det flere eksempler på at husholdninger på hele åtte personer delte to rom.

Hva de jobba med

Plesansky-familien kom fra et jødisk område der det var vanlig at kona tok seg av forretningsdriften, og der mannen i ekteparet heller skulle konsentrere seg om intellektuelle sysler. Det er slik sett ganske typisk at Anna tok handelsbrev sammen med sin mann, Samson.

I 1910 ble både Anna og Samson Plesansky oppført som «Frugtforretning sigar og tobaksforretning Handelsberettiget» i rubrikken for yrke i folketellinga. De hadde hjelp av eldstesønn Isak på 15, som var viser-gutt, kanskje også av Annas lillesøster Rachel, som hadde kommet sammen med henne til Kristiania. Det var flere småforetak i nummer 10, et egglager og en kafé, men Plesanskys forretning var den største etter bakeriet. Småforretninger av denne typen var vanlig blant migranter, både som eneste utvei i et fiendtlig eller likegyldig innstilt majoritetssamfunn, og som motor for bedre økonomisk og sosial stilling. Først omførselshandel og seinere småbedrifter var vanlig blant jødiske migranter i denne perioden, både i Norge og andre steder der

de slo seg ned. Med egen bedrift var man mer selvstendig – og kunne for eksempel helligholde sabbaten.

Når det gjaldt å drive forretning skilte likevel ikke Anna seg mye fra andre kvinner i Brugata. Mange kvinner, både gifte og ugifte, drev forretningsdrift eller var i lønnsarbeid.

Arbeidslivet i Kristiania var i 1910 kraftig kjønnsdelt, og kvinner hadde et langt snevrere spekter av yrker å velge mellom enn det mennene hadde. Men arbeide gjorde de. Industri og tjeneste var store kvinnenæringene. Tjeneste var vanligst på landet, mens handel og industri var vanlig i byene. Sammenligna med tjenesteyrker hadde fabrikkarbeiderne litt bedre lønn, selv om de fortsatt tjente om lag halvparten av det menn i tilsvarende yrker gjorde. Det var gjerne avgjørende

for yrkesvalget at handel og produksjon hadde avgrensa arbeidstid, og dermed også fritid som det var mulig å planlegge livet sitt rundt. For de fleste var lønnsarbeid noe de hadde til de eventuelt stifta familie, og andelen kvinner som i hovedsak var husmødre lå stabilt på rundt 50 prosent i tiårene før og etter 1910.

I 1900 hadde Hilda Knudsen stått bak disken i Erdahlfamiliens bakeri. I perioden 1903 til 1912 drev hun egen kafe. Selv om Mathilde Erdahl står oppført som «husmor»,

var sannsynligvis arbeidsdagene hennes sentrert rundt aktiviteten i familiens bakeri. Det satte preg på hele gården fra grytidlig om morgenen når bakerne satte i gang med forberedelsene sine. Husmor er et vidt begrep. Noen husmødres arbeidsliv handla bare om hus og hjem. Andre hadde deltidsjobb eller attåttnæring fra hjemmet. På tross av handelsbrevet og arbeidsfellesskapet Anna Plesansky hadde med mannen sin, valgte hun å føre seg opp med hustru som yrke i

den kommunale folketellinga fra 1910. Noen husmødre drev altså butikk.

I adresseboka for Kristiania fyller korte Brugata seks hele spalter, og næringsveiene er mangfoldige. Det var mange ekspeditører blant Brugatas kvinner og menn, og særlig blant kvinnene var det mange som jobba innafor tekstilfeltet. Sjettede etasje i hovedbygninga i Brugata 1 er et eksempel på dette. Leiligheta ser ut til å ha vært en hybelgang, med ni enkeltrom til utleie. Hele åtte av beboerne var kvinner, de fleste i tjueåra og ansatte i industrien. Det er mulig at disse kvinnene var knyttet til systuene ved Gunerius Pettersen, en av Brugatas store arbeidsgivere. De kan også ha sydd privat, eller ha vært tilknyttet en mindre konfeksjonsfabrikk eller motehandel, slik som Storgadens modeforretning, som lå i samme gård.

Hvilken type arbeidsplass man hadde, bestemte lengden på arbeidsdagen. En undersøkelse av arbeidsforhold blant syersker i 1906 forteller at det var de som jobba på fabrikker og systuer som hadde kortest arbeidsdag. Det vanligste for dem var 12-timersdager, med en pausetid på en time og ti minutter. De som sydde hjemmefra,

Avholdskafé og gateliv: I Brugata lå butikkene og avholdskafeene tett i tett. Barna stimler sammen for å være med på bildet – men hvor er alle jentebarna?
Foto: Narve Skarpmoen, Nasjonalbiblioteket
NB NS 000334

og som kombinerte arbeidet med andre husholdsoppgaver, hadde gjerne mye lengre arbeidsdager. I Kristianias *Socialstatistik* dokumenteres det at arbeidsmengden varierte sterkt gjennom året. Alle syersker hadde mye overtidsarbeid i overgangen mellom vinter og vår, og mellom høst og vinter, mens mange opplevde å miste jobben i sommer- og vintermånedene. Nini Roll Anker skildra syerskernes tøffe hverdag i romanform 25 år seinere: «Ja, ferie har vi nok av, både sommer og vinter! Vi slutter rett som det er for en uke eller to, eller også for en måned. Og så er det jul da og påske og pinse. Feriepenger har vi aldri sett en øre av.» Med andre ord mista disse arbeidstakerne rett og slett jobben i perioder med lite etterspørsel.

Også for ekspeditørene varierte arbeidstida med arbeidsplassen. Etter innføringa av lukketidsforskriftene i 1902 måtte butikkene, med unntak av kiosker og bevertningssteder, stenge klokka åtte om kvelden – ti på lørdag. Lukketidene ga større mulighet til fritid for de mange av Brugatas beboere som sto bak disk, slik både Anna og Hilda gjorde.

Tjenestejente: Hushjelpa på bildet er ikke navngitt, men hun var en av to som jobba for tannlege Einar von Hirsch i Brugata 19. Bildet viser tannlegefamiliens spisestue omkring 1905. (Foto: Einar von Hirsch, ca 1905. Oslo Museum OB.F11052a)

Barn, barnearbeid og tjenestefolk

I 1910 hadde lovene mot barnearbeid begynt å få virkning. Fabrikkløven av 1892 forbød ansettelse av barn under 12 år. Skoleplikten holdt også til en viss grad barn ute av krevende og farlig lønnsarbeid. Likevel var det ikke uvanlig å lyve på alderen, og for mange var det å få sin første fabrikkjobb et tegn på at de endelig var på vei inn i voksenlivet. Andre hadde småjobber ved siden av skolen. Post som visergutt eller -pike var vanlig i overgangen mellom skole- og voksenalder. Om foreldrene drev håndverk eller butikk, var det normen snarere enn unntaket at barna tok del i arbeidet. For mange var dette en viktig del av sosialiseringa til voksenlivet. Barn fra arbeiderfamilier falt også ofte ut av skolen mellom sjette og sjuende klasse, fordi de gikk over i lønna arbeid. Det gjaldt både gutter og jenter. For jentene var tjenesteposter en jobb man kunne få i ung alder.

Hvor hardt arbeidet var for folk i tjenesteyrker varierte sterkt. Å være enepike ble regna som den tyngste tjenerjobben. Nancy Margrethe Walderhaug i Brugata 1 hadde en slik post. Enepikene hadde de lengste og minst forutsigbare arbeidsdagene, og ansvar for et bredt spekter av oppgaver. Nancy Margrethe bodde og arbeida i en seksromsleilighet med eget tjenerværelse, og arbeida for et ektepar hvor begge var i jobb utafor hjemmet, noe som må ha økt arbeids-

byrden betraktelig. Husstanden besto av hele ni personer inkludert henne selv: ekteparet hun arbeida for hadde tre barn og to losjerende boende hos seg. I etasjen over bodde og jobba den 25 år gamle husholderska Jenny Bersaas fra Kristiansund. I motsetning til Nancy Margrethe hadde hun bare ansvar for en eneste person, den ni år eldre handelsborgeren Hans Killingmoe. Men av disse to var det Jenny, og ikke Nancy Magrethe, som migrerte til Chicago på jakt etter et bedre liv.

Fritid og møteplasser

Mange av Brugatas kvinnelige yrkesutøvere var født på landsbygda eller i mindre byer. Mye har vært skrevet om bylivets muligheter og farer – og for kvinner er kanskje disse to aspektene særlig ekstreme. På den ene sida har storbyens anonymitet vært assosiert med utrygghet, særlig for unge kvinner. Overvåkning og trygghet går ikke sjelden hånd i klam hånd. Men urbane rom gjør det også mulig å forsvinne, og å være anonym i en mengde – uvurderlig for den som søker selvstendighet og frihet. Langt unna familiens blikk kunne de tillate seg mer enn det de hadde kunnet hjemme på Ringsaker eller i Tvedestrand. Kristiania kunne tilby yrkesveier der man hadde fast inntekt, og fritid etter arbeidets slutt.

Denne økte personlige friheten gjaldt særlig for kvinner uten omsorgsansvar. Året etter at Hilda Knudsen starta kafé, fikk hun et barn med en

av naboene sine. Hun valgte å sette bort barnet til en familie i Sandvika. Kanskje var dette en forutsetning for å kunne fortsette det livet hun var i ferd med å bygge opp.

Selv om Brugata ga muligheter for fellesskap beboerne i mellom, er det dessverre lettere å finne menn enn kvinner i kilder til styre og stell. For eksempel var Mathilde Erdahls ekte mann, Samuel, den første formannen til Bakermestrenes landsforening, mens Samson Plesansky, mannen til Anna, var styremedlem da synagogen i Bergstien ble innvia i 1919.

Selv om de organiserte aktiviteter er lettest å finne i kildene, var det også flust med uorganiserte møteplasser i Brugata. Blant annet var det mange steder for å nyte kaffe, mat og

▲ **Ølhall:** Fortuna café hørte til bryggeriet Fortuna og Central, og lå i Brugata 7, der Thon Hotell ligger idag. På veggene var det først og fremst reklame for øl, men også for vørterøl og farris. Foto: Narve Skarpmoen, Nasjonalbiblioteket NB NS 000410D

Serveringspersonalet på Fortuna café i Brugata 7. ►

drikke. Noen av disse var først og fremst skjenkesteder, og ofte svært mannsdominerte. Alkoholfree møteplasser tiltrakk seg oftere kvinner, og kafeen til Hilda Knudsen i nr. 10 var bare en av flere avholdskafeer i Brugata. Noen av kafeene hadde tilknytning til større organisasjoner, som den internasjonale kvinneavholdsorganisasjonen *Det hvite bånd*. Andre, og Hilda Knudsens kafé ser ut til å ha vært en av disse, var først og fremst sosiale arenaer. Avholdskafeene ser-

verte mat, men ikke alkohol. I Hilda Knudsens kafé var det også en musikkmaskin, sånn at kundene kunne høre musikk.

For barna i Brugata ble lekeplassene avgrensa av hvor det var tryggest. Storgata hadde jevnlig dødsulykker mellom barn og trikk. Fra memoarene til typografen Nicolai Heiestad, veit vi at Storgata alt på 1870-tallet var et sted som foreldre ba barna om å holde seg unna. Tilla Valstad, som skildrer hverdagen som lærerinne for barn på

Vaterland skole, forteller at ungene lekte langs elva. Hun forteller også om hvor opptatt de var av å gå på kino, og at det å tjene penger til forestillingene ved en av Brugatas tre kinoer motiverte dem til å gjøre lønna småjobber. Andre trekker fram spenninga ved torghandel, dyr og folk som kom reisende langveisfra. Dessverre beskriver kildene først og fremst guttebarns lek, og også på fotografier er det for det meste guttunger det er tatt bilder av.

Butikk: Kunder og ekspeditriser ved dyneavdelinga på Gunerius Pettersen. Gunerius var et moderne stormagasin, og selv om pruting fortsatt var vanlig andre steder, ble varene her solgt til faste priser. Foto: Narve Skarpmoen, Oslo Museum OB.F09381

For unge voksne var det fortsatt sånn at Karl Johan var det store trekkplasteret for flanering og flørtning. Noen av brugatabeboerne kan ha vært såpass godt stilt at de tilhørte det borgerskapet som dominerte hovedgata til hverdags. Men for tjenestefolka og det Undset kalte de brede lag, var det søndagsettermiddagene som ble

tilbrakt på Karl Johan. De møttes ofte ved musikkpaviljongen i Studenterparken for å høre millitærmusikken, og for å møte jevnaldrende av begge kjønn. De unge tjenestejentene fra landet hadde gjerne annahver søndagsettermiddag og iblant en onsdag fri. Det ga dem en sjanse til å møte venner, og til å delta som

konsumenter, tilskuere og deltakere i bylivet. Eller de kunne engasjere seg politisk, for eksempel i den raskt voksende arbeiderbevegelsen. I Brugata 17 holdt avisa Social-Demokraten til, sammen med flere bedrifter knytta til Det norske Arbeiderparti.

Andre møttes nok også i menighetslivet, men Brugatas beboere tilhørte ikke et helhetlig kirkemiljø. Mens oddetallsadressene på oversida av gata tilhørte Jacobs menighet og sogna til Jacobs kirke ved Ankerbrua, hørte adressene på den andre sida av trikkesporet til Vaterlands kirke. 1910 var interessa stor for kristne vekkelsesbevegelser, og det er sannsynlig at flere av Brugatas beboere hørte til frimenigheter og vekkelsesmenigheter. Også gatas jødiske beboere var fordelt på ulike menigheter. Adath Jescherun, Mayer Aschkanazes jødiske menighet i Brugata, hadde gått inn i en annen forsamling i 1906. Dette var ledd i en prosess hvor ulike jødiske forsamlinger gikk sammen til en større organisasjon: Det Mosaiske Trossamfund. En ordentlig synagoge skulle ikke komme på flere år, men trossamfundets medlemmer samla seg i lokaler i Østre Elvebakke 4.

Tre kvinneliv i ei kort gate

I teorien ville det vært mulig å leve hele livet sitt innafor Brugatas grenser. Man kunne bo her, arbeide her og handle det man trengte i hverdagen uten å forlate nærmiljøet. Lokale møteplasser var det nok av.

Men naturligvis var det ikke sånn folk levde. For de fleste var Brugata et sted de bare bodde en stund. Enten man kom fra bygdenorge eller fra andre land, kunne gata være det første stoppestedet for dem som ville etablere seg i Kristiania.

Anna Plesansky, Mathilde Erdahl og Hilda Knudsen hadde forskjellig bakgrunn, men alle tre ble boende lenge i Brugata. Mathilde Erdahl var født og oppvokst kristianiajente. Hun og mannen hennes bodde først på Grønland, før de slo seg opp i Brugata. Anna Plesanskys vei fra Vilnius til Brugata var lang. Hun og mannen hennes hadde først flytta til den jødiske byen Smarón, før de dro vestover under pogromene i hjemlandet. For familien Plesansky ble Brugata et sted hvor erfaringene de hadde med forretningsdrift danna fundamentet for et nytt liv. Også Hilda Knudsen fra Drammen bodde lenge i Brugata. Her jobba hun seg opp fra å være ansatt, til å drive egen kafé i ti år. Kildene forteller at hun kjente flere av naboene sine. Hun arbeida for familien Erdahl, og i 1904 fikk hun et barn med svensken August Olsen som bodde på andre sida av gata. Barnefaren var brødkjører, og kan altså ha hatt tilknytning til Erdahls bakeri. Senere bodde og levde Hilda Knudsen sammen med de som jobba i kafeen hennes.

Det er umulig å vite om disse tre damene kjente hverandre på et personlig plan. Anna og Mathilde var nær

hverandre i alder, 50 og 58 år, mens Hilda var tjue år yngre. De tre hadde ulike yrkesliv, og ulik religion. To var gifte mødre, mens den tredje hadde måttet sette bort sitt eneste barn. Alle tre hadde tilknytning til næringsdrift, enten på egenhånd eller som del av ekteskapet. Men de hadde også det til felles at de i motsetning til mange andre gjorde Brugata til hjemmet sitt. De var naboer, kunder og leieboere hos hverandre. De gikk forbi hverandre på gata og handla i de samme butikkene.

Undset skreiv om Brugata at «Folk her har det rigtige præg af bymennesker, – formerne er fastere, hjælpsomheten større, de har lært at rykke sammen i trikken og vente paa sin tur i butikkerne, gi hinanden en haandsrækning og takke for en haandsrækning med de rette flyktige, venlige ord og smil.» Selv om Anna, Hilda og Mathilde har etterlatt seg få kilder, kan vi i alle fall være enige med Undset om en ting: Disse tre Brugatakinnene var – eller ble – riktige bymennesker. ●

Litteratur

Munch-Møller, Marthe Glad og Ida Tolgensbakk (2018): «Brugata: et nabolag? Portrett av ei gate i 1910», I: *I dørtrekken fra Europa: Festskrift til Knut Sprauten*. Artikkelen bygger igjen på et mangeårig arbeid med å skrive om Brugata på lokalhistoriewiki.

Fakhra Salimi har vært engasjert i kvinnespørsmål siden 1975 og har mottatt flere priser for sitt arbeid, blant annet YS Likestillingspris i 1999, Folkehelseprisen fra Nasjonalforeningen for folkehelsen i 2005 og Ossietzky-prisen fra den norske PEN-klubben for fremragende innsats for ytringsfriheten i 2005. Foto: Linda Bournane Engelberth

M i R A

Uredd kvinneaktivist

Fakhra Salimi har kjempa for minoritetskvinner i Norge i mer enn tretti år. Hun har stor tro på at engasjert minoritetsungdom vil forandre Norge. Hun er leder for MiRA – Ressurssenter for kvinner med minoritetsbakgrunn.

Tekst: Ellen Røsjø og Sadia Hussain. Intervjuet er en forkortet versjon av intervju fra 2010 og del av Byarkivets prosjekt *Mangfoldige stemmer – minoritetskvinner i organisasjonslivet*.

Fakhra Salimi kom til Norge fra Pakistan i 1979, 22 år gammel. Da hadde hun bak seg flere års politisk aktivitet på venstresida, i ei tid da det var stort opprør blant studentene ved universiteter og høyskoler i Pakistan. Situasjonen ble vanskelig for den unge studentaktivisten Fakhra, og hun flyttet til Norge hvor broren bodde og hun kom inn på Universitetet i Oslo.

Landsbyen Oslo

– Oslo var som en landsby. Når en kommer fra en by med så mye støy, er det underlig å komme til et sted der det er så stille at du kan høre dine egne fottrinn, sier hun.

Fakhra kom til Norge i juli, og opplevde for første gang at det aldri ble natt.

– Det var kjempefascinerende. Oslo var spennende og hadde veldig vakker natur.

Hun engasjerte seg i det som foregikk blant studentene, særlig utenlandske studenter. Hun kom inn i et veldig aktivt studentmiljø, og ble med i Foreign Students' Union. I Oslo fikk hun også sin første arbeidserfaring, som sommervikar på Freia sjokoladefabrikk.

– Jeg hadde aldri jobba før. I Pakistan arbeider du ikke når du studerer, det er foreldrene som dekker utgiftene. Men mine foreldre kunne ikke dekke mine utgifter i Norge,

så jeg måtte jobbe for å finansiere mine egne studier. Jeg hadde arbeidet for arbeiderklassen så lenge jeg hadde vært politisk aktiv, vi som var aktive ungdommer på venstresida i Pakistan, var veldig opptatt av arbeiderklassen. Nå fikk jeg prøve å være arbeider selv. Og for første gang møtte jeg arbeidere med minoritetsbakgrunn, de som den gangen ble kalt fremmedarbeidere, forteller hun.

På Freia var det samlebåndsarbeid. Det var hardt arbeid, og ikke mange friminutt. Dersom noen snakka sammen på sitt eget språk, kom formannen og ga beskjed om at her var det bare lov å snakke norsk.

KJÆRLIGHET ER Å TA ANSVAR

Det er DIN helse, din kropp, ditt ansvar,
ditt valg og det er DU som bestemmer!

▲ MiRA-Senterets brosjyre om kropp og seksualitet.
I arkivet til MiRA-Senteret, Oslo byarkiv.

MiRA-Senterets skolekampanjebrosjyre ►

Fakhra var i den privilegerte situasjonen at hun bare skulle være på fabrikken i tre-fire uker, og så skulle hun tilbake for å studere. Men i løpet av disse ukene ble hun kjent med en del kvinner, og fikk et innblikk i hvordan innvandrerfamiliene jobba. Begge ektefellene jobba for å forsørge

familien. Dersom kvinnene jobba på dagtid, jobba mennene på kveldstid.

– Mange jeg snakka med fortalte at de møttes nesten aldri. De jobba skift, de jobba overtid, mange hadde en ekstrajobb i tillegg til jobben på fabrikken. For meg var det ei veldig viktig erfaring å få se hvordan inn-

vandrerarbeidskraft ble brukt. Jeg jobba også på Freia sommeren etter. Som utenlandsk student var det ikke lett å få jobb, du måtte kjenne noen. Alle de jobbene jeg fikk, fikk jeg fordi jeg kjente noen som anbefalte meg til arbeidsgiveren.

Seinere fikk Fakhra jobb på biblioteket på Blindern, og etter hvert dukka det opp andre jobbmuligheter, blant annet i NRK.

Kvinneorganisering

Helt fra hun kom til Norge var hun aktiv i det som kom til å bli Foreign Women's Group. Et samlingssted fantes allerede, den formelle organiseringa kom på plass i løpet av den første høsten Fakhra var i Norge. Her møttes kvinner fra India, Eritrea, Tyrkia, Pakistan, USA, og flere andre land, unge kvinner og eldre. Organisasjonen hadde ikke penger, men en del kvinner jobba på steder der det fantes kopimaskiner og annet kontorutstyr.

– Vi gikk inn etter vanlig arbeidstid og brukte kopimaskiner og telefoner, husker hun.

Det meste av samtalen kvinnene imellom gikk på engelsk.

– Det var mange andre også som ikke kunne norsk, så det var greit å snakke engelsk. Men i kvinnegruppa var det selvsagt også en del som ikke kunne engelsk, så norsk ble veldig viktig for å kunne ha et felles språk. Det var kanskje grunnen til at jeg lærte norsk veldig fort. Jeg lærte å skrive og forstå, men det gikk ikke så fort å lære å snakke, på universitetet og i private sammenhenger brukte vi mest engelsk.

– I Foreign Women's Group spurte vi aldri hvor folk kom fra, det var ikke tema. Temaet var, hva opplever vi her som innvandrere, minoriteter eller utlendinger. Det var det som bandt oss sammen.

– *Var det mange som opplevde diskriminering?*

– Ja, i ulike situasjoner. Men det var ikke alltid så lett å bruke ordet diskriminering, ikke alle var klar over at det var diskriminering de var utsatt for. Noen opplevde nordmenn som sære, vanskelige å komme i kontakt med. Det var en sosial isolasjon mellom etniske nordmenn og minoriteter. Min generelle erfaring var at mange nordmenn var nysgjerrige, ville vite hvor jeg kom fra, hva jeg drev med. Og så var interessen over. Mange ville gjerne komme hjem til deg for å smake på eksotisk mat, men du ble ikke invitert hjem til noen.

Lei av merkelapper

Fakhra forklarer at Foreign Women's Group, og seinere MiRA-senteret, ble organisert som nettverksorganisasjoner med mye spillerom for medlemmene.

– Det er rom for selvorganisering og selvutvikling, rom for hva du kan yte og hva du kan få tilbake. De som vil være aktive, får lov til å påvirke resultatet. Vårt mål var å komme ut

av isolasjon og delta aktivt i samfunnet, og så fortelle at innvandrerkvinner er ikke slik som de framstilles i mediene. Jeg har aldri kunnet identifisere meg med det bildet samfunnet har av meg. I tidligere intervjuer fikk jeg gang på gang spørsmål av typen «Du som kommer fra Pakistan, et muslimsk land, hvordan kan du....». Jeg fikk ofte spørsmål om hvordan foreldrene mine kunne la meg reise alene. Og så det at jeg bor alene, jeg er ikke gift. Jeg bryter alle stereotypier om kvinner fra Pakistan. Jeg har alltid sagt at det jeg har lært om frihet, det har jeg lært i Pakistan. Der har jeg lært hvor viktig kvinnefrigjøring er, og hvordan jeg skal være ei fri kvinne. Før var jeg Fakhra. I disse tretti årene har jeg fått merkelapper som innvandrerkvinne, muslimsk kvinne, pakistaner med mer. I Norge har jeg kjempa mot alle merkelappene, og har gjort de tingene jeg har lyst til, nettopp for å vise at jeg ikke lar meg fange av merkelapper.

– *Hvilke merkelapper ble satt på dere da dere starta Foreign Women's Group?*

– Det sterkeste var stereotypiene. De fleste kvinnene kom til Norge gjennom familiegjenforening. Stereotypien var ei innvandrerkvinne med flere barn, mannen foran og hun to steg bak, og så henger disse barna med. Hun er analfabet og dekker hodet og går med

– Det var ei bevisstgjøringstid

sånne pakistanske klær. Jeg og mange av mine venner ble nesten ikke sett på som pakistanere, indere eller afrikannere, fordi vi passa ikke inn i dette bildet, vi ble betrakta som for vestlige. Da tenkte jeg at dette er også interessant, majoritetssamfunnet kan til og med ta fra deg identiteten din.

Fakhra erfarte at det ble en hard kamp for å bryte ned disse stereotypene, og hun opplevde norske kvinneorganisasjoner som aktive i å forsterke stereotypene om innvandrerkvinner.

– Kriesesentrene spilte en viktig rolle. Vi hadde heftige politiske debatter. Kriesesentrene fokuserte mye på undertrykkende kultur i hjemlandet når ei innvandrer kvinne fikk avslag på sin søknad om oppholdstillatelse i Norge etter samlivsbrudd. Foreign Women's Group mente dette dreide seg om likestillingspolitikk i Norge som ikke beskytta kvinner med innvandrerbakgrunn. Det tok tid, men vi klarte å bryte gjennom disse diskriminerende strukturene fordi vi hadde fokus på likestilling. Det som begynte som sosiale sammenkomster, utvikla seg til en politisk organisasjon. Vi samarbeidde tett med det som ble Antirasistisk senter, den gangen var det ei gruppe rundt tidsskriftet Immigranten, som ble kalt Immigranten-kollektivet, forteller Fakhra.

Foreign Women's Group hadde ikke noe eget kontor eller møtelokale, de møttes hjemme hos hverandre, eller leide møterom.

Viktig støttespiller

Ei kvinne som kom til å bety mye for Foreign Women's Group, var Ruth Reese, den amerikanske sangerinnen som var gift med en nordmann og hadde bodd i Norge sia 1957. Hun var særlig kjent som tolker av spirituals. Fakhra kom i kontakt med henne gjennom arbeid for Artists for Liberation.

– Vi kom til å stå hverandre veldig nær, hun ble som en mor. Da hun kom til Foreign Women's Group, ble hun en veldig stor inspirasjon for oss. Hun var en stor kunstner og et stort navn. Hun trakk inn sine egne erfaringer med rasisme. På denne tida ville ikke det norske samfunnet si at det var rasisme her. Det var bare litt forskjellsbehandling, men ikke rasisme, og Norge var heller ikke et flerkulturelt samfunn.

Fra svarte kvinner til minoritetskvinner

Allerede på 1980-tallet reiste Fakhra mye rundt i landet og holdt foredrag, og Foreign Women's Group hadde landsdekkende seminarer.

– Jeg mobiliserte kvinner, og jobba mye med solidaritetsorganisasjonene. Det var ei bevisstgjøringstid,

mye bevisstgjøring rundt «hvem er vi?». Nå kaller vi oss minoritetskvinner, den gangen definerte vi oss som svarte kvinner. Det var en politisk definisjon som betydde at selv om vi har forskjellige nyanser i hudfargen, deler vi en felles historie med kolonialisme og undertrykking.

Fakhras første opplevelse av rasismen var veldig sterk – og den gjorde henne sterk.

– Jeg bodde på Hvalstad i Asker, og reiste med toget til det som den gangen var Vestbanen i Oslo. En kveld jeg skulle gå fra Nationaltheatret til Vestbanen kom jeg forbi en kø av folk som skulle inn til en nattklubb på baksida av Hotel Continental. Plutselig kom en mann ut fra den lange køen, og skjelte meg ut. «Jævla pakkis!» ropte han, og sa mye jeg ikke skjønnte, jeg kunne ikke så mye norsk den gangen. Det hele skjedde så fort og så kraftig at jeg ble helt skjelve. Jeg sa en del stygge ord på engelsk, og gikk. Jeg rakk toget, og hadde bare lyst til å gråte. Jeg var så sint, så sint. Plutselig kjente jeg en ekstrem skamfølelse. I ettertid har jeg tenkt på at ingen i den lange køen reagerte, ingen sa ifra om hva han hadde gjort. Da jeg kom hjem, og min bror og vennene mine var der, kasta jeg bare fra meg ryggsekken, og begynte å gråte og gråte og gråte. Skamfølelsen var så sterk, og den satt

Banner fra demonstrasjon for selvstendig status for innvandrerkvinner på 1980-tallet. Foto fra arkiv etter Tove Andersson, Oslo byarkiv

dypt. Plutselig hadde en tatt fra meg verdigheten min foran så mange mennesker fordi jeg var en utlending. Den erfaringen gav meg styrke.

Fakhra understreker hvor viktig det var den gangen at hun var i ei gruppe der de kunne diskutere og snakke om hvordan de kunne håndtere lignende situasjoner.

– Vi kunne tolke det som skjedde politisk. Derfor ble vårt politiske arbeid viktig. Når vi hadde nettverkssamlinger for innvandrerkvinner, kunne de kjenne seg igjen i slike erfaringer. Mens eksperter og forskere brukte kultur og religion eller ektemenn som forklaring på at innvandrerkvinner ikke deltok i arbeidslivet, stilte vi

spørsmål om hvilke muligheter disse kvinnene har i samfunnet. Har vi nok tilbud til dem? Har vi nok aksept for mangfold?

Bevisstgjøring

Arbeidet i Foreign Women's Group gikk på flere nivå. Det var store møter, med over hundre kvinner og barn til stede. Møtene kunne handle om helse, om rettigheter. Ressurspersoner fra ulike institusjoner ble invitert til å holde informasjonsmøter, blant dem leger som hadde gjort arbeid med helse og innvandrere. Grupper av kvinner fra alle deler av innvandremiljøene fikk mye informasjon.

– Hovedmålsettinga har hele tida vært bevisstgjøring om egne rettigheter. Vi er ikke en hjelpeorganisasjon i vanlig forstand, men vi er en hjelpeorganisasjon på den måten at vi hjelper kvinner, med det perspektivet at de skal bli i stand til å hjelpe seg selv og andre, understreker Fakhra.

– Men vi hadde ikke bare kjedelige politiske møter, vi hadde også kulturarrangement, og vi hadde vår egen teatergruppe. Vi laga sketsjer og improviserte. For eksempel laga vi en sketsj om norske som kom på besøk. På den tida kunne du ikke få innvandreremat på restaurant, og det var veldig eksotisk med fremmed mat. I sketsjen kommer nordmenn på besøk, men de liker ikke maten. Likevel sier de «å, så deilig», og putter maten i veska. Norsk dobbeltmoral, de greide ikke å si nei, dette liker jeg ikke.

Det ble også sketsjer om grensekontroll, og om treårsregelen.

– Alle kunne være med. Vi skrev ingen tekster, bare satte noen overskrifter, og så var det opp til skuespillerne å improvisere.

Tredje verdens kvinner i Norge

Foreign Women's Group deltok på forberedelser til 8. mars, og der ble det hissig diskusjoner om innvandrerkvinnens plass i kvinnebevegelsen.

– Den store uenigheten var at etnisk norske kvinner mente likestilling var noe de hadde kjempa fram, og det var deres. Innvandrerkvinner var liksom ikke en del av den norske kvinnebevegelsen. Hvis de ønska å være med, måtte de gjerne komme under paroler om internasjonal solidaritet. Vi mente at vi er kommet for å bli, og Norge er vårt nye hjemland. Vi stilte spørsmål om begrepet likestilling, og mente at det måtte utvikles og bli mer inkluderende. Likestilling må defineres slik at alles erfaringer kommer med. Hvis likestilling ikke reflekterer minoritetskvinnens erfaring, er det ikke reell likestilling. En del norske kvinner likte ikke det, sier Fakhra.

Det arbeidet som starta som Foreign Women's Group er ført videre med MiRA – Ressurssenter for kvinner med minoritetsbakgrunn, som nå har eksistert i over tjue år. Men støtte til

drift og aktiviteter har ikke kommet av seg selv. Fakhra forteller at de søkte både fra staten og Oslo kommune, men det var ikke alltid lett.

Vendepunktet kom med TV-aksjonen i 1989 til kvinneretta bistand.

– Vi var noen få som satte oss ned og diskuterte, og bestemte oss for å søke om midler til å etablere et ressurscenter for kvinner med minoritetsbakgrunn. Vi mente at det er vel og bra å hjelpe tredje verdens kvinner i tredje verden, men vi har tredje verden i første verden, og vi trenger et ressurscenter for kvinner fra tredje verden i Norge. Det førte til en stor diskusjon i styret for tv-aksjonen, det skulle jo være prosjekter i tredje verden. MiRA-senteret fikk støtte for ett år fra tv-aksjonen. MiRA-senteret har nå lokaler i Blå kors-gården sentralt i Oslo.

Etablert og udefinerbart

MiRA-senteret har i dag omfattende aktiviteter og tilbud til alle aldersgrupper.

– Det gjør sitt til at staten og kommunen har problemer med å plassere oss i en bås. De har sine kategorier. Noen ganger definerer de oss som innvandrerorganisasjon, noen ganger som ressurscenter. Vi er egentlig udefinerbare.

Vi har krisehjelprådgivning, vi har fritidstilbud, vi har fagkompetanse på en rekke områder.

– *Hva er du mest stolt av som dere har fått til på MiRA-senteret?*

– Jeg er stolt av at vi har fått MiRA-senteret. Det er et umulig prosjekt, men vi har klart det. Første gang vi hadde en runde med politikere, jeg tror det var i 2008, ble mange av dem veldig overraska over at vi får så lite støtte fra stat eller kommune. Jeg tror det var første gang de la merke til hvor mye arbeidsinnsats vi har gjort for så lite penger. Vi har klart å snu debatten fra å dreie seg om stereotypier og stakars offer, til å dreie seg om den sterke sida hos minoritetskvinne og deres ressurser. Jeg er veldig stolt av at vi faktisk har leda politisk kvinnekamp, at vi er en del av den norske kvinnebevegelsen, at vi aldri har akseptert en marginal posisjon.

Selvstendige kvinner

Da Fakhra var student, var hun med på å etablere den første aktivitetsklubben for pakistanske barn og familier på Tøyen. Den var åpen lørdager og søndager. Et år var Fakhra på jobb i klubben på 8. mars, og hun måtte gå litt tidlig for å rekke 8. mars-toget.

– Et par av de pakistanske kvinnene som brukte tilbudet, spurte hva det var, og jeg forklarte at det var

kvinnedagen, og at jeg skulle gå i tog. Flere av dem sa at det hørtes spennende ut, de ville gjerne bli med. Jeg lurte på om de måtte spørre mennene sine, men de forsikra at det behøvde de slett ikke. Og de ble med i 8. mars-toget. Jeg har opplevd kvinners styrke på mange måter. For meg er en analfabet, tradisjonelt kledd kvinne like fri og intelligent og selvstendig og visjonær som en hvilken som helst skjørt- eller buksekledd kvinne.

Fakhra er glad for å merke at minoritetskvinner har tillit til MiRA-senteret.

– De kan gjerne være uenig med meg, det er det demokrati handler om. De som sier at innvandrerkvinner ikke er vant med demokrati, må skjønne at folk kan være uenige, men de viser respekt. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Privatarkiv fra MiRA-senteret*

Litteratur og trykte kilder

Røsjo, Ellen og Fakhra Salimi (2011): *Mangfoldige stemmer – minoritetskvinner i organisasjonslivet*. Et prosjekt i regi av Oslo byarkiv og MiRA-senteret 2009-2011.

BRUK ARKIVENE!

*Slektsforsker
Laila Christiansen
i samtale med Byarkivets
Unn Hovdhaugen
på lesesalen.
Foto: Sigrid Marvik*

- De viktigste kildene til Oslos historie finner du i Oslo byarkiv. 22 000 meter med papirarkiv, tegninger og kart og nærmere en million foto.
- Arkivene dokumenterer enkeltpersoners rettigheter og interesser, sikrer en god offentlig forvaltning og er kilder til forskning og lokalhistorie. Arkivene er tilgjengelig for alle. På lesesalen i Maridalsveien 3 kan du selv gjøre et dybdykk i arkivene.
- For å få innsyn i klausulerte opplysninger må man være part i saken eller forsker.

Oslo Hospitals arkiv på Norges Dokumentarv

HOSPITALSBYGNINGENE I GAMLEBYEN

ROMMER MYE LEVD LIV. Som hospital, godseier, kirke, kirkegård, dollhus og senere psykiatrisk sykehus. På grunn av Oslo Hospitals rike historie og arkivets bredde og tidsdybde, har arkivet sjelden kulturhistorisk og empirisk verdi. I desember 2018 ble arkivet til Oslo Hospital innskrevet i registeret over Norges Dokumentarv. Dette innebærer en anerkjennelse av arkivets viktighet i nasjonal sammenheng.

Et stort antall mennesker, mest kvinner, har bodd på hospitalet eller vært innlagt på sykehuset. Siste hospitalsdame

flyttet ut i 2005. Kirken tjente hospitalslemmene fra reformasjonen i 1537, og var ramme for menighetslivet i Gamlebyen fra 1734 til 2012. Det psykiatriske sykehuset ble endelig nedlagt i 2018 og kirken og sykehusbygningene er nå utleid.

Det er spor etter de aller fleste som har vært i kontakt med Oslo Hospital i de rikholdige arkivene. ●

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

*Fra lufttegården
på Oslo Hospitals
sinnssykeasyl ca.
1870-1880. Foto: Per Adolf
Thorén / Oslo Museum OB.
F02176*

Oslo Hospitals jordebok, 1648 (A-10422/Da/1/3). Jordeboken er publisert på
www.digitalarkivet.no: https://www.digitalarkivet.no/source/105286

Byarkivet

RETURADRESSE:

Kulturetaten, Oslo byarkiv,
Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

BYENS HUKOMMELSE

Oslo